

časopis
z
kritiko
znanosti

SRBIJA I ALBANCI

PREGLED POLITIKE SRBIJE
PREMA ALBANCIMA
OD 1944. DO 1989. GODINE

KNJIGA TREĆA

SRBIJA I ALBANCI

PREGLED POLITIKE SRBIJE
PREMA ALBANCIMA
OD 1944. DO 1989. GODINE

36 U Srbiji ješ prilično veliki uticaj direktorata

37 U oblačanju rukovodstvima, podvajanje po slavljanim o metodama borbe protiv kontrarevolucije

38 Dalo bi argumente srpskoj borbi za i Društvo slobode

39 Pitanje zemlje - deo nacionalnog pitanja

40 Ubi 300 Šiptara i ugutio se 189

41 Nigde nema više čovinizma nego baš u Srbiji

KNJIGA TREĆA

Svi navedeni izvori u ovoj knjizi su srpski
i dostupni su svakom građaninu Beograda,
npr. članu Narodne ili Gradske biblioteke.

ALJAZ I ALBANI

16-07-1989

092903218

Knjiga

Sadržaj

Umeno predgovora

I

Oktobar 1944. do jul 1945. godine

Kosovska operacija

Vojna uprava

Pripojenje Srbiji

18

Politika unosi mržnju medu narode

19

Šovinističko proganjanje Albanaca, njihovih žena i dece

23

Koreni iz doba monarhije

26

Prisiljavani da govore srpskim jezikom

29

Arnauti su - utuvite dobro - narod za sebe

32

Mobilizacija

34

U Srbiji još prilično veliki uticaj dražinovštine

36

U oblasnim rukovodstvima podvajanje po shvatanjima o metodama borbe protiv kontrarevolucije

37

Dalo bi argumente srpskoj buržoaziji i Draži Mihailoviću

39

Pitanje zemlje - deo nacionalnog pitanja

43

Ubili 300 Šiptara i ugušilo se 130

46

Nigde nema više šovinizma nego baš u Srbiji

48

Osnovni zadatak - borba protiv hegemonističkih i šovinističkih tendencija

49

Po cenu stavljanja na kocku svoje političke egzistencije

50

Svejedno da li u granicama Albanije ili Jugoslavije

52

Moramo etnički da ovladamo Kosovom i Metohijom

56

Prijedlog za genocid

II

Mišljenja i stavovi

60

Jame

65

U Srbiji ima dosta sveta koji misli suprotno

69

Čovek koji će unišiti Srbiju

70

Zašto čute?

71

Pametni Kučan i Greganović

72

Noseći moštvi vladara i svetaca

III

1966. godina

IV plenum CK SKJ (Brionski)

VI plenum CK SK Srbije

VII plenum PK SK Kosova i Metohije

76

Deformacije i zloupotrebe u radu Službe državne bezbednosti

76

Zaposlen tek svaki 17-ti Albanac

77

Živ primer hegemonističkih tendencija u Srbiji

80

"Zabrinutost" za budućnost Srbije i "sladak život"

- 82**
Ubijen, a zatim bačen u bunar
- 84**
Tražena imena pretplatnika na "Rilindju"
- 85**
Svaka akcija traži odredene žrtve
- 87**
Cilj akcije odmazda i ulivanje straha
- 88**
Banketi i gozbe
- 89**
Ubištva, samoubištva, teške povrede
- 93**
Saradnička mreža

IV

Od 1966. do 1989. godine
Poređenja

- 98**
Proveravanje moralno-političke podobnosti studenata
- 99**
Živi simbol "srpske pravde"
- 100**
Nehumani i antidemokratski postupci prema Šiptarima
- 102**
Apeli i njihovi potpisnici
- 107**
Dve slike
- 107**
Brane separatiste, a potiču iz redova srpske nacionalnosti
- 110**
Stanje visoke i selektivne represivnosti u dijelu Jugoslavije
- 112**
Toleriranje antialbanskih tendencija zabrinjava
- 113**
Reakcija se produžava

v

Umesto zaključka

117
Prilog 1

121
Prilog 2

131
Literatura

Umesto predgovora

Kosovo

I

"Na osnovu arheoloških iskopina i istraživanja utvrđeno je da su od II milenijuma na Kosovu živeli Iliri, od kojih vode poreklo Albanci. Ilirsko pleme Dardani živilo je na današnjem području Kosova, u jednom delu Makedonije i jugozapadne Srbije.

Južni Sloveni naseljavaju Balkansko poluostrvo početkom VII veka, a u XI veku Srbi iz Raške počinju da prodiru na Kosovo. Krajem XII veka veliki srpski župan Stefan Nemanja sa vojskom prodire do Lipljana i 1170. kod s. Pantina, na levoj obali Sitnice, blizu Vučitrna, potukao je vizantijsku vojsku.

Od tada pa do pada pod tursku vlast (1389.) Kosovo je značajna oblast srpske srednjevekovne države." (*Vojna enciklopedija*, drugo izdanje, Beograd, 1972.)

II

"Turški prodor uzrokovao je seobu srpskog stanovništva i dijela Albanaca prema zapadu i sjeveru.

Nakon turškog poraza pod Bećom (1683.) došlo je do prisnije saradnje Srba i Albanaca na Kosovu. Nekoliko hiljada albanskih ustanika pridružilo se austrijskoj vojsci (1689.), koja je preko Kosova napredovala prema Skoplju. Austrijskoj vojsci pridružili su se i Srbi te svi zajedno stigli u Prizren. Posle poraza austrijske vojske 1690. austrijska vojska se povukla prema Dunavu. Zajedno s njom povukao se pod vodstvom A. Crnojevića dio Srba i Albanaca iz Prizrena, Kos. Mitrovice, Peći, Novog Pazara i Prištine i odselio u Vojvodinu. Tada je grupa Albanaca iz plemena Klimenta naselila dva sremska sela (Hrtkovce i Nikince).

U austro-turskom ratu 1731-39., kad je austrijska vojska zauzela Niš, srpski ustanici su zauzeli Novi Pazar. Tada je patrijarh Arsenije IV Jovanović uputio svoje ljude na Kosovo i u sjevernu Albaniju da agitiraju za ustanak protiv Turaka. Tamo je izbio ustanak Srba i Albanaca. Međutim, Austrijanci su se povukli i napustili Srbiju. S njima se povukao dio srpskog i albanskog življa.

III

Za tursko-srpskog rata 1877-78. srpska vojska je napredovala. Tada je došlo do povlačenja naseljenih Albanaca s područja Toplice, okoline Niša i Leskovca; oni su se naselili na Kosovu i drugde. U Prvom balkanskom ratu 1912. srpska vojska je zauzela Kosovo i Prizren i pripojila ih Srbiji, a crnogorska vojska zauzela je dio Metohije, Peć i Dakovicu i pripojila ih Crnoj Gori. Zbog učestalih pojava terora, inspirisanog od vladajućih krugova Srbije i Crne Gore zaoštreni su se međunarodni odnosi na Kosovu, a dio Albanaca i Turaka iselio se u Albaniju i Tursku.

IV

Za sve vrijeme Kraljevine Jugoslavije Kosovo je ostalo zaostalo poljo-

privredno područje. Dolazi do kolonizacije Srba i Crnogoraca na Kosovu. Prema podacima od 1. I 1930. samo u deset srezova bilo je određeno 183.848 ha za kolonizaciju. Nasilni smještaj dijela doseljenika u kuće albanskih seljaka i oduzimanje njihovog ziratnog zemljišta komplikiralo je stanje na Kosovu: čitava su se sela odmetala, pa je morala intervenirati i vojska, stvarao se jaz između stanovništva i vlasti i otvoreno neprijateljstvo između kolonista i starosjedilaca.

Albancima u Kraljevini Jugoslaviji nisu bila priznata osnovna nacionalna i demokratska prava. Cjelokupna administracija i nastava odvijala se isključivo na srpskom jeziku." (*Opća enciklopedija, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1978.*)

"Iako najbrojnija nacionalna manjina u Kraljevini Jugoslaviji Albanci su bili u političkom, ekonomskom i kulturnom pogledu u najnepovoljnijem položaju. Vladajuća srpska buržoazija gledala je na albansku narodnost kao na elemenat državne dekonsolidacije i to je bio razlog što se neposredno posle rata ova izborila da se Albancima, kao nacionalnoj manjini, ne pruži pravna zaštita međunarodnim ugovorom, kao što je to učinjeno prema ostalim manjinama (Njemcima, Madarima, Slovacima i dr.). U graničnom dijelu prema Albaniji raseljavane su mnoge porodice Albanaca u druge krajeve i umesto njih nastanjuvani 'nacionalni elementi'. Merama kolonizacije takođe se težilo da se na ovom području ojača srpski životlj. Kolonizacijom na Kosovu dobilo je zemlju 10.714 porodica kolonista, 248 dobrovoljaca, 80 četnika, 172 optanta i 508 autokolonista, ukupno 11.722 porodice". (*Enciklopedija Jugoslavije, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb.*)

"Kolonizacijom Srba i Crnogoraca trebalo je izmeniti nacionalni sastav na Kosovu na štetu Albanaca, a oslanjanjem na eksponente režima (Srbe, Crnogorce, a delom i Albance) osigurati društveno-ekonomske i političke pozicije velikosrpskih hegemonista.

Srpska buržoazija nastojala je da Albance na Kosovu assimiliše, denacionalizuje, pa i fizički istrebi. Takvo stanje izazvalo je njihovu mržnju prema buržoaskoj Jugoslaviji do te mere, da su jedva čekali da se takav režim promeni, makar i spoljnom intervencijom (*Vojna enciklopedija*.)

V

Albanske mase primile su slom Kraljevine Jugoslavije kao olakšanje svog položaja, a okupaciju kao oslobođenje od robovanja velikosrpskoj buržoaziji". (*Vojna enciklopedija*, drugo izd., Beograd, 1972.)

"Posle kapitulacije Kraljevine Jugoslavije Kosovo su okupirali njem., tal. i bug. okupatori. Najveći dio Kosova okupirala je Italija i pripojila ga Albaniji. U školama i u administraciji uveden je albanski jezik i dozvoljeno je isticanje albanske zastave.

*** Za njem. okupirani dio, koji je bio u sastavu okupirane Srbije, Savet komesara Srbije doneo je 6. VIII 1941. uredbu o uređenju i upravi po kojoj je organiziran Kosovski okrug sa sjedištem u Kosovskoj Mitrovici (srezovi Podujevo, Vučitrn, Kosovska Mitrovica i Novi Pazar), a potkraj 1941. ustanavljen je Mitrovački okrug". (*Opća enciklopedija*, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1978.)

*Uredba o uređenju i upravi u oblasti Kosova
(6. avgusta 1941. godine)*

Čl. 2. Albanska narodnosna grupa imaće u Drinskoj banovini svog poverenika u rangu pomoćnika bana. Pomoćnik bana sudelovaće u svim pitanjima koja se tiču Kosova.

Čl. 3. Na čelu upravne vlasti u srezovima Kosova biće postavljeni načelnici, pripadnici narodnosne većine u dotičnom srežu. Kao zamjenik sreskog načelnika dolazi pripadnik narodnosne grupe koja pretstavlja manjinu sa najmanje 25% u srežu.

Ostalo činovništvo... postavlja se između Srba i Albanaca srazmerno njihovom brojnom odnosu u srežu.

Po istom načelu postavljaju se i predsednici opština, njihovi zamenici i ostalo opštinsko činovništvo.

Isto načelo važi i za službenike žandarmerije.

Čl. 4. Postavljanje... službenika... vrši srpska upravna vlast u Beogradu...

Imenovanje osoblja albanske narodnosti vrši se u sporazumu sa vodom albanske narodnosne grupe.

Čl. 6. Za oblast Kosova obrazuje se sa sedištem u Kosovskoj Mitrovici jedan okružni sud, koji potпадa pod nadležnost Apelacionog suda u Nišu.

Čl. 7. U Apelacioni sud u Nišu biće postavljen jedan sudija u sporazumu sa vodom albanske narodnosne grupe.

Čl. 9. Osoblje suda biće postavljeno u srazmeri stanovništva po srezovima i po sporazumu sa vodom albanske narodnosne grupe.

Čl. 12. U srezovima sa albanskim većinom albanska narodnosna grupa ima pravo predložiti šefu poreske uprave...

Čl. 13. Ni jedna narodnosna grupa nema prava na neke posebne poreske olakšice.

Čl. 14. Načelno se priznaje pravo albanskoj narodnosnoj grupi da dobije svoje osnovne škole. Isto tako ova grupa može osnivati i privatne škole. U svima školama je obavezno učenje srpskog jezika.

Ako nema dovoljan broj dece za otvaranje škole, mogu se otvoriti paralelna albanska odjeljenja državnih osnovnih škola, u kojima se obavezno uči srpski jezik.

U albanskim školama odnosno albanskim odeljenjima biće postavljeni učitelji albanske narodnosti, srpski državljani. Albanske škole vodiće u načelu Albanci.

Čl. 15. Za albanske učenike otvara se u Kosovskoj Mitrovici osmo-razredna realna gimnazija. I u ovoj gimnaziji obavezna je nastava srpskog jezika.

Čl. 16. Nastavno osoblje albanske narodnosti postavlja Ministarstvo prosvete na predlog vode albanske narodnosne grupe. Ovo osoblje mora imati kvalifikacije propisane zakonima.

Čl. 17. Agrarni odnosi na Kosovu imaju se sporazumno sa albanskim narodnosnom grupom prilagoditi novim prilikama, radi čega će se izvršiti potrebne izmene u odnosnim zakonima.

Komesar Ministarstva unutrašnjih poslova

Milan Aćimović, s. r.

(*"Novo vreme"*, 9. avgust 1941., str. 3.)

VI

"Makedonci, Arnavuti, Hrvati, muslimani i t.d. sa strepnjom se pitaju - pa što će biti sa nama ako se povrati ono staro?

Zastava narodno-oslobodilačke borbe protiv okupatora koju je podigla Komunistička partija Jugoslavije 1941. jeste u isto vreme i zastava borbe za nacionalnu slobodu i ravnopravnost svakog naroda posebice. Nikada se Komunistička partija nije odrekla niti će se odreći svog principa, koga su postavili naši veliki učitelji i vode - Lenjin i Staljin - a to je: pravo svakog naroda na samoopredeljenje do otcepljenja.

Pitanje Makedonije, pitanje Kosova i Metohije, pitanje Crne Gore, pitanje Hrvatske, pitanje Slovenije, pitanje Bosne i Hercegovine lako će se rešiti na opšte zadovoljstvo svih samo na taj način što će ga rešavati sam narod". (*Tito: Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svetlosti narodno-oslobodilačke borbe*, Proleter, decembar 1942.)

VII

"Za razvitak NOP na Kosovu veliki politički značaj imale su odluke Drugog zasjedanja AVNOJ. Dana 31. XII 1943. i 1. i 2. I 1944. u selu Bunjaju u Đakovičkoj Malesiji održana je konferencija na kojoj je formiran NOO za Kosovo i Metohiju. Na konferenciji je bilo 59 delegata koji su prihvatili odluke II zasjedanja AVNOJ, izabrali NOO za pokrajinu i donijeli rezoluciju i proglašenje". (*Opća enciklopedija*, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1978.)

"Prestavnici iz svih krajeva Kosova i Metohije Šiptari, Srbi i Crnogorci: nacionalisti, komunisti, antifašistička omladina, prestavnici vojske, komunistička omladina, žene antifašisti i dr. nadahnuti visokim idealom za ujedinjenje raznih političkih tendencija,

za jedinstvo i bratstvo naroda Kosova i Metohije i za pojačanje organizovane oružane borbe naših naroda protiv fašističkih okupatora i njihovih slugu, sastali su se u momentu jasne spoljne i unutrašnje situacije, raspravljalo se o dosadašnjem radu narodnooslobodilačkih odbora, kao i izbora pretdsedništva.

Konferencija je konstatovala:

(...)

b) Prvi imperialistički rat završio se Versajskim ugovorom, koji je pored drugih nepravdi stvorio i Jugoslaviju da bi zadovoljio velikosrpsku hegemonističku kliku.

Šiptarski narod na Kosovu i Metohiji ne samo da je bio politički, nacionalno i ekonomski ugnjetan, nego i podvrgnut fizičkom istrebljenju.

(...)

v) Kosovo i Metohija je kraj koji je naseljen najvećim delom šiptarskim narodom, a koji kao i uvek, tako i danas - želi da se ujedini sa Šipnjom (Albanijom). Prema tome osećamo za dužnost ukazati pravi put kojim treba da pode šiptarski narod da bi ostvario svoje težnje. Jedini put da se Šiptari Kosova i Metohije ujedine sa Šipnjom jeste zajednička borba sa ostalim narodima Jugoslavije protiv okupatora i njihovih slugu. Jer je to jedini put da se izvojuje sloboda, kada će svi narodi, pa i Šiptari, biti u mogućnosti da se izjasne o svojoj sudbini sa pravom na samoopredeljenje do otcepljenja. Garancija za ovo jeste NOVJ, kao i NOVŠ sa kojom je usko povezana. Pored ovoga za ovo su garancija naši veliki saveznici: Sovjetski Savez, Velika Britanija i Amerika (Atlantska povelja, Moskovska i Teheranska konferencija)". (Radošin Rajović: Autonomija Kosova, Beograd, 1988, str. 433. Bujanska konferencija).

VIII

"Mi stvaramo novu državu u kojoj će se Šiptari osjećati ravнопravnim građanima i neće biti ni od koga potcenjivani.

Šiptarski narod treba da zna kakvu Jugoslaviju mi stvaramo i da će on u toj novoj zajednici... biti ravnopravan i da će mu se pružiti sve mogućnosti... Šiptarski narod će u novoj Jugoslaviji dobiti sve ono što narod čini narodom.

Sada... albanski živalj prvi put u istoriji sam odlučuje svojom sudbinom..." (Govor Maršala Tita delegaciji Albanaca Kosova i Metohije početkom aprila 1945 - Radošin Rajović, Autonomija Kosova, Beograd, 1988, Prilozi).

IX

"Kosovski problem nije počeo sa 1981. godinom. Tada takođe nije bilo nikakve kontrarevolucije, ta pre nje nije bilo revolucije. Godina 1981. je trebalo da bude finale, da Kosovo postane republika. Koreni tog zahteva su u Bujanskoj konferenciji i u Titovom obećanju, da će se to dogoditi". (dr. Neca Jovanov, Delo, 25. mart 1989, str. 22.)

... siječanj 1944. do jučer 1945. godine

"Krajnje je vreme da se problem izvuče na svjetlo dana i da se sučele argumenti. Radi se o pitanju: imaju li Albanci pravo na ujedinjenje ili ne?

U srpskoj i hrvatskoj prošlosti borba za nacionalno ujedinjenje imala je uvijek aureolu najvišeg stupnja rodoljublja. To vrijedi i za sve ostale narode. Otkud onda to da ono što za sebe smatramo svetim pravom drugima ne priznajemo? Da ono što kod sebe smatramo izuzetnim rodoljubljem, kod Albanaca tretiramo kao separatizam i kontrarevoluciju? Gde je tu gvozdena logika koja treba da važi i za intelektualce? I kuda je ispario socijalizam?" (Branko Horvat, Kosovsko pitanje, Zagreb, 1988, str. 174.)

X

"Režim prema tudinskim nacijama, pa, dakle i prema Arbanasima, treba postaviti na jednu demokratsku, kulturnu i čovečansku podlogu tolerancije, zajedničkog života i rada. Tu je lek od pobune, a ne u krvavim jezovitim represalijama koje se odigravaju tamo dole na Kosovu dok mi ovo pišemo". (Dimitrije Tucović, *Nikad kraja*, Radničke novine, 17. mart 1914., Sabrana dela, knj. 8, str. 171, Beograd, 1980.)

"Buržoazija je u novim krajevima Srbije zavela *vanredno* stanje. Vlasnici Srbije teže, u stvari, da režimom policijskog samovlašća stvore od nacionalne manjine većinu i da tamošnji narod spreme ne za slobodne gradane, već pokorne podanike. Taj režim vanrednih policijskih mera... je zadahnut reakcionarnim ciljevima povlašćivanja jednih i gonjenja drugih. S druge strane on daje novih povoda... izazivanju netrpeljivosti i mržnje među narodima". (Dimitrije Tucović, *Posle ratova*, Radničke novine, 1. februar 1914., Sabrana dela, knj. 8, str. 130, Beograd, 1980.)

"Politikom naše vlade stvorene su takve pogodbe i takvi uslovi, da će se, možda, za dugi niz godina (i desetina godina!) obnavljati sukobi i nesreće između dva nesrećna naroda.

Sa jednim treba biti načisto i sa jednim se treba izmiriti: na zapadu Balkanskog Poluostrva postoji jedan narod koji hoće da živi svojim slobodnim životom.

Mi ćemo neprekidno imati kubure i nesreće, ako se Srbija ne reši da izmeni svoju politiku u pravcu punog dodira sa arbanaškim narodom i stvaranjem pune veze s njim". (Govor poslanika Srpske socijal-demokratske stranke Dragiša Lapčevića na zasedanju Narodne Skupštine Kraljevine Srbije 6. februara 1914. godine, Radničke novine, 10. februar 1914.)

Oktobar 1944. do jul 1945. godine u teoru slijedi

Kosovska operacija

Vojna uprava

Pripojenje Srbiji

Politika unosi mržnju među narode

Kosovska operacija - završne borbe sa nemačkim trupama na toj teritoriji - trajala je od 15. oktobra do 20. novembra 1944., kada je cela teritorija očišćena od Nemaca.¹

Međutim, 2. decembra 1944. počela je oružana pobuna, kojoj su na čelu bili Šaban Poluža i Adem Voca.²

"Pobuna je zahvatila veći deo Kosova. Naročito žestoke borbe vodene su u Drenici, a potom su zahvatile i Uroševac, Gnjilane, Kosovsku Mitrovicu.

Pošto su se borbe stalno razbuktavale, Vrhovni štab NOV i POJ formirao je 8. II 1945. godine 52. diviziju (od kosovsko-metohijskih brigada)".³

Tito je u svojstvu vrhovnog komandanta doneo 8. februara 1945. godine naredbu (str. pov. br. 31.) "da se na Kosovu i Metohiji zavede i uspostavi Vojna uprava, koja će biti organ vojne državne vlasti u pomenutoj oblasti".⁴

Pošto je obavila zadatak, Vojna uprava je juna 1945. ukinuta.⁵

Oblasna narodna skupština Kosova i Metohije donela je 10. jula 1945. godine rezoluciju, u kojoj se, između ostalog, kaže: "Oblasna narodna skupština Kosova i Metohije jednodušno izjavljuje da stanovništvo ove oblasti, isto kao i svi narodi Jugoslavije, nije nikada priznalo raskomadjanje svoje oblasti, izvršeno od okupatora, niti raskomadjanje Jugoslavije, te daje izraza želji celokupnog stanovništva oblasti da ova bude pripojena federalnoj Srbiji kao njen sastavni deo. Narod ove oblasti uveren je da će u narodnoj vladbi Srbije naći punu zaštitu...".⁶

Iza ovih hladnih enciklopedijskih podataka stoje smrt, krv, užas, stotine i stotine žrtava, uništene ljudske sudbine, siročad, očajne, ucveljene, majke, žene...

Opet se, kako je to u očajanju davno konstatovao Dimitrije Tucović, "pokazalo kako se politikom unosi mržnja među narode".

Suprotstavljeni jedni drugima opet su ginuli i mladi Albanci i njihovi vršnjaci Srbi, Crnogorci i drugi.

Bila je to ponovna tragedija Kosova. U novoj Jugoslaviji, koja se tek radala, bila je to prva kosovska tragedija... Nažalost, ne i poslednja...

¹ Vojna enciklopedija, Beograd, 1972.

² Spasoje Đaković, Sukobi na Kosovu, Beograd, 1986, drugo izd., str. 210.

³ Vojna enciklopedija, Beograd, 1972.

⁴ Radošin Rajović, Autonomija Kosova, Beograd, 1988, str. 180.

⁵ Isto, str. 90.

⁶ Isto, str. 458.

Šovinističko proganjanje Albanaca, njihovih žena i dece

Sredene istorijske studije o tom periodu nema. Ostaje nam da listajući razne knjige, uspomene, novine pokušavamo da stvorimo sebi predstavu o mučnoj, olovnoj atmosferi na Kosovu u to vreme.

"Oslobodenje je zateklo Kosovo i Metohiju prepunu, naoružanu Šiptarima, koji su se borili pod vodstvom šiptarske reakcije uporno protiv naše vojske.

Šiptari su imali neprijateljski stav prema NO pokretu, jer nisu znali razliku između bivše i nove Jugoslavije, jer su mislili da će se dolaskom naše vojske ponoviti sve ono što se dešavalo sa Šiptarima ranije". Tako ocenjuje Blagoje Nešković u svom referatu o političkoj situaciji u Srbiji, Vojvodini i Kosovu i Metohiji. Referat je održan na Osnivačkom kongresu KP Srbije, održanom 8-12. maja 1945. godine u Beogradu.⁷

Medutim, tom prilikom su se čule od delegata i takve izjave, koje pokazuju da se ne retko ponavljalo ono, što se Albancima "dešavalo" i u staroj Jugoslaviji.

Doko Pajković, u to vreme sekretar Oblasnog komiteta Kosmeta, priznao je:

"Posle oslobođenja politika naše partije nije organizovano sprovođena na Kosovu i Metohiji... Takvo stanje je učinilo da se izvesne direktive ne sprovode... i naša politička linija ne ostvari. Te greške su vrlo loše pretstavile naš narodnooslobodilački pokret. Tamo se ponovilo ono, što se dogadalo posle 1918. godine, kada se vodila nepravilna, neprijateljska politika prema Šiptarima. To je pomoglo reakciji da može u novoj situaciji da organizuje Šiptare protiv Narodnooslobodilačkog pokreta.

Kad se pokrenuo rad na terenu mi smo napravili krupnih grešaka na Kosovu i Metohiji prema Šiptarima, tako da su oni stekli uverenje da se nije ništa promenilo od vremena stare Jugoslavije".⁸

Pajković navodi i konkretnе postupke prema Albancima, koje ocenjuje kao greške:

"Na primer, bilo im je zabranjeno isticanje njihove zastave, prisiljani su da govore srpskim jezikom. Zatim, preuzimanje same narodne vlasti. Na rukovodećim mestima nalaze se Srbi i Crnogorci, što je izazvalo revolt kod šiptarskih masa... U vreme kada su vodene borbe došli su sa strane razni štabovi divizija, a nakon oslobođenja stvorili su odbore u koje nisu ušli Šiptari, već, uglavnom, Crnogorci i Srbi. Rešavanju tih problema nismo pristupili, ne zbog toga što nismo mogli to pitanje da rešimo... već je to bio nepravilan način borbe".

⁷ Osnivački kongres KP Srbije, Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije, Beograd, 1972., str. 38.

⁸ Isto, str. 73.

Podsetimo se: "Albanske mase primile su slom Kraljevine Jugoslavije kao olakšanje svog položaja, a okupaciju kao oslobođenje od robovanja velikosrpskoj buržoaziji", kako piše u Vojnoj enciklopediji.

Podsetimo se: "Albancima u Kraljevini Jugoslaviji nisu bila priznata osnovna nacionalna i demokratska prava. Cjelokupna administracija i nastava odvijala se isključivo na srpskom jeziku", kako stoji u Općoj enciklopediji.

Podsetimo se da je, ironijom sudbine, tek nemačka okupacija Srbije (i Kosova u njenom sastavu) prvi put od 1912. godine, od kad je vezano za Srbiju, dala albanskom stanovništvu škole na maternjem jeziku, ime Albanac unela u zvanični zakonski akt, kojim se odreduje da - srazmerno brojnom odnosu prema ostalim narodnosnim grupama - njihovi predstavnici mogu da budu i pomoćnici bana, i sreski načelnici, i predsednici opština, činovnici, itd. Zlikovac Milan Aćimović bio je, opet ironijom sudbine, taj koji je po naredenju Nemaca morao, kao kvislinski komesar Ministarstva unutrašnjih poslova okupirane Srbije, da potpiše već 6. avgusta 1941. godine "Uredbu o uređenju i upravi u oblasti Kosova",⁹ kojom su Albanci Kosova dobili ono, što im ni Kraljevina Srbija ni Kraljevina Jugoslavija nikad nisu dale.

Sećanje na potpunu bespravnost od 1912. do 1941. nisu, svakako, izbrisale te tri i po ratne godine, a onda se jeseni 1944. godine opet pojavila ta, za njih srpska, vojska od koje su strepili. Ne bez osnova, kao što se vidi iz izjava delegata Osnivačkog kongresa.

Doka Pajković rekao je i ovo: "Još postoji velika mržnja, netrpeljivost, spremnost za medusobno obračunavanje. Kod Šiptara je ta stvar prilično prikrivena, jer oni smatraju da je to srpska vojska i da, prema tome, treba biti oprezan. Ali Crnogorci i Srbi se ne plaše".

Šta se dešavalo i kakva je situacija bila već prvih dana može da se nasluti iz reči Dušana Mugoše, delegata sa Kosova i Metohije: "Sa oslobođenjem Kosova i Metohije... postavlja se kao cilj i glavni zadatak pred našu partijsku organizaciju da stvorimo mrežu narodnooslobodilačkih odbora. I mi smo to uradili, da bi sprečili anarhiju koju su sprovodile naše i bugarske jedinice. U prvo vreme čitava partijska organizacija kao i NOO-i imali su kao glavni zadatak da brane narod od pljačke. Tako na brzinu stvarani odbori nisu bili provereni, nego su u njih usli ljudi koji su većito bili na grbači naroda".¹⁰

I Titove reči na tom kongresu potvrđuju da je bilo pljačke, ali on to pripisuje - etnicima. Navodeći da je delegaciji Albanaca, koja ga je posetila, rekao: "Mi nećemo da Šiptari na Kosovu budu gradani drugo ili trećerazredni. Mi hoćemo da imate svoja prava, ravнопravnost, da imate svoj jezik, svoje učitelje, da se osjećate kao u svojoj zemlji", on je nastavio:

⁹ "Novo vreme", 9. avgust 1941, str. 3.

¹⁰ Osnivački kongres KP Srbije, Beograd 1972, str. 143.

"I kad im se tako objasni, onda se slažu sa nama. Ali kad tamo četnički elementi kradu i uništavaju imovinu, onda tu nema saglasnosti. Komunisti treba na Kosovu da budu na radu dan i noć da se to ne bi dogadalo".¹¹

Svoje videnje dogadaja dao je i Milovan Dilar:

"Ja bih da se osvrnem na jedno posebno pitanje, za koje mislim da se do sada nije postavljalo... Radi se o našoj politici prema nacionalnim manjinama, konkretno, u Kosovu prema Arnautima, u Srbiji prema Vlasima, u Vojvodini prema Madarima i Hrvatima... Zašto mi na Kosovu nemamo Šiptara u Partiji? Ja mislim da... Albanci nisu rdav narod. Govoriti o rdavom narodu, znači govoriti o višoj i nižoj rasi, o narodu koji je nadaren od Boga i o narodu koji nije nadaren... Ja sam, drugovi, čuo, naprimjer, od članova partije da o Arnautima govore kao o stoci, koja jedino poštuje silu i za koju nema nikakvih drugih sredstava osim sile. Sila je potrebna, ali za pobedu naroda.

... Naše partijske organizacije nisu ni pre rata shvatile u Kosovu i Metohiji partijsku liniju u nacionalnom pitanju. Ona je, uprkos upornog naglašavanja Centralnog komiteta, bila iskrivljena.

Kakva je bila politika naše partijske organizacije za vreme ustanka?... Oni nisu znali da iskoriste raspoloženje Albanaca koje je bilo dosta jako, u početku, protiv Italijana. Šta su govorili naši drugovi Albancima? Ja ču se samo osvrnuti na pisanje lista 'Glas slobode'. On je govorio ovako: 'Svi vi Albanci, ako hoćete da imate neko pravo, treba da se borite protiv Nemaca. Ako ne budete pošli na ustanak, vi nećete imati nikakvih prava'. To je za Albance značilo da će u novoj Jugoslaviji biti ugnjeteni".¹²

O oružanoj pobuni i nastaloj situaciji Dilar je rekao:

"Tamo je buknuo ustanak posle oslobođenja tih krajeva od Nemača. Tamo je stanje bilo nanelektrisano i u šumi je bilo već 2.000 ljudi. Naša partijska organizacija nije znala da zaustavi taj proces, naprotiv, došlo je do masovnog kontrarevolucionarnog ustanka protiv nas. Nema sumnje da se stanje na Kosovu i Metohiji popravlja, ali nije osnovno da popravljanje bude uslovljeno pritiskom vojske, nego pravilnim sprovodenjem faktičke borbe za nacionalnu ranopravnost".

Pravilna politika po nacionalnom pitanju za njega je odlučujuća, jer, primećuje on:

"Naši drugovi na Kosovu i Metohiji pribjavaju se da ne izgube Crnogorce, ako se sprijatelje sa Albancima. To je pogrešno. Mi nemamo nikakvih razloga da se bojimo da ćemo izgubiti one Crnogorce ili Srbe koji su za ugnjetavanje Albanaca, ili Srbe, tj. četnike, koji se vešto tamo skrivaju i huškaju naše mlade borce,

¹¹ Isto, str. 213.

¹² Isto, str. 77-78.

koje partija nije znala pravilno da vodi, da vrše takve surove ispadne koje su radili jugoslovenski žandari 1918. godine".

O štetnosti članka u "Slobodi", koji je pomenuo Đilas, govorio je i Mita Miljković, delegat sa Kosmetom:

"Kad je drug Dilas govorio o jednom članku tog lista, on je istakao vrlo zgodno kako je pisanje naših listova značilo provođanje neprijateljske politike u pogledu nacionalnog pitanja".¹³

Interesantno je da je Miljković osetio već tada opasnost od jednog stava, koji i danas stvara zlu krv:

"U istom članku Srbi i Crnogorci dobili su pravo nacije, a Šiptari nacionalne manjine, što je objektivno značilo širenje šovinizma u jedan nepravilan stav".¹⁴

Za razumevanje celokupne situacije na Kosovu u to vreme dragocen je i podatak, na koji Miljković ukazuje kao na veliki problem (nerešen, uostalom, i do danas), a bio je (tada) rezultat ugnjetočke politike stare Jugoslavije prema Albancima:

"Mi smo hteli da pokrenemo list na šiptarskom jeziku koji je ujedno prvi list koji su Šiptari dobili. I taj je list mnogo bolji od onog koji izlazi na Kosmetu na srpskom jeziku... Ali ono što izaziva i pravi teškoće jeste da čitava ta literatura ne dolazi do najširih masa, a to zbog toga što je procenat pismenih Šiptara jedva 10%. Kod nas se postavlja pre svega pitanje nepismenosti i na tom poslu mi smo vrlo malo učinili".¹⁵

I Grga Jankež je zabrinut zbog šovinizma prema Albancima:

"Drug sa Kosova i Metohije kazao je da je potrebno mnogo kadrova za obradu Šiptara. Ne samo da je potrebno mnogo kadrova za Šiptare, nego je potrebno za Srbe i Crnogorce, da im se dokaže da stav Srba ili Crnogoraca prema Šiptarima dovodi do štetnih posledica za njih sve".¹⁶

Prvog dana rada Osnivačkog kongresa KK Srbije govorio je i Kardelj i ukazujući na opasnost od šovinizma prema albanskom stanovništvu naveo i ovo:

"Naprimjer, otvoreni šovinizam je kad na Kosovu i Metohiji čak i neki naši partijski učestvuju u šovinističkom proganjanju Albanaca, njihovih žena i njihove dece".¹⁷

Kojim je konkretnim podacima Kardelj raspolagao kad je izrekao tako strašnu optužbu, nije nam poznato. Ali i ovo je dovoljan dokaz da su nesrećne albanske žene i njihova deca i na samom početku života nove Jugoslavije bili izloženi nemilosrdnom proganjanju,

¹³ Isto, str. 217.

¹⁴ Isto, str. 217.

¹⁵ Isto, str. 217.

¹⁶ Isto, str. 221.

¹⁷ Isto, str. 86.

opet, kao i u Kraljevini Srbiji i Kraljevini Jugoslaviji, samo ovaj put, nažalost, od strane nekih članova KPJ...

Nedela koja na Kosovu vrše pojedini pripadnici vojnih jedinica naveo je i delegat XXIV divizije, Tihomir Milovanović:

"U našim jedinicama na Kosovu i Metohiji bilo je pojedinaca oportunista koji su tako ugnjetavali Šiptare, da su Šiptari govorili: bolji su srpski partizani nego naši sa Kosmeta".¹⁸ (Misli na parti-zane iz uže Srbije i sa Kosova.)

Sliku o situaciji na Kosovu po dolasku partizana dopunjaje i Horvat u svojoj knjizi, gde se poziva na Miljkovića:

"Prilikom ulaska u Kosovo i partizani su učinili pogreške s kobnim posljedicama. Miladin Popović izvještava da je "zbog hapšenja, razoružavanja i nepravilnih postupaka vojske prema jednom broju Albanaca stvorena prilično teška situacija: bande nisu uništene, narod nije razoružan, uplašen je, sklanja se od vlasti, naseda raznim neprijateljskim parolama, pa ih neprijatelj lako mobilise protiv narodno-oslobodilačke vojske".¹⁹

Koreni iz doba monarhije

Predratni politički sekretar sreskog komiteta u Dakovici, posle rata i rukovodilac OZNE za Kosmet, Spasoje Daković, iznosi u svojoj knjizi ovo mišljenje:

"No, do kontrarevolucije na Kosovu u jesen 1944. godine i početkom 1945. godine došlo bi i da su oblasna političko-vojna rukovodstva radila bez greške. Uzroci kontrarevolucije vuku svoje korene iz doba monarhije, kada je položaj Albanaca na Kosovu i Metohiji bio izuzetno težak. Te teškoće je iskoristio okupator".²⁰

Posredno, on priznaje da su i politička i vojna rukovodstva činila greške prema albanskom stanovništvu. Odakle onda tako kategorična tvrdnja da su za nezadovoljstvo Albanaca po dolasku partizana na Kosovu krivi bivša jugoslovenska monarhija i okupator? Zar su oni 1944. godine vršili te "greške"? Nisu li možda te greške vojske i vlasti nove Jugoslavije stvorile kod Albanaca ubedenje, da nema neke velike razlike između onog čega se sećaju i onog što doživljavaju? Naravno, sa strahom i s nepoverenjem oni bi, posle svega što su doživljavali desetinama godina od srpske vojske, dočekali i novu vojsku i novu vlast, pa bili oni zaista bezgrešni i idealni. Zadatak te nove vojske i nove vlasti bio je da ih svojim postupcima uvere da ništa ne liči na staru Jugoslaviju. Ali, navedena izlaganja delegata Osnivačkog kongresa govore suprotno od toga...

Zar "anarhija, koju su sprovodile naše jedinice", zar "odbrana naroda od pljačke" (čije?), zar "stav Srba ili Crnogoraca" koji "dovodi

¹⁸ Isto, str. 77.

¹⁹ Branko Horvat, Kosovsko pitanje, Globus, Zagreb, 1988, str. 51.

²⁰ Spasoje Daković, nav. delo, str. 245.

do štetnih posledica", zar to što neki "članovi partije govore o Arnautima kao o stoci", zar to što neki "mladi borci vrše takve surove ispade koje su radili jugoslovenski žandari 1918. godine", zar to što su u vojnim jedinicama "pojedinci oportunisti ugnjetavali Šiptare", zar to što se "ponovilo ono što se dogadalo posle 1918. godine, kad se vodila nepravilna, neprijateljska politika prema Šiptarima", zar to što "čak i neki naši partizani učestvuju u šovinističkom proganjanju Albanaca, njihovih žena i dece" (Kardelj), zar sve što je rečeno na *najvišem partijskom forumu* (a objavljenjo javnosti tek posle mnogo godina) može da se stavi kao greh na dušu - monarhiji stare Jugoslavije i okupatoru, pa onda njih okrivi za revolt albanskog stanovništva Kosova godine - 1944-1945?...

Ni na Osnivačkom kongresu ni u kasnijim delima, koja se odnose na taj period nema pojedinosti o tim nedelima. Ne daje se naziv nijednog mesta, nijedne jedinice, ime nijednog počinloca, nijednog komandanta. Ne znamo kako su se vojne i partijske vlasti borile sa tim pojavama, ne znamo ko je i da li je uopšte neko kažnjen zbog toga. Uostalom, ta nedela se ni ne spominju, od kongresa do danas... Zar nikome nije jasno da je čutanje najgora stvar?

I - zar među tadašnjim pripadnicima vojnih jedinica na Kosovu nije bilo nijednog Srbina ili Crnogorca, koji bi, voden svojom savešću i odgovornošću pred istorijskom istinom, vodio kao Dimitrije Tucović i Kosta Novaković beleške - za savremenike i buduća pokoljenja. I da, pored ostalog, imenujući krivce, ljaga ne bi pala i na one koji nisu krivi!

Još jedna od, blago rečeno, nedoumica koje izaziva u Dakovićevoj knjizi interpretacija davnih dogadaja na Kosovu, u kojima je i on kao partijski rukovodilac aktivno učestvovao, jeste i proglašenje studenata sa Kosova i Metohije u Beogradu iz 1938. godine, upućen narodima i naseljenicima Kosova i Metohije, a koji je potpisalo 68 tadašnjih studenata - Srba, Crnogoraca i Albanaca. Dvadeseti od njih, po azbučnom redu, je Daković Spasoje, st. prava, Dakovića...²¹

U letku,²² između ostalog, stoji:

"Arnauti!"

Policajci, žandarmi i špijuni su neograničeni gospodari nad imanjem i životom vašim, trostruko vam naplaćuju porez, pljačkaju vas, premlaćuju i ubijaju. A za sve te zločine nikome od tih zulumčara nije pala ni dlaka sa glave nego su čak dobili nagrade i ordene. Oni vam oduzimaju zemlju i teraju vas iz vaših zavičaja..."

Danas, tačnije 1986. godine, tj. 48 godina kasnije, taj tadašnji student prava, potpisana na tom letku, a kasnije "u toku oslobođilačkog rata... član Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru i

²¹ Isto, str. 39.

²² Isto, str. 37.

rukovodilac OZNE za Crnu Goru i Boku, član biroa Oblasnog komiteta za Kosovo i Metohiju, rukovodilac OZNE za Kosmet, kao predstavnik Kosova i Metohije 20 godina narodni poslanik u Saveznoj narodnoj skupštini... državni sekretar za pravosude Srbije, zamenik saveznog javnog tužioca šesnaest godina..." piše u svojoj knjizi:

"Proglas studenata sa Kosova i Metohije u Beogradu iz 1938. godine ide u prilog internacionalističkom shvatanju i radu komunista te oblasti. Značajan je i zbog toga što zahvata i pitanje agrarne reforme.

Proglas studenata sa Kosova i Metohije treba posmatrati sa aspekta pravilne linije KPJ o nacionalnom pitanju. Konkretno, treba ga posmatrati kao pravilnu orijentaciju u borbi za ravnopravnost Albanaca na Kosovu sa Srbima, Crnogorcima i drugima".

Čitajući ovo "objašnjenje" letka čitalac se pita zašto je ono potrebno, kad je sadržaj tako jasan i pun podataka, da ne ostavlja ništa nedorečeno o položaju Albanaca u to vreme i o načinu provođenja tadašnje kolonizacije, tačnije "slavenizacije" Kosova.

Ali, posle tih ocena politike partije pre rata sledi ovo:

"Mi tada nismo imali podatke o realizaciji agrarne reforme pa se, s obzirom na to, danas mogu s pravom dati zamerke. Proglas, međutim, ostaje kao verno ogledalo internacionalizma tih (sic!) mladih komunista sa Kosova, ali i netačnih interpretacija o površini obradive zemlje koja je navodno oduzeta od Albanaca i data naseljenicima".²³

I tako, preispitujući posle više od četiri decenije svoju revolucionarnu delatnost, čestiti starina danas priznaje jednu od "zabluda" svoje mladosti: nemajući podatke o "realizaciji" agrarne reforme on nije znao da je "obradiva zemlja 'navodno' oduzeta od Albanaca..." I data naseljenicima - Srbima i Crnogorcima!

Uzgred, da li u te podatke, koje onda nije imao, spadaju i navodi iz letka - "pljačkaju vas, premlaćuju, ubijaju... oduzimaju vam zemlju, teraju vas iz zavičaja..."?

Dalje. U navedenom proglašu nema nikakvog ni pominjanja "površine obradive zemlje", koja je "navodno" (po današnjoj interpretaciji njegovoj) oduzeta od Albanaca. Jedini hektari koji se navode u tom proglašu su u sledećem pasusu:

"Narode Kosova i Metohije, Arnauti, Srbi meštani, naseljenici, ujedinite se u borbu protiv zajedničkog neprijatelja"

Stojadinović se služi starom metodom svih pljačkaša, izdajnika i svih podmuklih krvnika narodnih 'zavadi pa vladaj'. Ma da ima u državi veliki broj imanja koja iznose 100-500 hektara, pa i veliki broj manastirskih i državnih imanja, vlada oduzima siromašnim Arnautima svu zemlju do praga, pošto im je za porez i namete

²³ Isto, str. 40.

oglodala i meso do kostiju..."

Čitaoca Dakovićeve knjige, običnog, neupućenog u tajne, čoveka, zbujuje uostalom i nepodudaranje podataka o tome koliko je vremena one ratne zime autor preveo u selu V., a zbog čega se on ljudi na neke ljudi, kako sam navodi. Jer, u knjizi Doke Pajkovića stoji - od jeseni do proleća, svedok autorov (jedini) kaže - pet-šest dana, a sam Daković kategorički tvrdi - samo jedan dan... Čitaocu, nezainteresovanom za te detalje, to i nije važno, ali izaziva nedoumicu...

O "neobaveštenosti" Dakovića, koja je, izgleda konstanta u njegovom životu, govori i ovaj jezivi dogadjaj, koji on sam opisuje u svojoj knjizi:

"Odmah posle oslobođenja oblasti delegacija sa Kosova i Metohije posetila je Tita. Delegacija je bila sastavljena od uglednih građana iz redova Šiptara. Nju su predvodili Miladin Popović, Fadilj Hodža i Dušan Mugoša. Tom prilikom je Tito rekao delegaciji sledeće reči: 'Mi znamo da ste vi pošli u njemačku vojsku, da ste se borili protiv nas, ali to ne znači da mi sad pozivamo vas na odgovornost. Mi znamo da ste bili zavedeni, da niste svi koljači i zlikovci, da vas je 90 procenata bilo zavedeno i da je sada na nama red da vam pomognemo, da vam objasnimo šta mi hoćemo'. Ozna nije bila konsultovana o sastavu delegacije, a nije znala dugo posle njenog povratka ni sastav delegacije. Znatno kasnije Dušan Mugoša mi je rekao: 'Da li znaš da su organi Ozne streljali devetoricu iz sastava delegacije koja je bila kod Tita?' Odgovorio sam da ne znam i da sada za to prvi put čujem".

Čovek se ježi od užasa čitajući ovo. Streljano devet Albanaca, a razgovor se svodi na "da li znaš" i "ne znam, prvi put čujem". I to je sve što ima u Dakovićevoj knjizi o ovom "slučaju". Je li u to vreme bio rukovodilac OZNE? Ne kaže o tome ništa.

Ko su bili ti streljani ljudi? Ko ih je osudio na smrt? Jesu li streljani bez presude? I bez istrage? Zašto? Gde? Kada? S kojim obrazloženjem? Ima li pisanih dokumenata o tome?

Odgovori nam nisu poznati.

Prisiljavani da govore srpskim jezikom

Na Osnivačkom kongresu se govorilo o raznim aspektima međunarodnih odnosa na Kosovu od jeseni 1944. do maja 1945., kada je kongres održan.

Blagoje Nešković je u svom referatu podukao:

"Osnovno pitanje na Kosovu i Metohiji jeste pitanje zemlje... Zemlja je otimana od Šiptara i deljena naseljenicima bilo slugama raznih predratnih režima. Danas srednjii šiptarski seljaci drže zemlju u svojim rukama kao čivčije... A siromašni seljaci ostaju i dalje bez

zemlje. Nesumnjivo da je važno pitanje verske tolerancije, jezika, škola, učestvovanja u vlasti i administraciji i ostalih nacionalnih prava i da će sve to uticati na odnos šiptarskih masa na odnos prema NO pokretu, ali suština pitanja jeste pitanje zemlje, kao deo nacionalnog pitanja. Nesumnjivo da je to pitanje često zapleteno, naročito u pogledu naseljenika... Kada se počeo ubedivati i lično uveravati šiptarski seljak da zemlja koju on obraduje neće mu biti oduzeta, kada se seoskoj sirotinji omogućilo da učestvuje u deobi zemlje, kada se pravedno nastupilo rešenju naseljenika na Kosovu i Metohiji, odmah se osetilo da su šiptarske mase prestale da se pridružuju naoružanim bandama, čak su i oni, koji su se odmetnuli, počeli da se vraćaju svojim kućama".²⁴

Nešković napominje da je ostvarenje "bratstva i jedinstva među narodima Kosova i Metohije... u mnogome smetano šovinizmom Crnogoraca i boraca iz srpskih jedinica". O srpskom šovinizmu se na kongresu, videćemo dalje, mnogo govorilo i ukazivalo na njegovu opasnost.

Doko Pajković smatra da je "u vezi sa učvršćivanjem naše vlasti... i pitanje... rešavanja sporova. Trebalo bi par godina... Tu su u pitanju Crnogorci i Srbi, koji od ugnjetenih Šiptara traže razne poreze i t.d."²⁵ Čudno, o čemu se to radilo? Sekretar Oblasnog komiteta u izlaganju o situaciji u svojoj oblasti govorio o "ugnjetenima", o naplaćivanju "poreza" od strane pripadnika druge nacionalnosti, završavajući to sa i.t.d...

Gоворио је и о jednoj već tada živoj, strepnji Albanaca - kakva će im biti sudbina u sklopu Srbije?

"Naše partijske organizacije zataškavale su među masama pokretanje pitanja šovinizma. Međutim, tamo ima dosta tih stvari, naročito nakon vezivanja Kosova i Metohije za federalnu Srbiju. Kako je naša partijska organizacija to postavila?

Pre svega, naše partijske organizacije su se bojale da postave otvoreno to pitanje. Bilo je teorija da to pitanje nije za diskusiju. S druge strane mase su bile zainteresirane i to pitanje je reakcija vešto postavljala. Pričala je kako su do juče Makedonci i Crnogorci bili odvojeni u Jugoslaviji, a kako su se oni sada oslobodili sila, a Šiptari ne mogu i da će se nastaviti isto stanje kao i ranije za vreme Jugoslavije. Naše partijske organizacije nisu učinile mnogo da se suprotstave tom šovinizmu, a njega samoga ima i u partijskim organizacijama".²⁶

U momentu kad je ovo govorio (početak maja 1945.) Oblasna narodna skupština još nije donela rezoluciju da "daje izraza želji celokupnog stanovništva oblasti da ova bude pripojena federalnoj Srbiji kao njen sastavni deo".²⁷ Ostvarenje te "želje celog sta-

²⁴ Osnivački kongres KP Srbije, nav. delo, str. 40.

²⁵ Isto, str. 76.

²⁶ Isto, str. 75.

²⁷ Radošin Rajović, nav. delo, str. 458.

novništva" dogodiće se dva meseca kasnije.

I Kardelj je, dotičući se nacionalnog pitanja, upozorio na šovinizam: "To je ona forma, kad naši drugovi ne vide ono što treba da se učini da bi nacionalne manjine doatile ono što im pripada".²⁸

I dalje:

"Komunisti nacionalnih manjina, komunisti do juče ugnjetenih nacija, moraju svojim sopstvenim masama govoriti i stalno govoriti o potrebi jedinstva. Komunisti do juče vladajućeg naroda treba da se stalno pojavljuju i govore da treba zauzeti stav pomirenja i bratimljenja sa drugim narodima i manjinama".

Ali, izgleda da mnogi komunisti "do juče vladajućeg naroda" na Kosovu nisu smatrali da moraju da prekinu sa onim: "Govori srpski da te ceo svet razume", jer Pajković je priznao, govoreći o Albancima: "Prisiljavani su da govore srpskim jezikom". Kao u staroj Jugoslaviji. Nije naveo ništa detaljnije. Ko je to radio? Ko je sebi mogao da dozvoli, nekažnjeno, da prisiljava, tj. da zabranjuje time upotrebu maternjeg jezika? Je li to bila opšta, proširena pojava?

A o upotrebji albanskog jezika dosta se, polemički i kritički, govorilo na tom prvom kongresu srpske partije.

Načeo je tu temu Dušan Mugoša, delegat s Kosova, žaleći se:

"Kod nas ima nešto, što nema drugde u Srbiji - pitanje naše administracije, jedna teškoća koja ugušuje tu našu vlast, teškoća, jer se sve mora obavljati na dva jezika. Svaki naš organ mora imati i prevodioca pored sebe. Svaki akt mora biti napisan na oba jezika. Tako, da mi kroz te naše ustanove moramo imati i grupe prevodilaca, da bi se svima dala mogućnost da vide da je to demokratska vlast".²⁹

Čudno osećanje, javno izraženo, jednog od najviših partijskih rukovodilaca na Kosovu, Crnogorcu, da dvojezičnost (a albanski je i onda bio jezik najvećeg dela stanovništva) "ugušuje tu našu vlast". Čiju to vlast?

Na Mugošino izlaganje o dvojezičnosti oglasio se, vrlo oštro, i - Aleksandar Ranković (!), konstatujući:

"Drug Mugoša je takođe govorio o duploj porciji, tj. o dva jezika. Eto, to je šovinizam na praksi. Uprkos toga što smo mi već ranije rekli da će se te teškoće rešiti na taj način što će se sprovesti dupla administracija i na srpskom i na šiptarskom jeziku, i da se to pravilo postavi, te onda neće biti teškoća ni u sprovodenju te duple administracije ni u pogledu tumača na Kosovu i Metohiji. Ako mi ne promenimo naš odnos, ako mi ne zaoštrimo budnost naših rukovodilaca na Kosovu i Metohiji, onda parola bratstva i jedinstva

²⁸ Osnivački kongres KP Srbije, str. 83.

²⁹ Isto, str. 143.

lebdi u vazduhu. Mi nećemo uspeti da je ostvarimo i sprovedemo u delo prema Šiptarima na Kosovu i Metohiji".³⁰

Eto, tako je maja 1945. Ranković vodio bitku za prava - Albanaca na Kosovu!

Dilas je tada u svojoj diskusiji, videli smo, osudio rad Partije na Kosovu u predratnom periodu: "Ali, naše partijske organizacije nisu ni pre rata shvatile u Kosovu i Metohiji partijsku liniju u nacionalnom pitanju. Ona je, uprkos upornog naglašavanja Centralnog komiteta, bila iskrivljena".

U to "iskriviljenje" spadala je, verovatno, i nebriga da, bar komunisti, Srbi i Crnogorci nauče jezik većinskog stanovništva na svom terenu. Jer pitanje dvojezičnosti nije iskršlo ni u toku ni posle rata... Da li su članovi KPJ pre rata, Srbi i Crnogorci, znali albanSKI jezik? Da li im je to bilo postavljeno kao zadatak? Šta je uradeno u tom pravcu? O tome нико до данас не govori. Jer, svima je - do danas - izgleda normalno da Albanci moraju, razume se, da znaju srpski, a Srbi i Crnogorci ne moraju, pa imaju puno pravo da traže prevodenje sa albanskog na srpski da bi razumeli šta govore i pišu njihovi sugradani na svom maternjem jeziku. Koliko kosovskih rukovodilaca, Srba i Crnogoraca, današnjih, zna albanSKI? Ili lekara, inžinjera, poštara, nastavnika i t.d.?

Arnauti su - utuvite dobro - narod za sebe

A davno, davno, još 1897. godine, jedan razuman, demokratski nastrojen, dobromameran i neopterećen velikosrpskim šovinizmom čovek izneo je svoja razmišljanja i konkretne predloge o onom što se danas kod nas naziva "pravilna politika po nacionalnom pitanju", uključujući i dvojezičnost.

Aleksa Bogosavljević,³¹ "kraljevski žandarmerijski oficir" proveo je niz godina "kao komandir pogranične straže na granici prema Arnautima". To je bilo vreme posle srpsko-turskog rata 1877-78. godine, kad je Kosovo još bilo pod turskom vlašću. U svojoj knjižici "O Arnautima" on daje svojevrstan program za zajednički prijateljski život srpskog i albanskog naroda:

"Kakav je ovo narod videće čitaoci iz knjige, ali moje je uverenje da se često sve zlo koje nam dolazi od Arnauta dešava samo zbog toga, što ih mi nikako ne poznajemo, ili vrlo malo, ma da su nam oni bili najbliži susedi od davnina.

...Mi bismo imali raznih načina da sa njima vežemo bratske i iskrene prijateljske veze. Za to ima raznih načina. Prvi i najpouzdaniji bi bio: da se spreme nekoliko mladića, radi izučavanja jezika, života i običaja ovog u svakom pogledu interesnog naroda. Takvim upoznavanjem, uveren sam, da bi veza prijateljstva srpskog i arnautskog naroda postala jaka i iskrena kao što je nekada i bilo.

³⁰ Osnivački kongres KP Srbije, str. 157.

³¹ Vidi Srbija i Albanci, prva knjiga, str. 58.

No, ovi mladići morali bi, razume se, služiti samo toj ideji kojoj su namenjeni, te da se dode do smera, koji se želi postići.

...Mladići koji bi se za ovu stvar spremali morali bi biti ljudi čvrsta karaktera... te da kao pioniri na ovome polju prokrću put k zблиžavanju sa narodom, s kojim toliko veze imamo.

...Mi znamo dosta stranih jezika i učimo ih jednako. Neki počeše čak i sanskritski jezik izučavati... - dok pak nema ni jednog koji bi bar površno, da i ne pomenem naučno, znao jezik ovog naroda, koji ima istorijsku prošlost tako tesno skopčanu sa srpskim, koji nam je krvnik samo sa uzajamnog nepoznavanja našega... a koji će kad tad trebati i morati da bude čvrsta spona u savezu balkanskih država".

Ove njegove reči mogle bi, kao i ono što dalje govori, da se uvrste u diskusiju na partijskom kongresu, i onog 1945. i daljih...

Žandarmerijski kapetan (ne član KP Srbije ili SK Srbije) nastavlja:

"O Arnautima je uopšte vrlo malo poznato, naročito pak nama Srbinima, koji bismo trebali da se za njih više interesujemo. Mi imamo knjiga i spisa iz kojih znamo mnogo više kako žive ljudi i narodi u najudaljenijim zemljama i državama, a život i običaji ovih suseda naših vrlo su nam malo poznati".

Koliko su do danas srpski pisci, naprimer, pa naučnici, televizija, radio, štampa učinili u tom pravcu?...

On poziva Srbiju da promeni svoju pogrešnu politiku prema Albancima:

"Ako budemo iskreni prema sebi, i bar u duši priznamo svoje greške koje smo činili, i još jednako činimo, onda smo time našli mogućnost i način da sve popravimo. Jer dugogodišnje skupo iskustvo, koje smo do sada stekli, valja da nas je naučilo da od sada izaberemo pravi put. Prema Arnautima taj pravi i najkraći put bio bi da se mi neposredno, bez ikakvih posrednika, zблиžimo s njima, upoznamo i mirimo. Ovoj mojoj misli ne treba se čuditi. Fakt je da smo mi sami posle poslednjeg srpsko-turskog rata (misli na 1877-78. god.) od njih stvorili sebi ljute krvnike i osvetnike.

Učinismo grešku i topličke Arnaute ne umedosmo zadržati u svojoj zemlji... Pa ni posle toga nismo ništa pokušavali da bi ih malo ublažili, k sebi približili... Oni nas mrze kao otmičare njihovog imanja, kuće - otadžbine, ali nas cene i poštuju kao junake".

Kao ni kasnije Dimitrije Tucović, ni Bogosavljević ne plaće za "kolevkom srpstva", jer kaže:

"Istina je da se u srpskim narodnim pesmama - naročito uz gusle - još i sada slavi i opeva Kosovo Polje, Prizren, Peć... ali je Kosovo postalo arnautsko i muhamedansko".

I upozorava one koji to ne razumeju:

"Arnauti su - utuvite dobro - narod za sebe".

On shvata da se Srbija sprema na dalja osvajanja po Balkanu i sluti i opominje:

"Prvi pokušaj naš da budemo veći, moćniji i da oslobođimo podjarmljenu braću svoju uputio bi nas na ove susede naše da se sa njima sukobimo.

Ne zna se, da li bi nas oni dočekali prijateljski i mirno, pa ma i da znaju da smo mi narod koji ima pravo svojine na predele u kojima oni žive. Ali je verovatnije da će nas ovi susedi, o kojima mi sada slabog, tj. nikavkog računa ne vodimo, dočekati oružanom rukom i da će braniti svoja ognjišta na život i smrt".

Iako komandant oružanih jedinica on je kategoričan:

"Oružjem pak raspravlјati sa njima svaku zadavicu... značilo bi samo: svetiti se, padati s krvi na krv i ništa više.

Dosta je oklevanja i harčenja vremena na druge nekorisne stvari. Vreme je da se sve to popravi i otpočne rad od prave vrednosti i koristi, a za to treba poznati najpre sebe, pa ondak svoje susede".

Mislimo da se nećemo prevariti ako kažemo da njegovi vojnici, sigurno, nisu smeli da vrše "ugnjetavanje" albanskog stanovništva na teritoriji kojom je on komandovao, da ih je on u tom duhu vaspitavao i da se nisu odnosili prema Albancima kao prema "stoci", o čemu se govorilo na Osnivačkom kongresu KP Srbije 1945...

On je zabrinut:

"Nastaje pitanje: pa šta treba sad raditi? Da li ima mogućnosti i načina da se izgubljeno povrati i učinjene greške zagrade? Vreme je i suviše kritično..."

Nemojmo se, dakle, ljutiti, ako ovako i dalje svoj nemar produžimo, što Arnauti postaju oružje u rukama dokazanih neprijatelja naših, jer ih mi sami ostavljamo".

Ali ipak veruje da će vladajući krugovi ondašnje njegove Srbije shvatiti da greše i zato apeluje:

"Nužno je dakle da se što pre jedan drugom približimo i sporazumemo. I samo tako, ako budemo složni... oslanjajući se jedan na drugoga mogli bismo se smelije i uspešnije boriti protiv naših opštih... dušmana. Tada ne bi trebalo mnogo politike i agitacije i Arnauti bi uvek bili uz nas, vazda gotovi da poginu jedan uz drugog, da izginu jedan za drugoga.

... Stoga, dok još ima izgleda na uspeh, mirimo se sa Arnautima, zbljižimo se, upoznajmo se bolje, sprijateljimo se s njima..."

* * *

Pisao je to pametni i pošteni Srbin Aleksa Bogosavljević pre skoro 100 godina. Nije mogao da sluti da ni, eto, do 1989. godine politi-

čari nisu poslušali njegovo mišljenje. Nije mogao da sluti da njegove ideje i predlozi i danas, nažalost, nisu ništa izgubili od svoje aktualnosti. I da bi trebalo, kao osnova platforme za Kosovo, da počnu da se ostvaruju.

Odakle mu te ideje? Nije teško pogoditi.

Jedan od gorostasa (zaboravljenih kao i Tucović) srpske istorije, mladić, čiji se život 1875. ugasio u dvadeset devetoj godini, ostavio je neizbrisiv trag.

Bio je to prvi srpski socijalista Svetozar Marković.

Neki srpski političari (Dušan Mitević, Ratomir Vico) danas javno na TVB izjavljuju, ne trepnuvši, da su *oni* naslednici Svetozara Markovića i Dimitrija Tucovića.

Mobilizacija

Navedena gore diskusija na Osnivačkom kongresu KP Srbije (8-12. V 1945.) daje mogućnost da se naslutи kakva je jeseni 1944. bila na Kosovu atmosfera, šta se dogadalo, kakvo je bilo stanje duhova na obe strane.

I u takvoj situaciji vršena je odmah u početku mobilizacija Albanaca za front. A on je, pored ostalog, bio u nekoj nepoznatoj Kosovu daljini, u Sremu...

Prelistavajući neke knjige o tom vremenu, čitamo:

"Jedna od prvih odluka političkog rukovodstva na oslobođenom Kosovu i Metohiji bila je da se izvrši mobilizacija ljudstva iz te oblasti za Jugoslovensku narodnu armiju. Fašistička propaganda u toku rata da treba braniti Kosovo od Srba, ostavila je svoj pečat. Mobilizacija je bila nužna da bi pripadnici JNA albanske narodnosti sa Kosova i Metohije učestvovali u završnim operacijama za oslobođenje zemlje, što bi istovremeno značilo doprinos političkom ugledu albanske narodnosti kod naroda Jugoslavije. Mobilizacija je bila nužna i da bi se sprečilo da hiljade mobilisanih Albanaca ne uđu u borbu protiv jedinica JNA. I dezertiranje mobilisanih Albanaca na teritoriji Vojvodine i teritoriji Crne Gore takođe dosta govori o političkoj težini tog problema."

O mobilizaciji i teškoćama na koje je političko rukovodstvo Kosova i Metohije nallazilo može se doznati iz mnogih dokumenata iz tog vremena".³²

Pa onda nailazimo na ovo:

"Prilikom ulaska u Kosovo i partizani su učinili pogreške s kobnim posledicama... 'zbog hapšenja, razoružavanja i nepravilnih postupaka vojske prema jednom broju Albanaca, stvorena je teška situacija... narod... uplašen... sklanja se od vlasti, naseda raznim

³² Spasoje Đaković, nav. delo, str. 230.

neprijateljskim parolama pa ih neprijatelj lako mobiliše protiv narodno-oslobodilačke vojske'. Pokušalo se s jednom metodom koja je svagdje davala dobre rezultate: mobilizirani su Albanci da se zajedno s drugim partizanskim jedinicama bore na srijemskom frontu kako bi se na taj način rehabilitovali. Odlazak na front išao je teško jer su kvislinzi razvili propagandu da će Albance, budući da se ide preko Srbije, četnici poklati. Tada se veća grupa mobiliziranih odmetnula s oružjem i u januaru je počela navedena pobuna. Do kraja februara pobuna je uglavnom likvidirana uz pomoć vojnih jedinica veličine jedne armije... Na Kosovu je uvedena vojna uprava".³³

Više detalja nalazimo ovde:

"Tako je Šaban Poluža iz Drenice počeo da u januaru 1945. godine vrši mobilizaciju Šiptara u Drenici i na terenu vučitrnskog i labskog sreza. Najpre je vršio mobilizaciju bez znanja Operativnog štaba, a potom uz njegov pristanak, s tim da se priključi VII kosmetskoj brigadi, koja je bila stacionirana u Lipljanu i pripremala se za pokret na sever na Sremski front. Ta je brigada bila najbrojnija među kosmetskim... Međutim, ona je bila najvećim delom sastavljena od novomobilisanog ljudstva među kojima je bilo prilično i onih koji su ranije služili okupatoru i kvislinzima. Bilo je tu i zlikovaca koji su hteli da se sklone sa svojih terena i da se prvom prilikom odmetnu. Znajući za to, Operativni štab je bio u izvesnoj meri predostrožan, pa je pri njihovom upućivanju na sever preuzeo niz mera radi osućećanja dezterterstva i eventualnih pobuna. Tim pre što mu je bilo poznato da je u brigadi preovladivalo raspoloženje, pod uticajem neprijateljske propagande, da ne idu sa Kosmeta. Ali zadržavanje jedne takve nesigurne, a dobro naoružane, jedinice u ovom kraju bilo bi više rizično nego korisno".³⁴

O delatnosti tog Šabana Poluže govori nam i drugi autor:

"Za ocjenu ovog dogadaja važno je uočiti da nije bilo govora o nekom separatizmu, otcepljenju od Jugoslavije i pripajanju Albaniji. Šaban Poluža, kolovoda bune iz kačačkog kraja Drenice, svojim je pristalicama rekao da komunisti hoće da ih pošalju na sremski front da famo izginu, da će im oduzeti žene i djecu, njive i livade, da će se svi hraniti na kazanima u logorima".³⁵

Pominje se tu i drugi buntovnik:

"Drugi voda bune, Adem Voca, čija je obitelj bila bliska bivšem kraljevskom dvoru, tražio je, među ostalim, da se albanske jedinice ne šalju na srijemski front nego da ostanu na Kosovu da ga brane od četnika Žike Markovića".³⁶

³³ Branko Horvat, nav. delo, str. 51.

³⁴ Spasoje Daković, nav. delo, str. 210.

³⁵ Branko Horvat, nav. delo, str. 50.

³⁶ Isto.

U Srbiji još prilično veliki uticaj dražinovštine

Na Osnivačkom kongresu KP Srbije govorilo se i o mobilizaciji - ne samo na Kosovu, nego i u užoj Srbiji - i nepovoljnoj političkoj atmosferi u kojoj je ona vršena, o deserterima, neprijateljskoj propagandi sl.

Grga Jankez, delegat iz Beograda konstataju:

"Kad govorim o izdajicama onda kažem: zločinci, razbojnici, ali tu nam nedostaje ono konkretno da narod, jednom zauvek, s njima raskrsti. Mi u agitaciji i propagandi nismo uspeli dokazati srpskim masama i drugima da su Draža Mihailović i njegovi pomagači izdajnici. Ako bi mi srpskom narodu pokazali kakve je štete Draža Mihailović učinio i šta je on uradio da se dode do bratoubilačkog rata između Srba i Hrvata, na konkretnim primerima koliko je ljudi poginulo za račun okupatora i koliko je u tome štete za budući život naših naroda, onda verujem da bi naš narod više osetio mržnje prema tim ljudima".³⁷

O teškoćama zbog takve atmosfere govorio je delegat XXIV divizije Tihomir Milovanović:

"Hteo bih da govorim o nekim sitnicama koje su vrlo značajne. Reakcionari iz okoline Kruševca potpuno glasno izražavaju se pred masama. Mi još nismo dobili mase tamo za sebe, jer je reakcija vladala u tim krajevima kroz cele tri godine. Reakcionari govore: deserteri zato beže, jer ih Peko Dapčević tera u prve borbene redove. A zatim kažu: da su se partizani borili od 1941. godine za ravнопravnost, a danas sede u kafanama i svuda sede prvi. Imao sam dodira sa nekim građanima... Postavljadi su neka zastarela pitanja. Na primer, šta će biti i šta je sa Velikom Srbijom... Ne sme se dopustiti da vršljaju i rovare".³⁸

O problemima u vojnim jedinicama, o šovinizmu, o mobilisanim srpskim mladićima - deserterima, koji su ranije bili u četnicima, govorio je još jedan delegat, Batanović Milovan:

"Pitanje velikosrpskog šovinizma naročito se ispoljilo kod nas onda, kad su naše jedinice bile i na levoj i na desnoj obali Save, kada smo se mi nalazili i s jedne i s druge strane u frontu. Tadašnji zastoj naše ofanzive reakcija je pokušala da objasni kao slabost naše vojske u promjenjenim uslovima frontalnog ratovanja. U to vreme kada su novi borci, koji su ranije bili u drugim neprijateljskim vojskama, možda u većem broju, pokušali da dezertiraju iz naših jedinica, oni su to objašnjavali svojom propagandom da Tito šalje Srbe da ginu, a da čuva Hrvate. To nije imalo uspeha, ali je to bila njihova borba kojom su hteli da prikažu kako se o Srbima ne vodi računa i da se Srbи uništavaju".³⁹

³⁷ Osnivački kongres, str. 221.

³⁸ Isto, str. 77.

³⁹ Isto, str. 54.

O neprijateljima u vojnim jedinicama i njihovim dejstvima govorio je i delegat XXII divizije Radoje Ljubičić:

"Druga pojava u našim jedinicama su ostaci "dražinovštine". U XXII diviziji, a to važi i za ostale divizije koje su mobilisane kasnije od proletarskih divizija, pojavljuju se zaostaci dražinovštine. To je pojava u svim stručnim jedinicama.

... U transportnim četama, u artiljerijskim brigadama, u prištapskim jedinicama, tu se pojavljuju razni ostaci dražinovštine. Priče... kako Srbija treba da priključi Makedoniju, pa čak i Crnu Goru i t.d. proističu odatle.

Te artiljerijske brigade sastavljene su od mladih boraca koji su bili na kursu u artiljerijskim školama. Oni tamo... su čak vaspitavani od bivših jugoslovenskih oficira, u duhu koji je u suprotnosti sa našim stavovima tj. u dražinovskom duhu. Tamo su artiljeri uglavnom bivši jugoslovenski oficiri, koji su stubovi tim pričama velikosrpske reakcije".⁴⁰

Na kongresu je govorio i Dobrivoje Vidić i bio, tada, vrlo oistar kad se radi o šovinizmu u redovima srpskih komunista:

"Isto tako postoji kod naših partijskih organizacija mnogo šovinizma. Treba biti najprincipijeljniji kada se radi o tome da se iz partije izbace šovinisti".⁴¹

Srbija i Kosovo oslobođeni su od Nemaca jeseni 1944. godine, više od pola godine pre održavanja kongresa. Blagoje Nešković je u svom referatu dao i rezultate vojne i političke pobjede, postignute za to vreme.⁴²

Za Srbiju je rekao:

"...Vojnička pobjeda nad okupatorima i njegovim slugama u Srbiji (je) potpuno na strani narodno-oslobodilačkog pokreta.

Kako stoji sa političkom pobedom u Srbiji? Da li je i ona sada potpuno na strani narodno-oslobodilačkog pokreta?

Pored krupnih pobjeda u Srbiji još uvek se oseća prilično veliki uticaj dražinovštine, još uvek se oseća rad velikog broja neprijatelja, koji su do nedavno služili Nemcima, bili u redovima Draže Mihailovića, Ljotića ili Nedića.

...Svi oni, bilo da žive skriveno, bilo slobodno, bilo da učestvuju u radu novog državnog aparata i državnih organizacija, žele jedno te isto, a to je, da na bilo koji način... povrate... stanje... pre 1941... Za sve vreme od oslobođenja do danas najveći deo 'čaršije' pruža... pasivni ili čak aktivni otpor... I baš danas, kad se vodi ogorčena borba za obnovu naše privrede, najopasnije se vidi izdajnički, protivnarodni rad najreakcionarnijeg dela čaršije, i to, kao po pravilu,

⁴⁰ Isto, str. 73.

⁴¹ Isto, str. 92.

⁴² Isto.

u svim gradovima Srbije.⁴³

A za Kosovo je Nešković izneo ovo:

"Ako pogledamo kako stoji sa reakcijom na Kosovu i Metohiji, kakvim snagama ona raspolaže za borbu protiv NO pokreta, možemo reći da smo mi u kud i kamo boljem položaju. Šiptarska reakcija ne može ništa novo da obeća šiptarskom narodu, što mu već nije obećala do sada i u toku okupacije, a što, naravno, nije ispunila. Što se tiče velikosrpske reakcije, nju narodi Kosova i Metohije isto tako vrlo dobro znaju. Sada je na nama da šiptarske masse ne samo što bolje upoznaju NO pokret, već i da osete sve koristi, koje on sobom donosi svim narodima naše zemlje".⁴⁴

U oblasnim rukovodstvima podvajanje po shvatanjima o metodama borbe protiv kontrarevolucije

Takva je bila politička situacija u kojoj se vršila mobilizacija, i u Srbiji i na Kosovu.

O upućivanju na sever, prema Sremskom frontu, VII brigade, koja je bila najvećim delom sastavljena od novomobilisanih Albanaca, čitamo sledeće:

"Prilikom izdavanja naredenja za njen pokret, Operativni štab je naredio 46. srpskoj diviziji, V kosmetskoj brigadi i brigadi KNOJ-a da vrše obezbedenje puta prilikom njenog pokreta preko Vučitrna i Podujeva do Kuršumlige,... 27. brigada i 46. divizija imala je da posedne levu stranu, a V kosmetska brigada i jedan bataljon KNOJ-a desnu stranu puta Priština-Kuršumlija; 26. brigada 46. divizije trebalo je da bude u strogoj pripravnosti u Prištini, a 25. brigada iste divizije u K. Mitrovici. Pored toga, naredeno je bilo da VII brigada ide po ešelonima.

20. I krenuo je prvi ešelon od 2.500 ljudi i prošao je bez incidenata. 21. I pošao je i drugi bataljon, takođe bez incidenata. Međutim, treći ešelon, koji je krenuo 22. I sa Šabanom Polužom na čelu, samovoljno se rasturio po selima K. Banja, Lužana, Glavnik i G. Dubica. Uz put je taj ešelon vršio mobilizaciju u svakom selu kroz koje je prolazio, tako da je narastao na oko 4.000 ljudi.

Operativni štab im je odmah izdao naredenje da sutradan, 23. I produže put, na šta su oni tobož pristali. 23. I do 11 časova sakupili su se i produžili do Podujeva, ali su tu otvoreno otkazali poslušnost Operativnom štabu i svratili u okolna sela, gde su prekonačili. Vode te grupe ubedivale su seljake da će ih u Srbiji poklati četnici, te da ne treba da idu nikud sa Kosmeta, već tu da povedu borbu protiv NOV.

Operativni štab im je ponovo dao nalog da do 24. I krenu iz Podu-

⁴³ Isto, str. 33.

⁴⁴ Isto, str. 40.

jeva, a u noći 23/24. I šest bataljona 46. divizije i V kosmetska brigada pošli su da blokiraju teren od sela Lužana do Podujeva i da razoružaju ovaj ešelon. U isto vreme Operativni štab je preko telefona stupio u direktni razgovor sa Šabanom Polužom, sa namerom da ga nagovori da okupi ljudstvo i krene dalje....

Međutim, Poluža i njegovi ljudi bili su lukavi: oni su zatezali razgovore i iskoristili to vreme za sredivanje svoje grupacije i lakše izvlačenje, što im je i pošlo za rukom. Cela ta grupacija uspela je oko 12 časova toga dana da prođe pored jedinica NOV bez borbe, tako da je napadnuta tek kad se izvukla iz obruča, sa leda. Oko 18 časova odmetnici su prešli Lab, zatim Sitnicu... u pravcu sela Nevoljana, Resnika, Kule i Šaljca...

Dok su vodene borbe protiv grupe Adema Voce, u Drenici i na planini Čičavici, vodene su takođe teške borbe protiv još većih odmetničkih grupa Šabana Poluže i Memeda Gradice, koje su brojale preko 8.000 odmetnika⁴⁵... I t. d., i t. d.

8. februara 1945. godine na Kosovu je uvedena vojna uprava.

O tome od istog autora saznajemo ovo:

"Vojna uprava na Kosovu i Metohiji bila je organ vojne državne vlasti. Smenjen je raniji Operativni štab za Kosovo i Metohiju. Oblasni narodnooslobodilački odbor suspendovan je u osnovnim funkcijama. Iz svega toga vidi se da je zbog toga što politička i vojna rukovodstva i narodna vlast u Oblasti nisu uspešno izvršili svoje zadatke došlo do zavodenja Vojne uprave na Kosovu i Metohiji.

Radi istine, radi istorije, a najviše radi političkog danas i sutra mora se reći da u Oblasnom komitetu KPJ nije bilo potpunog slaganja. Ali odmah treba naglasiti da podvajanje nije bilo na nacionalnoj osnovi, nego po shvatanjima koje metode treba upotrebiti u borbi protiv kontrarevolucije. Jedan broj drugova u oblasnim rukovodstvima (Oblasnom komitetu KPJ, Operativnom štabu za Kosovo i Metohiju, Oblasnom narodnooslobodilačkom odboru) bio je za pregovore sa vodama odmetnika. Tim pregovorima data je prevaga (iako su oni, nekada, u određenoj meri, i bili korisni). Ta i takva kolebanja u ratu, kada su se još vodile borbe na Sremskom frontu nisu bila dozvoljena. Usled tih kolebanja kontrarevolucija je dobila u vremenu, središta se, ojačala i prešla u ofanzivu".⁴⁶

Ko je bio za koje rešenje? Radi istine trebalo je reći. I da se oceni ko je bio u pravu.

Dalo bi argumente srpskoj buržoaziji i Draži Mihailoviću

Branko Horvat navodi u svojoj knjizi da su u tom periodu (jesen 1944. - proleće 1945.) neki visoki partijski funkcioneri govorili o svom videnju dalje sudbine Kosova.

⁴⁵ Spasoje Daković, nav. delo, str. 210-211.

⁴⁶ Isto, str. 244-245.

"Postoje dokumenti koji izražavaju razmišljanja iz tog vremena. Dvojica vodećih političkih ličnosti Srbije, Sreten Žujović i Blagoje Nešković, zastupali su krajem 1944. i početkom 1945. ove stavove. U decembru 1944. održava se u Beogradu sjednica jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta Srbije. Tom prilikom Žujović je rekao:

'Što se tiče Kosova, ono je naše i nema nikakve diskusije o tome. Ako bi se Albanija organizirala na istim principima na kojima i mi, ne bismo imali ništa protiv da se naši Arnauti otcepe i pripadnu njoj'.

Na Trećoj oblasnoj partijskoj konferenciji u martu 1945. sekretar CK srpske partije Blagoje Nešković daje ovo obrazloženje:

'Pitanje odnosa gde će pripasti Kosovo i Metohija - Albaniji ili Jugoslaviji - treba posmatrati tako da je danas demokratska i federalna Jugoslavija najjača demokratska sila na Balkanu, koja je jedina u stanju da omogući bolji život i saradnju i zadovolji sve težnje šiptarskog naroda, kao i ostalih naroda. Kada se u Albaniji postigne potpuna победа pod rukovodstvom narodnooslobodilačkog pokreta, i izmene međunarodne prilike, onda se neće postavljati pitanje granica između Jugoslavije i Albanije'.

U meduvremenu, u drugoj polovini februara 1945., kad još nije savladana pobuna na Kosovu, u CK KPJ u Beogradu održava se *ključni sastanak*, na kojem, pored Kardelja, Rankovića, Dilasa i Tempa, prisutstvuju srpski rukovodioci Nešković i Žujović, te kosovski rukovodioci Miladin Popović i Fadilj Hodža. Raspravljaljalo se o statusu Kosova. Kardelj je tada izjavio da bi najpravilnije bilo da se Kosovo i Metohija prisajedine Albaniji, a da Albanija uđe u federaciju sa Jugoslavijom. (Prema Dedijerovom svedočenju, to je bilo i Titovo mišljenje.) No kako se u Albaniji narodnooslobodilački pokret još nije učvrstio, a međunarodna situacija bila je vrlo nepovoljna - saveznička intervencija u Grčkoj - balkansko rješenje nije dolazilo u obzir. Nakon razmatranja raznih mogućih varijanti zaključeno je da će najispravnije rješenje biti da se Kosovo i Metohija ujedine u jednu autonomnu oblast i pripoe republici Srbiji".⁴⁷

Dedijer piše:

"U proleće i leto 1944. godine Tito je više puta uzimao u razmatranje pitanje Kosova. A naročito u razgovorima s Kardeljem, Rankovićem, u čijim su rukama bile sve operativne veze sa Albanijom, i Bakarićem, koji je tada došao na Vis i zajedno sa Kardeljem razradivao smernice međunarodne politike nove Jugoslavije. Tito tada nije želeo da o pitanju Kosova donosi bilo kakve odluke.

... Jedna od velikih Titovih briga bila je da narodnooslobodilački pokret u Srbiji pomogne slanjem najelitnijih svojih divizija, što je i ostvareno u avgustu 1944. godine... Poslao je Peka Dapčevića sa 50 hiljada... boraca...

⁴⁷ Branko Horvat, nav. delo, str. 58.

Neposredno pre otpočinjanja partizanskog pohoda na Srbiju, Tito je razgovarao s Kardeljem i Bakarićem i o pitanju Kosova. Vladimir Bakarić mi je 8. juna 1981. godine potvrdio da su se takvi razgovori vodili. Pomenuo je jednu Kardeljevu misao o tome:

- Još se ne sme donositi nikakva odluka o Kosovu... Ako bi se donela bilo kakva odluka o Kosovu, na osnovu apstraktnog shvatanja principa prava na samoopredeljenje do otcepljenja, to bi ogromno oslabilo našu borbu u Srbiji i dalo bi neobično snažne argumente srpskoj buržoaziji i Draži Mihailoviću. Oni bi nas optužili da cepamo Jugoslaviju. U to doba mi još nismo Srbiju ni imali, a bez Srbije ne bismo imali ni Jugoslaviju... Zato neka ostane stanje kakvo jeste".⁴⁸

U nedavnoj, komemorativnoj, emisiji TV Beograd Nijaz Dizdarević je rekao da mu je Tito, šaljući ga leta 1944. u Albaniju, dao direktivu kakav stav da zauzme po pitanju Kosova: nema ni govora o odvajajući od Jugoslavije, jer "zemlja koja u ratu pobeduje ne može da gubi ni deo svoje teritorije".

Nekoliko meseci posle ovih razgovora na Visu, na oslobođenom od Nemaca Kosovu vršena je mobilizacija za front, a onda vodene oružane borbe.

Pitanje zemlje - deo nacionalnog pitanja

Branko Horvat, pozivajući se na "Godišnjak" navodi:

"Dilasova izjava (o Arnautima kao o stoci) slaže se s navodima iz pisma Operativnog štaba Kosmeta upućenog u februaru iste (1945.) godine komesarima kosmetskih brigada u kojem se upozorava na šovinistički odnos prema albanskom narodu i na to kako vojnici govore o Albancima s prezrenjem i mržnjom".⁴⁹

Jedini predstavnik Albanaca, koji je govorio na kongresu, bio je Džavid Nimani. Opisujući stanje, on je izneo:

"Drugovi su već ranije se dotakli šovinizma na Kosovu i Metohiji, ja ču ga se takođe dotaći. Šovinizam između albanskog, crnogorskog i srpskog naroda u Kosmetu je smetnja za razvijanje bratstva naših naroda i stvar koja daje mogućnosti reakcionarima... da se bore protiv sprovodenja naše linije. Da smo bolje radili, imali bismo bolje rezultate. Nedovoljno iskustvo naših drugova na Kosmetu, kao i mladost naše partije, učinili su da se kod Albanaca razvilo mišljenje da će oni proći u novoj isto kao i u staroj Jugoslaviji... Mi nismo pravilno postavljali nacionalno pitanje na Kosmetu. Ma da je neprijatelj bio na Kosovu organizovan, da smo mi pošli pravilnim putem, on ne bi mogao da ih pokrene u tako široku borbu protiv našeg pokreta..."

⁴⁸ Vladimir Dedijer, Novi prilozi za biografiju J. B. Tita, 1981., str. 902.

⁴⁹ Branko Horvat, nav. delo, str. 62.

... Mi govorimo da je vlast narodna, da u nju mogu ući Šiptari, a, međutim, oni vide stvarno da tamo mogu ući samo Crnogorci i Srbi.

... Još jedna stvar koja kod albanskih masa stvara nepoverenje prema našoj vlasti je pitanje zemlje. Pitanje zemlje naročito je bilo zaoštreno kad je bilo naredeno da se zemlja daje naseljenicima, a to je bilo u suprotnosti sa direktivama da pitanje zemlje treba rešiti tako, da zemlju treba da dobiju Šiptari, koji su stalni naseljenici. Sad, kad se direktiva ponovo promenila i kad je usvojeno to da Šiptari treba da dobiju zemlju, počinje da raste poverenje Šiptara prema našoj vlasti".⁵⁰

Ovde je potrebna jedna napomena. Odmah posle oslobođenja Kosova počeli su da se vraćaju Srbci i Crnogorci, predratni naseljenici. To je izazvalo nezadovoljstvo albanskih starosedelaca, jer je veliki deo tih predratnih naseljenika dobio oduzetu Albancima zemlju i kuće. Posle toga je zabranjen povratak tim naseljenicima dok se ne izvrši revizija agrarne reforme.

Složenu situaciju u oblasti agrarnih odnosa daje Milovan Obrađović:⁵¹

"U jesen 1944. godine celo Kosovo bilo je oslobođeno od okupatora.

Jedno od glavnih političkih pitanja... koje je trebalo što pre i što pravilnije rešiti bilo je uređenje agrarnih odnosa... (str. 343).

Posle oslobođenja narodna vlast izdala je naredenje da se naseljenici uvode u posed koji je bio sporan. To je izazvalo nezadovoljstvo albanskih seljaka, jer im se ovakvom odlukom ne vraća zemlja oduzeta u vreme buržoaske Jugoslavije (str. 344).

... Naseljenici počinju da se vraćaju na svoja imanja. Najpre dolaze oni koji su ratne godine proveli na Kosovu u gradovima i selima bliže gradova... Uskoro se vraćaju naseljenici koji su izbegli u Crnu Goru i Srbiju. Njihov povratak bio je masovan u proleće 1945. godine. Tada je postavljeno pitanje rešavanja spornih slučajeva u vezi sa zemljom koja je bila dodeljena agrarnom reformom do 6. aprila 1941. godine. Deo naseljeničkih imanja, koja su bila vlasništvo Albanaca, zauzeli su bivši vlasnici i nisu dozvoljavali da se naseljenici vrate, a ovi su smatrali da imaju pravo vlasništva, pozivajući se na činjenicu da su zemlju 'legalno' dobili.

Još u toku rata, propagirajući NOP među albanskim masama, komunisti su sprovodili jasni kurs KPJ: Albancima se mora vratiti sva oduzeta ziratna zemlja koju su pre toga sami obradivali, bez obzira na to da li su imali tajku. Od toga da li će agrarno pitanje biti pravilno rešeno zavisilo je da li će albanske mase biti pridobijene za NOP, da li će biti ubedene da povratak na staro neće biti i da će se u novoj Jugoslaviji stvoriti ravnopravni odnosi među ljudima bez obzira na nacionalnu pripadnost... Za vreme stare Jugoslavije...

⁵⁰ Osnivački kongres, str. 83.

⁵¹ Milovan Obrađović, Agrarni odnosi na Kosovu 1944-1953., Priština, 1979, str. 343.

zemlja je otimana od Šiptara i deljena bilo naseljenicima, bilo slugama predratnog režima..." (str. 343).

Obradović ukazuje na opasnost od nerešenog agrarnog pitanja:

"Da ne bi došlo do političkih sukoba i nepoverenja između Albanaca, moralo se što pre rešiti agrarno pitanje... Zato je rešavanje agrarnih odnosa spadalo u najvažnije činioce političke stabilizacije i značilo je stvaranje osnova za izgradnju pravednih međunarodnih odnosa... Naročito se moralo raditi na tome da se albanski seljak ubedi da će biti pravilno rešeno pitanje zemlje..." (str. 344).

Obradović pravilno ističe važnost rešenja tog pitanja za mir na Kosovu. Ali, kako je mogao albanski seljak da stekne uverenje da se u ovoj novoj Jugoslaviji neće ponoviti ono iz stare Jugoslavije - da mu opet oduzimaju zemlju - kad je odmah posle oslobođenja nastupio "nagli povratak naseljenika, koji se uvode u posed, bez obzira na to da li je on bio sporan", a ti povratnici su još i "tražili naknadu štete" od Albanaca (str. 344).

Svoje videnje uzroka krvavih dogadaja na Kosovu Obradović povezuje sa agrarnim pitanjem:

"Strah od povratka na staro... albanska reakcija je iskoristila u svojoj kontrarevolucionarnoj delatnosti.

Zbog kobnih posledica takvog stanja Povereništvo unutrašnjih poslova Demokratske Federativne Jugoslavije svojim rešenjem od 6. III 1945. (mesec dana posle uvođenja vojne uprave) privremeno zabranjuje vraćanje kolonista u ranija mesta prebivališta.⁵²

Obradović navodi razloge donošenja te zabrane:

"Ova zabrana imala je cilj, prvo, da se zaustavi stihjski povratak naseljenika na Kosovo i Metohiju...; da se u meduvremenu reše sva sporna pitanja u vezi sa uvođenjem naseljenika u posed. Isto povereništvo ponovilo je da je "... svako naseljavanje zabranjeno bez odobrenja Oblasnog narodnooslobodilačkog odbora za Kosovo i Metohiju. Organi vlasti ne smiju izdavati kolonistima objave za povratak na Kosovo i Metohiju, a oni kolonisti koji se sa svojih imanja nisu udaljavali i one koji su se već vratili i obradili svoju zemlju vlasti ne smeju udaljavati ni pod kakvim izgovorom dok se njihovo pitanje ne reši zakonom. Kolonisti koji žele da se vrate, a žive već na Kosovu, treba da se obrate Oblasnom narodnooslobodilačkom odboru u Prizrenu, a ostali van ovog područja imaju se обратити Ministarstvu kolonizacije savezne vlade u Beogradu.

Sve prednje važi za koloniste koji su se naselili kao zemljoradnici po selima, a ne za lica koja su kupovala kuće, placeve ili imanja po gradovima, koja se imaju vratiti u svoja vlasnička prava" (str. 345).

Avgusta 1945. godine donet je Zakon o reviziji dodeljivanja zemlje kolonistima i agrarnim interesentima⁵³, po kome gube pravo oni

⁵² Sl. list DFJ, br. 14/1945.

⁵³ Sl. list DFJ, br. 56/1945, str. 510.

naseljenici koji su dobili zemlju privatnih vlasnika, Šiptara-političkih emigranata, zatim oni koji nisu zemljoradnici - žandari, finansijski činovnici i sl., a zemlju su dobili za usluge učinjene antinarodnim režimima i rentijeri, koji su zemlju izdavali u najam. S tim da žandari i sl. i rentijeri nemaju pravo na dobijanje naknade.

U knjizi "Sukobi na Kosovu" čitamo:

"Nova revolucionarna socijalistička vlast posle oslobođenja Kosova i Metohije formira revizione komisije u vezi sa agrarnom reformom sprovedenom... između dva rata. Oblasna reviziona komisija formirana je 1945. godine... Reviziji je bila podvrgnuta sva agrarna reforma od 1912. do 1941. godine. Doneta je odluka kojom se zabranjuje dolazak na Kosovo i Metohiju kolonističkim porodicama čiji su se članovi istakli kao saradnici okupatora. Oduzeta je zemlja svim monarhističkim funkcionerima, kao i svim rukovodećim ljudima u kvislinškom aparatu. Tako su srpski i crnogorski monarhisti i šovinisti doživeli sudbinu svojih fašističkih gospodara. Takode je doneta odluka da se Albancima seljacima vrati sva obrediva zemlja oduzeta agrarnom reformom, bez obzira na to ko je na njoj bio naseljen, i ma koliko bile velike njegove zasluge u NBO-u. Na Kosovo i Metohiju posle rata, 1945. i 1946. godine, vraćali su se učesnici NBO-a ili pomagači NOP-a, ali ne svi. Veliki deo kolonista sa Kosova i Metohije između dva svetska rata, posle oslobođenja 1945. godine naselio se na teritoriji SAP Vojvodine.

U toku 1945-1946. godine Oblasne i sreske revizione komisije rešile su 11.168 agrarnih predmeta. Ranijim vlasnicima, Albancima-zemljoradnicima, vraćeno je 15.784 ha. Naseljeničkih 4.829 porodica dobilo je pravo na svu zemlju koja im je bila dodeljena. Delimično su zemlju izgubile 5.744 porodice. Znači, nije im dat onaj deo zemlje koji je bio agrarnom reformom oduzet albanskim seljacima kao radna zemlja. Sva zemlja je oduzeta od 595 porodica".⁵⁴

I još jedna napomena. U zadnje vreme sve su bučniji zahtevi da se ti naseljenici, kojima je zabranjen povratak i oduzeta zemlja, vrate. Čak i Savez boraca se uključio u taj zahtev, a neki naučnici dokazuju "zakonsku nepravilnost" posle rata sprovedene revizije, dokazujući tako "pravo na povratak". Kuda? U kuće u kojima žive Albanci? Na njihovu zemlju? A šta će Albanci? Opet na ulicu, kao u staroj Jugoslaviji? Uzgred, pre rata je zemlju dobilo i 80 četnika... Naravno, posle rata njihove porodice nisu mogle da se vrate "na svoja ognjišta", u "svoju kolevku".

A što se tiče prave naše "kolevke", ne daj bože da nekom padne napamet da nas vraća tamo, jer bi onda morali da se uputimo čak u ruske stepе... Jer, kad smo s Nemanjom krajem XII veka prodrli na Kosovo bili smo već odavno punoletni! I to punoletni - osvajači!

⁵⁴ Spasoje Daković, nav. delo, str. 40.

Ubili 300 Šiptara i ugušilo se 130

U svojoj diskusiji na Osnivačkom kongresu Džavid Nimani je otkrio i strašnu stvarnost u vezi sa mobilizacijom:

"Pored nastojanja komiteta u Kosmetu i pored pomoći koju je CK ukazao Komunističkoj partiji u Kosmetu, svakodnevne greške izazvale su nesigurnost kod Albanaca. Tako u poslednje vreme, kad je naša vojska mobilisala Albance, ona je ubila nekoliko Albanaca. Kad se ovo poveže sa ranijim ponašanjem vojske prema njima, kod njih se uverenje o našem neprijateljskom stavu još više pojačava. Ova stvar je opasna, kako po bratstvo naših naroda u Kosmetu, tako i po naš pokret u Severnoj Albaniji.

... Mobilizacija je stvorila nepoverenje prema našoj vlasti. Mobilisali su ljude, koje nije obuhvatio rok o mobilizaciji i ljude koji su ostavili kuće bez hranioca".⁵⁵

Medutim, Džavid Nimani, očigledno, nije imao hrabrosti da kaže svu istinu.

Učinio je to - Aleksandar Ranković! I najodlučnije stao u zaštitu Albanaca!...

Kao i Dilas, i Ranković se kritički osvrnuo na izlaganje delegata sa Kosova Dušana Mugoša:

"Drug Mugoša je govorio da se smatraju herojima na Kosovu i Metohiji oni koji se usude da kritikuju i rekao da je to znak izvesne zaostalosti tih ljudi. Ja mislim da je to pre svega znak nepravilnog rada, nepravilnog odnosa naših rukovodilaca prema njima. Ja mislim, da je to, u prvom redu, posledica izvesnog straha, koji vlada kod tih ljudi, a naročito kod Šiptara, o kojima se toliko mnogo govorilo i u vezi s kojima se navelo nekoliko grešaka".⁵⁶

Posle toga je Aleksandar Ranković konkretno izneo neke od tih "grešaka", u stvari zločina, o čemu - sem delimično Džavida Nimanija - нико од Srba i Crnogoraca sa Kosova nije pre toga rekao ni reč. Čak ni Doka Pajković, sekretar tada Oblasnog komiteta, nije to spomenuo, a kamoli osudio, ni Blagoje Nešković, tadašnji srpski partijski sekretar, u svom uvodnom referatu. Ranković je nastavio:

"Mi bismo pogrešili, ako ovde na ovom partijskom sastanku ne bi naveli izvesne strašne greške, koje su počinjene baš prema Šiptarima, o kojima smo ovde toliko govorili. Vi znate da je na Kosovu i Metohiji postavljen zadatak mobilizacije. Ta mobilizacija je sprovedena, ali partijska organizacija, partijsko rukovodstvo na Kosovu i Metohiji nije preduzelo sve mere da se obezbedi pravilna mobilizacija,⁵⁷ nego da se javljaju dobrovoljno u našu vojsku, da shvate da je i njihova dužnost da se odazovu pozivu naše armije i da učestvuju u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika. Dogo-

⁵⁵ Osnivački kongres KP Srbije, str. 82.

⁵⁶ Isto, str. 157.

⁵⁷ Na ovom mestu u originalu je, očigledno, izostavljeno nešto.

dile su se stvari takve koje najbolje govore i o šovinizmu i o lokal-patriotizmu i uopšte o nepravilnom odnosu komunista prema m-a-sama".

Dalje izlaganje Aleksandra Rankovića izaziva u čoveku užas i podseća ga na opise zločina srpske vojske u Kraljevini Srbiji, koje su zabeležili za istoriju Dimitrije Tucović i Kosta Novaković 1912-1914.

"Prilikom sprovodenja jednog broja Šiptara za popunjavanje jedinica IV armije izbio je jedan incident, koji nije bio takav da se ne bi mogao lokalizovati, da se ne bi posledice mogle smanjiti. Ja neću ulaziti u detalje. Jedan Šiptar naljutio se na nekog sprovodnika, skinuo pušku i ubio ga. Dakle, ubio je našeg druga borca. Ali, naši drugovi rukovodioci umesto da čitavu stvar reše tako da ne razviju sukob, oni su hteli da ih kazne, hteli su da primene represalije, hteli su da streljaju 40 Šiptara za jednog ubijenog borca. Izbole su bune. Neki Šiptari su počeli da bacaju bombe. To je bilo, možda, nekoliko bombi. A naši rukovodioci otvorili su vatru i ubili 300 Šiptara. To je primer na kome se moramo učiti i mi koji radimo u vojsci i mi koji radimo na terenu. Ja mislim da je to takva stvar, koja nam nanosi velike štete, koja ruši ugled ne samo naše vojske, nego i naše partije, ruši ugled naših rukovodilaca".

To je sve što je o tom "slučaju" rečeno na najvišem partijskom skupu. Ni sam Ranković nije naveo ni ime komandanata jedinice, ni naziv jedinice, ni mesto i dan gde se to zbilo. Ostali delegati ni posle ovog saopštenja nisu rekli ni reč u daljoj diskusiji. Jesu li sve ovo već znali? Ako su ranije znali, zašto su čutili? A ako nisu znali, pa im je ovo bila prva informacija, kako su mogli da ostanu nemi? Zar nisu bili užasnuti, revoltirani? Zar ni Dušan Mugoša ni Doka Pajković, partijski rukovodioci Kosova u to vreme nisu znali? Zar ni posle Rankovića nisu smatrali da su dužni da kažu nešto?

Zar?... Zar?... Zar?...

Jesu li ti "drugovi rukovodioci" ostali nekažnjeni? Šta je bilo dalje? Pa Nemci su, pobogu, za jednog svog ubijenog vojnika streljali "samo" 100 Srba! A bili su ne oslobođenci, nego okupatori...

Kako posle ovog shvatiti pomenutu tvrdnju jednog od tadašnjih vojnih i političkih rukovodilaca Kosova - Đakovića - koji 1986. u svojoj knjizi "Sukobi na Kosovu" (str. 245) iznosi za istoriju ovo:

"Uzroci kontrarevolucije (u jesen 1944. i početkom 1945.) vuku svoje korene iz doba monarhije, kada je položaj Albanaca na Kosovu i Metohiji bio izuzetno težak. Te teškoće je iskoristio okupator".(!!)

Aleksandar Ranković je posle saopštenja o ovih 300 streljanih nastavio svoju diskusiju:

"Drugi slučaj, koji je opet posledica birokratizma i zločinačke besvesnosti, jeste da su neki Šiptari iz tog transporta, smešteni u

prostorijama gde je ranije bio neki magacin, neka barutana. I tu se ugušilo 130 ljudi."

Pitanja koja se nameću užasnutom čitaocu preskaču jedno drugo:

Ugušilo? U prostoriji? Znači bez prozora, bez vazduha, bez mogućnosti da izadu? Kakav to "magacin"? Kakva "barutana"? Pa 130 mlađih života nije moglo da se uguši za nekoliko sekundi?... Gde su bile straže, koje su sprovodile taj "transport"? Kad su pronađena ta 130 mrtva tela? Koliko ih je bilo zatvoreno? Po čijem naredenju?...?...?...?

Gde obični građanin ove zemlje, koji ima pravo na istinu, može da nade odgovore na ovo? Bar danas...

Dimitrije Tucović, Kosta Novaković, "Radničke novine" ukazivali su tačno *ime komandanata i mesto zločina srpske vojske*.

I odakle Rankoviću te zaokružene cifre: 300 i 130?

Ni jedan više ni jedan manje? Ili?...

Ranković, sem toga, kaže da navodi "izvesne strašne greške". Izvesne... Znači li to - neke samo? Znači li to ...?

Ni posle ovog delegati nisu reagovali. Bar nema znakova njihove reakcije u knjizi "Osnivački kongres KP Srbije".

Svoje izlaganje po tom pitanju Ranković je završio ovako:

"Eto, to su primeri na kojima se treba učiti. To su primeri na kojima treba vaspitavati naše rukovodstvo, vaspitavati naše rukovodioce. Šiptari su izgubili poverenje - to je jasno, i nisu ga izgubili samo zbog toga što su osetili na svojoj koži staru Jugoslaviju, nego su ga izgubili i zbog grešaka koje prave naši rukovodioци prema njima. Sve ovo je moglo da bude izbegnuto, samo da je naše rukovodstvo na Kosmetu izvršilo pravilnu mobilizaciju i izvršilo pravilan transport tih vojnika. Međutim, oni su to prepustili nekim vojnicima, komandama mesta, nekim birokratima, nekim nesavestnim ljudima i zato se sve to dogodilo".

Avgusta 1944. godine u naredenju glavnog štaba NOV i PO Srbije se kaže i ovo:

"Zajedno sa fašističkim osvajačima ste vi, Šiptari, digli ruku protiv susednih naroda i teško se osramotili... Zbog takvog ponašanja do sada niste izborili pravo da bratski i ravnopravno živate sa ostalim narodima Jugoslavije..."⁵⁸

Bilo je to ni dva meseca pre početka kosovske operacije za isterivanje Nemaca.

Posle svega onoga što je rekao Ranković na tom kongresu, ne zvuče neistinito ni reči istoričara Cane:

"Posle zavodenja vojne uprave bilo je mobilisano više od sedam hiljada ljudi i poslano preko Albanije za Bar. Zna se da je dobar deo tih nenaoružanih ljudi bio ubijen, streljan..."⁵⁹

Bivši komandant Vojne uprave Kosova i Metohije Savo Drljević u jednom intervjuu 1986. seća se:

"Predsednik Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ-a) i vrhovni komandant jugoslovenske armije je sedmog februara (1945.) dao ocenu stanja na Kosmetu i komandantu i komesaru Vojne uprave dao odgovarajuće zadatke. Suština ocene je bila: da ima više od 20.000 ustnika; da je cilj pobune izdvajanje Kosmeta iz okvira Jugoslavije i stvaranje tako zvane velike Albanije; da je onemogućeno funkcionisanje i dalja izgradnja narodne vlasti, da je cilj pobune stvaranje kriznog žarišta, što bi moglo da koristi i drugim imperijalističkim snagama..."⁶⁰

Vojna uprava je ukinuta juna 1945. godine. Osnivački kongres KP Srbije radio je od 8. do 12. maja 1945. godine. Oblasna narodna skupština Kosova i Metohije 10. jula 1945. jednodušno je prihvatala rezoluciju o priključenju federalnoj Srbiji kao njen sastavni deo.

Pored termina "kontrarevolucija" i "separatisti" za događaje na Kosovu 1944-1945., u diskusiji na Osnivačkom kongresu nailazi se već i na druge izraze, koji su danas uobičajeni kad se govori o situaciji na Kosovu:

"Glavno je da i u Kosovu i Metohiji postoji proces *diferenciacije*. U toku rata pronašli smo u prvo vreme jedan broj dobrih i poštenih Šiptara".⁶¹ (Đoko Pajković, sekretar Oblasnog komiteta).

Nigde nema više šovinizma nego baš u Srbiji

Na Osnivačkom kongresu KP Srbije, videli smo, mnogo se govorilo o velikosrpskom šovinizmu, i ukazivalo na opasnost od njega.

O situaciji u Vojvodini u vezi sa tim problemom govorio je i Žarko Veselinov i rekao:

"Zašto je velikosrpski šovinizam kod nas u Vojvodini glavna opasnost, i ako ima i madarskog i hrvatskog šovinizma? To je zbog toga što srpska reakcija ima najbolje ekonomske pozicije, što je srpska reakcija povezana sa velikosrpskom reakcijom u Beogradu, što je ranije imala mnogo više mogućnosti da rovari u našoj pokrajini,

⁵⁹Isto.

⁶⁰Isto, str. 26.

⁶¹Osnivački kongres KP Srbije, str. 75.

više nego reakcija ostalih naroda, zato što je za vreme stare Jugoslavije bio jako razvijen intelektualni kadar na štetu Hrvata, Madara, Slovaka itd. Ima mnogo učitelja, profesora i drugih intelektualaca, i zato što su oni ekonomski jači, njihova se aktivnost jače, najviše oseća u našoj pokrajini i uvek se suprotstavlja merama naše vlasti... Nemačka neprijateljska reakcija je potpuno razbijena... Madarska reakcija je prilično zakačena... Slovaci i Rusini nemaju jako razvijenu buržoaziju...

Srpska reakcija je najjača. Nju treba tući, u njoj treba gledati opasnost za sredivanje prilika u našoj pokrajini.

... Tako je u Staroj Pazovi odbor bio sastavljen više od Srba nego od Slovaka, iako njih u tom sredu ima više. Tako je bilo i sa Hrvatima kod Subotice itd. Glavna smetnja za zbližavanje naroda u Vojvodini je velikosrpska reakcija... Moramo da vodimo računa o velikosrpskom šovinizmu u svim merama naše vlade... Naprimer, pitanje priključenja Vojvodine Srbiji. Srbi koji saraduju sa nama prigovarali su nam da je to trebalo ranije uraditi... Dešava se da su Srbi odlazili sa konferencije kada je počinjao Madar da govori. Bez pravilnog rešenja nacionalnih manjinskih pitanja, teško će se moći kod nas rešiti ostala pitanja, a nacionalno pitanje može rešiti samo naša partija... Davanje zemlje i sve socijalne mere treba da se odnose na sve nacionalne manjine kod nas...⁶²

I delegat iz Podrinja Mihailo Renovčević se dotakao tog problema:

"Još jedno pitanje, pitanje šovinizma. Izgleda da kod našeg kadra postoji neka težnja da se kod Srba stvori neki nacionalni ponos. Kod nas je to karakteristično, jer kod nas ljudi prelaze iz Bosne u Srbiju i obratno. A s obzirom da u Bosni ima mnogo četnika, zato je kod nas važno boriti se i založiti se da se mase vaspitaju za nacionalnu ravnopravost".⁶³

Govoreći o potrebi da se stvori srpska KP, Kardelj je podvukao:

"U ovoj situaciji... nepostojanje posebne KP Srbije moglo bi dati oružje u ruke velikosrpske reakcije da iskoristi to kao argumenat protiv naše partije, da dokaže kako, tobože, srpski narod gubi, kako on nije ravnopravan sa ostalim narodima Jugoslavije... Nema sumnje takva reorganizacija će olakšati našoj partiji u Srbiji da razbije klevete, koje šire neprijatelji po Srbiji..."⁶⁴

I Tito se zadržao na tome:

"Iz temelja treba iskorijeniti lokalni šovinizam. Ja bih htio da... Vojvodina zaista bude pokrajina bratstva i jedinstva... Razni elementi, bivši pisari, bilježnici govore da su Tito i komunisti rascijepali Srbiju. Srbija je u Jugoslaviji, a mi ne mislimo da unutar Jugoslavije stvaramo države koje će ratovati medusobno... Mi nismo pocijepali Srbiju... Radi se samo o administrativnoj podjeli."⁶⁵

⁶² Isto, str. 55.

⁶³ Isto, str. 82.

⁶⁴ Isto, str. 84.

⁶⁵ Isto, str. 213.

Vrlo odlučno je u završnoj reči istupio sekretar CK KP Srbije Blagoje Nešković:

"Kakve primedbe bi mogli da stavimo?

To je, u prvom redu, pitanje šovinizma. Ja verujem, da ste vi svi shvatili ozbiljno to pitanje. Međutim, mi znamo kakve su prilike u Srbiji. Mi smo videli šovinizam uglavnom u Vojvodini i Kosovu i Metohiji. Međutim, ne treba zaboraviti da od neprijatelja i reakcije u samoj Srbiji potiče taj šovinizam i smatram da drugovi iz Srbije nisu baš to uočili i potcrtaли. I to nas nagoni da primetimo to. Nigde više nema tog šovinizma nego baš tu u Srbiji. U Beogradu. Na svakom koraku vi čujete: te Hrvati ovo, te Madari ono. Vi ćete čuti iz usta samih partijaca: te prečani, te šokci. Ostali članovi partije koji to slušaju, ne reagiraju kako bi trebalo da se reagira na te primedbe. Ja smatram da je na drugovima, naročito iz Srbije, da budu nemilosrdni prema svim tim manifestacijama šovinizma. Treba i na delu, svaki dan, da se borimo, svuda i na svakom mestu, protiv svih tih manifestacija. Od svoje porodice, od svoje okoline, pa do tramvaja, svuda treba nemilosrdan biti, jer samo tako ćemo sprečiti da taj šovinizam ide dalje u ostale krajeve; da ovi velikosrbi koji dolaze sa Kosova i Metohije, Banata, Srema i Baćke, da oni naidu ovde kod nas Srba na najžešći otpor protiv njihovih šovinističkih tendencija. To se nije dovoljno ispoljilo. Drugovi iz Srbije nisu pokazali da su dovoljno shvatili opasnost našeg šovinizma i da su pošli protiv toga. A to je moralo ovde da se čuje, jer su to svakodnevne pojave".⁶⁶

Bilo je to rečeno pre više od četiri decenije... Na kongresu srpskih komunista... Godine 1945.!

Osnovni zadatak - borba protiv hegemonističkih i šovinističkih tendencija

U Rezoluciji Osnivačkog kongresa KP Srbije, između ostalog, se kaže i ovo:

"I) Stvaranje KP Srbije jeste novi udarac po neprijateljima narodno-oslobodilačkog pokreta, koji su tvrdili da srpski narod nije ravнопravan sa ostalim narodima Jugoslavije.

II) Pred komunističku partiju Srbije postavlja (se) kao osnovni zadatak borba protiv šovinističkih i hegemonističkih tendencija i to uglavnom velikosrpskih, borba za bratski odnos među svim nacionalnim grupama... borba za najpotpunije ostvarenje nacionalnih prava svih nacionalnih manjina koje žive u Srbiji, Vojvodini, Kosovu i Metohiji.

III) Pravilnom politikom privlačenja građanskih stranaka i aktivizacijom najširih slojeva naroda... uspelo se da se velikosrpska reak-

⁶⁶ Isto, str. 118.

cija u Srbiji na čelu sa Dražom Mihailovićem u velikoj meri politički izoluje.

IX) Učvršćivanje bratskih odnosa između srpskog naroda i Šiptara Kosova i Metohije treba da postane spona koja će povezati narode naše zemlje sa narodom Albanije".⁶⁷

Po cenu stavljanja na kocku svoje političke egzistencije

Interesantno je, možda, prelistati sada i jedan članak, koji je davno - 16. maja 1912. godine, nekoliko meseci pre pohoda Srbije na Albaniju zbog izlaska na more - neki Orlansky napisao u dnevniku "Borba", listu jedne neradikalne gradanske partije u tadašnjoj Kraljevini. Pod naslovom "Najnoviji arnautski pokret" on, povodom albanskog ustanka u Turskoj i zahteva za autonomiju, razmišlja:

"Mi smo rekli da je, između ostalog, osnovna pobuda, najglavniji pokretač arnautskog vrenja težnja, želja arnautskog elementa da sebi izvojuje i obezbedi, ako ne potpuno nezavisnu državu, a ono bar izvesnu samoupravnu autonomnu vlast". Znajući da se sprema pohod za "oslobodenje Kosova", koje on smatra, kao i vlada, srpskim, on ukazuje na dužnost:

"Prva misao koja se javlja pameti svakog rodoljubivog Srbinu prema želji arnautskog naroda za autonomijom (je) da se ostvarenje te želje svima sredstvima ometa. Sada je trenutak kada srpski narod treba odlučno i energično da prstom ukaže na svoja prava i svoje životne interese i da gromko izjavi, da je gotov, ne samo po cenu narušavanja svetskog mira, već po cenu stavljanja na kocku svoje političke egzistencije, da ta svoja prava i interese do kraja čuva neokrnjene".

To piše jedan "srpski patriota" još pre - 77 godina... Njegovo pisanje i danas izaziva asocijacije...

Ali njegov zdravi razum ga navodi da nešto, ipak, prizna: "Takođe se vrlo dobro zna, da ako Arnauti i tlače naš ovamošnji narod, tome smo u mnogome i mi sami doprineli. Nije to tako davno bilo da se ne bi pamtilo kako smo se i mi nekada ponašali prema tim istim Arnautima. (On misli ovde na 1878. godinu kada je srpska vojska, oslobođivši od Turaka područje Toplice, Niša, Leskovca, Prokupljia, proterala odatle oko 30 hiljada Albanaca, koji su se sklonili na Kosovo, još pod turskom vlašću). Autor članka je, zato, potpuno realan:

"Prema svemu onome što prethodi, posle tridesetogodišnjeg nerada našeg, pokušati nešto u pravcu zbijavanja s Arnautima sada, kada su već razvili svoju narodnu zastavu, izgledalo bi detinjasto".

Čitajući ovo, padaju nam napamet gorka pitanja socijaldemokrate Koste Novakovića:

⁶⁷ Isto, str. 225.

"Zašto nismo mi bili pomagači u stvaranju albanske države? Zašto nismo stvorili nama tako potrebno prijateljstvo...? Zašto naši vladajući krugovi ne misle da to prijateljstvo stvore ubuduće?"

Ovaj Orlansky nije bio socijaldemokrata, daleko od toga, ali trezvenost mu ne nedostaje u njegovom velikosrpskom patriotizmu, pa preklinje i upozorava:

"Pa ipak, mi slobodno i pouzdano izjavljujemo da ni sada, tako reći u dvanaestom, u poslednjem času, ne bi bilo niti dockan niti uza ludno otpočeti rad u tom pravcu, pod uslovom da bude, što je *naj-glavnije*, poveren ljudima koji imaju mogućnosti i uslova da ga uspešno urade.

Hoćemo li iskoristiti i ovu priliku... to će nam najskorija budućnost pokazati. Ali, ako i preko svakog očekivanja ni sada ništa ne uradimo, onda neka se zna i upamti, da Srbija nije osudena, nego da se *sama osudila na smrt*".

Sve jedno da li u granicama Albanije ili Jugoslavije

Mesec dana pre Osnivačkog kongresa Tito je početkom aprila 1945. godine, primio u Beogradu delegaciju Albanaca Kosova i Metohije i održao im sledeći govor:

"Mi stvaramo novu Jugoslaviju, koja će biti drukčija za Šiptare Kosova i Metohije, nego što je bila stara Jugoslavija. Mi stvaramo novu državu u kojoj će se Šiptari osjećati ravnopravnim građanima i neće biti ni od koga potcjenjivani. Da se stvari takva nova Jugoslavija potrebna nam je pomoći šiptarskog naroda. Bez ove pomoći mi ne možemo izvršiti naš zadatak. Kosovo i Metohija bili su kamen spoticanja i remetili su odnose između naroda i vladajućih. Ja sam u zatvoru u Lepoglavi imao dosta prilike da razgovaram sa Šiptarima i video sam kakvi su i šta žele. Naša je želja da se taj narod više ne proganja. Šiptarski narod je ponosan, radan i pošten i zato može i treba da bude važan faktor u izgradnji nove Jugoslavije. Naša je dužnost da učinimo sve da bi mu pomogli i da mu olakšamo njegovu sudbinu, jer će onda i njegov doprinos u izgradnji nove Jugoslavije biti mnogo veći.

Neprijatelji našeg jedinstva isto tako na Kosovu i Metohiji, kao i u svim ostalim pokrajinama naše domovine, pokušavaju da izazovu razdor i sukobe među narodima. Oni pokušavaju da odvrate Šiptare sa pravog puta, da ih odvrate sa linije naše borbe, a to je bratstvo i jedinstvo svih naših naroda. Oni pokušavaju da odvrate šiptarski narod od bratske saradnje i izgradnje nove Jugoslavije. Da šiptarski narod ne može i neće da služi takvim savetima dokaz je to što ste vi ovdje. Vama je poznato što mi hoćemo i bit će korisno, i vaš je zadatak, da najšire mase budu obaviještene o tome šta se radi. Šiptarski narod treba da zna kakvu Jugoslaviju mi stvaramo i da će on u toj novoj zajednici, koja je koštala toliko krvi, biti ravnopravan i da će mu se pružiti sve mogućnosti da razvije i

izgradi svoju kulturu, da dobije svoje škole i da unapređuje svoju poljoprivrednu. Šiptarski narod će u novoj Jugoslaviji dobiti sve ono što narod čini narodom. Naša je zadaća da vas u tome pomognemo, a vi ćete kod vaših drugova naći na pun odziv.

Odnosi sa šiptarskim narodom nijesu bili nikad tako bratski i srdačni kao što su danas. Ti odnosi su se stvorili u borbi u kojoj su Šiptari sujelovali rame uz rame sa ostalim narodima Jugoslavije... Šiptari Kosova i Metohije dali su veliki doprinos za stvaranje jedinstva naših naroda i za onemogućavanje planova naših neprijatelja, koji rade na tome da se stvori razdor medu narodima na Balkanu.
[...]

Narodi Kosova i Metohije imaju isto toliko interesa kao i svi ostali narodi Jugoslavije da se stvori velika i dobro izgrađena zemlja u kojoj ni jedan narod neće težiti za odvajanjem, svjestan da bismo mali i pocljepani bili meta za tude apetite. Narodi Kosova i Metohije treba da ostvare takvo bratstvo i jedinstvo da će šiptarskom narodu biti svejedno da li se nalazi u granicama Albanije ili Jugoslavije.

Nadam se da će istinski predstavnici šiptarskog naroda znati da povedu narod Kosova i Metohije putem najtesnije saradnje i najvećeg prijateljstva i da će mu znati rastumačiti da su se neke nepravilnosti desile krivicom narodnih neprijatelja, ali da će biti poduzete sve mjere da se nepravde uklone. Ako ste ravnopravni, nema razloga da se medusobno gložite. Šiptarski narod će imati sva prava, i mora ih imati, jer je on tamo najbrojniji, jer je on tamo osnova. Agrarna reforma je u bivšoj Jugoslaviji bila loše i nepravilno sprovedena. Oni kojima je zemlja bila nepravedno oduzeta dobit će je natrag. Nepravilnosti će biti popravljene i izvršit će se nova podjela zemlje, jer zemlju sada drže mnogi koji su saradivali sa okupatorom. Garancija da to može biti je to što danas narod ima vlast u rukama i što će narod sam odozdo upravljati.

Zato treba usavršiti rad narodno-oslobodilačkih odbora. Sada, kada albanski živalj prvi put u istoriji sam odlučuje svojom sudbinom, on treba da učvrsti svoju narodnu vlast. Tamo gdje je živalj miješan treba dati učešća i pripadnicima ostalih naroda. Tako organizirana vlast biće podloga za konsolidaciju i napredak." ("Borba", 7. april 1945.)

10

Spasoje Daković, spomenuli smo, u svojoj knjizi "Sukobi na Kosovu" seća se (1986.) da je prvi put od Mugoše čuo da je iz jedne ranije delegacije Albanaca kod Tita po povratku devetoro streljala OZNA. Nadamo se da je ova, aprilska delegacija, ostala u celom sastavu.

Nije nain poznato, a hteli bismo da se varamo, da je Daković, dugogodišnji rukovodilac OZNE na Kosovu, istražio i negde objavio neke detalje o tome. Znaju li se, bar, imena one streljane devetorce? Da li je Tito bio obavešten?

Moramo etnički da ovladamo Kosovom i Metohijom

Naslov ovog odeljka nije parola albanskih iridentista. Ne, to je kategorički zahtev profesora istorije Vase Čubrilovića. Pošto je već pre rata javno izlagao svoje ideje kako da se oteraju Albanci sa Kosova (predavanje 1937. u Srpskom kulturnom klubu), on se kao iuskusni stručnjak za to pitanje oglasio odmah posle oslobođenja Beograda - već 3. novembra 1944. godine - svojim referatom o pitanju manjina, obraćajući se "ljudima koji vode narodno-oslobodilački pokret".

Ovaj referat je prvi put objavila "Mladina",⁶⁸ istovremeno sa Čubrilovićevim referatom iz 1937., uz komentar:

"Doslednost i brutalnost metoda koje treba da se primene za rešenje manjinskog problema u Jugoslaviji zaprepašćuje i današnjeg čitaoca. Čubrilovićev referat nije značajan samo kao dokumenat neke duhovne klime i političke filozofije, nego i kao osnova sasvim odredene politike, koja je i u Jugoslaviji imala realne posledice. Setimo se samo pokušaja kolonizacije Kosova posle prvog svetskog rata i pritisaka na albansko stanovništvo pokrajine i na teror pedesetih i šezdesetih godina, kada se u Tursku iselilo 231.000 stanovnika Jugoslavije, uglavnom Albanaca... Objavlјivanje (referata) je preko potrebno u vreme, kad ponovo čujemo pozive na upotrebu oružja na Kosovu, pozive na kolonizaciju Kosova slovenskim stanovništvom i zahteve da se isteraju emigranti".

Podsetimo se šta je Čubrilović predlagao 1937. godine:

"Način iseljavanja: ... stvaranje podesne psihoze... pritisak državnog aparata... kolonistima podeliti oružje... plasirati staru četničku akciju... izazvati bune koje bi bile kravu ugušene... tajno paljenje sela i arnautskih četvrti po gradovima", itd., itd...

Predlog za iseljavanje nacionalnih manjina iz Jugoslavije posle drugog svetskog rata, iako vrlo opširan, ipak je blaži. Evo nekih njegovih razmišljanja i predloga:

"... Naše manjine nisu tako opasne zbog svog broja, nego zbog geopolitičkog položaja i svoje povezanosti s matičnim susednim narodima... Mir i napredak Demokratske Federativne Jugoslavije može da obezbedi samo etnička čistota..."

Vojvodina naprimer... je strateški ključ Balkana. ... Vojvodina je žitница cele Evrope i kad u njoj ne bi živeo nijedan Srbin ili Hrvat, za nju bi se trebalo boriti...

Sličan je položaj oblasti oko Šarplanine, gde su sada naseljeni uglavnom Arnauti... Ti krajevi dele Crnu Goru od Srbije, a obe od Makedonije. Te republike neće biti čvrsto povezane sve do tada, dok ne budu dobile neposredne etničke granice.

⁶⁸ Mladina, br. 49, 18. novembar 1988, str. 29-36.

Rešenje manjinskog pitanja pomoću iseljavanja je najlakše izvršiti za vreme rata kao što je ovaj. Narodi koji će biti oštećeni su naši neprijatelji u ratu... Prema njima nemamo nikakve teritorijalne zahteve, osim u slučaju Italije... pa zato možemo kao pobedoci sa većim pravom da tražimo da preuzmu svoje manjine, koje ćemo mi iseliti iz naše države.

Način rešavanja pitanja manjina u novoj Jugoslaviji

... Pred nama se postavlja niz zadataka. Da li da iselimo sve manjine, da li samo neke narode, iz kojih krajeva najpre da istisnemo manjinske elemente, kako da organizujemo iseljavanje i što je najvažnije kako da naselimo napuštene gradove i sela. O tome već možemo da razmišljamo".

Profesor ima spisak - "Nemci, Madari, Arnauti, Talijani i Rumuni". I smatra da "načelno gledajući, svi oni zaslužuju da izgube gradanska prava".

Najvažnija briga su mu, kao i pre rata, Albanci ili, kako ih on naziva, Arnauti:

"Isto važi i za Arnaute u Staroj Srbiji i Makedoniji. Ipak moramo u rešavanju pitanja manjina po svaku cenu etnički osvojiti Bačku, Kosovo i Metohiju i zato odatle treba isterati nekoliko stotina hiljada Madara i Arnauta.

Drugo važno pitanje je - koje krajeve treba najpre 'očistiti'. Već pre sam podvukao da za nas nije najvažnije koliko ćemo manjina isterati, nego odakle ćemo ih isterati. Manjine koje žive u nekim našim krajevima kao pojedine porodice ili manja naselja nisu za nas opasne. Opasni su veliki manjinski blokovi koji graniče sa svojim matičnim narodom...

Pošto moramo etnički da ovladamo Kosovom i Metohijom, a istovremeno izbeći spor sa susednim albanskim narodom, to je potrebno da se u pitanju Arnauta iz Stare Srbije i Makedonije ponašamo taktičnije nego u Vojvodini. Treba dobro proučiti iz kojih krajeva moramo da iselimo Arnaute i umesto njih naselimo svoj narod, i to tako da pri tom ne iselimo ni jedno selo ni jednu arnautsku kuću više nego što treba. Ako želimo da postignemo da Srbija, Crna Gora i Makedonija budu medusobno povezane, Kosovo i Metohija moraju do temelja da promene svoj etnički sastav. Pre svega treba očistiti Metohiju, područje koje graniči sa Crnom Gorom i zato je najpogodnije za kolonizaciju Crnogoraca... Kada budemo pravili detaljniji plan trebaćemo da precizno odredimo koja sela i koje srezove u Staroj Srbiji i Makedoniji ćemo 'očistiti' i tako ćemo morati da radimo. (Pod Starom Srbijom Čubrilović podrazumeva Kosovo.)

U principu niko ne bi imao ništa protiv toga da iz svoje države odstranimo sve manjine i zato bi trebalo tako i postupati. Ipak je ono što navodimo... najmanje od onog što moramo da uradimo, ako želimo da ubuduće budemo sigurni da će ti krajevi ostati u našim rukama.

Ako se u principu slažemo da je pitanje manjina kod nas moguće rešiti samo iseljavanjem, na način koji smo naveli, onda se postavlja pitanje kako da se to ostvari.

Prvo što moramo da kažemo u vezi tog pitanja je to, da su ratni uslovi najpogodniji za rešenje takvih pitanja... Ono što bi u mirno vreme trajalo desetine i stotine godina, u ratno vreme se desi za mesec ili za godinu dana. Ne smemo se zavaravati; ako želimo da rešimo to pitanje, onda ga moramo rešiti sada, dok traje rat".

Čubrilović upozorava rukovodioce nove Jugoslavije da ne prave greške kao stara Jugoslavija, koja nije uspela da reši pitanje manjina, naravno, onako kako on smatra da treba, pa podseća:

"Ljudi koji su posle 1918. vodili staru Jugoslaviju mislili su da manjinske etničke blokove mogu da razbiju putem kolonizacije. Milijardu dinara smo upotrebili za naseljavanje dobrovoljaca i drugih kolonista u Vojvodini, na Kosovu i Metohiji... Na Kosovu i Metohiji je broj Aronauta od 1918. do 1938. porastao usled prirodnog priraštaja, tako da naseljavanje kolonista nije ništa izmenilo.... Da se to ne bi ponovilo, vojska mora još za vreme ratnih operacija planski i bez milosti "očistiti" nacionalne manjine iz tih krajeva, koje želimo da naselimo svojim nacionalnim elementom. Ne želim da se upuštam u pojedinosti kako da se to izvede. Ako bi principijelno zauzeli to stanovište, ja bi vrlo rado ponudio svoje znanje Vrhovnoj komandi narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda".

Čovek koji predlaže da se "bez milosti očiste nacionalne manjine", koji iza tih termina ne vidi i ne oseća živa bića - žene, decu, starce, seljake - je *bivši borac protiv nacionalnog ugnjetavanja i član organizacije "Mlada Bosna"*. A njegovo znanje, koje vrlo rado nudi je, na primer, ovo, što je predlagao već 1937.:

"Arnaute je nemoguće suzbiti samo postupnom kolonizacijom; to je jedini narod koji je uspeo poslednjih hiljadu godina... da se održi prema jezgru naše države... Da od 1912. godine nismo imali uspeha u borbi s njima, krivica je do nas, jer... vlast nismo kako treba iskoristili. Jedini način i jedino sredstvo, to je brutalna sila jedne organizovane državne vlasti, u čemu smo mi uvek bili iznad njih".

Ipak jedno iskreno priznanje - da smo u brutalnoj sili bili uvek iznad Albanaca.

Mnogo pre njega to je rekao, na svoj način i s drugog stanovišta, i revoltirani Dimitrije Tucović:

"Još jednom se potvrdilo da je narodna pobuna najprimitivnijih plemena uvek humanija od prakse stajaće vojske koju moderna država... protiv pobuna upotrebljava". A i on je bio srpski intelektualac...⁶⁹

⁶⁹ Dimitrije Tucović, Sabrana dela, Beograd, 1980, knj. 8, str. 102.

Ćubrilović je detaljno razradio svoj plan i saopštava ga:

"Pored akcija vojske za vreme operacija potrebno je kod iseljavanja manjina primeniti i druga sredstva. Zbog njihovog ponašanja u ovom ratu treba im pre svega oduzeti sva manjinska prava. Bez milosti treba pred vojne sudove izvesti sve one pripadnike nacionalnih manjina, koji su bilo na koji način služili okupatoru. Za njih treba osnovati koncentracione logore, oduzeti im imanja, njihove porodice takođe treba poslati u logore, a zatim ih pri prvoj prilici proterati u njihove matične zemlje".

Vasa Ćubrilović brine i o "kolonizaciji napuštenih oblasti" posle proterivanja nacionalnih manjina:

"Vrlo veliki značaj ima naseljavanje napuštenih sela i gradova našim življem. Zašto? Državni interesi traže da se krajevi, koje su napustile manjine, što pre nasele, da bismo manjine i svu Evropu što pre stavili pred gotov čin.

... Za vreme kolonizacije će se narodno-oslobodilački pokret naći pred istim zadatkom, koji je imala i vlada stare Jugoslavije posle 1918. godine. (!) Najbolji borci potiču iz pasivnih krajeva... Najbolja nagrada za njih biće kolonizacija napuštenih nemačkih, madarskih i arnautskih sela.

... Kod kolonizacije oblasti koje će napustiti nacionalne manjine je veoma važno da ona bude u skladu sa svim propisima međunarodnih običaja i prava.

... Već sam ranije podvukao značaj "odstranjivanja" manjina za vreme ratnih operacija. Uloga vojske je u toj akciji najvažnija, vojska mora u proterivanju manjina iz naše države da upotrebi oružje... Još bi najbolje bilo da bi pri Vrhovnoj komandi narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda stvorili poseban odsek, čiji bi zadatak bio iseljavanje manjina za vreme rata. Odsek bi okupio manji broj stručnjaka, znalaca manjinskog pitanja na pojedinih područjima, koji bi Vrhovnoj komandi pribavljali potreban stručni materijal i detaljno obradivali predloge o tome, kako treba postupati s raznim manjinama za vreme rata u našoj državi.

... Složenost aktivnosti vezane za iseljavanje oko milion pripadnika nacionalnih manjina iz naše države i za naseljavanje stotina hiljada naših ljudi u napuštenim selima i gradovima traži stvaranje posebne ustanove, koja bi sve vodila. Takvu ustanovu, ministarstvo ili komandu treba stvoriti što pre."

U "Zaključku" svog vrlo opširnog referata, on kaže, između ostalog:

"Možda nikad više nećemo imati takvu priliku da našu državu stvorimo etnički potpuno našom... Ako moj referat bar malo doprinese tom cilju, on je izvršio svoj zadatak".

I potpisao se - V. S. univerzitetski profesor.

Prijedlog za genocid

Druga dva univerzitska profesora imaju svoje nimalo laskavo mišljenje o referatima svog beogradskog kolege.

Branko Horvat kaže:

"Ovaj tekst se, po svojoj prilici, može uzeti kao prva formulacija ideje o etnički čistom Kosovu. Kod toga nije bitno o kojoj se naciјi radi: nacije su različite, ali su ideje iste; nacionalizmi su simetrični".⁷⁰

Horvat možda nije sasvim u pravu. Iako je to zaista možda prva "formulacija" o etnički čistom Kosovu, nije prvi slučaj primene u praksi, bez teoretske osnove u "naučnom" radu. Jer, "Radničke novine" su još 15. januara 1914. godine žigosale u svom članku "Doslednost u grešenju" "čišćenje" nacionalnih manjina u novim krajevima 1878. i konstatovale:

"To bi bio poslednji akt doslednosti jedne rdave politike, koja je počela trebljenjem Arnauta u novim krajevima - da bi naselje ostalo *čisto srpsko...*"

A sam Čubrilović je još 1937. dao, kao istoričar, pomenutu pozitivnu ocenu te prakse iz prošlog veka:

"Ostaje još jedno sredstvo koje je Srbija vrlo praktički upotrebila posle 1878. godine - tajno paljenje sela i arnautskih četvrti po gradovima..."

Drugi kritičar je rektor Zagrebačkog sveučilišta Zvonimir Šeparović, koji je u svom intervjuu⁷¹ izjavio:

"Ja sam otvoreno upozorio da je genocid na Kosovu postojao u nečijim glavama od onog trenutka kad je akademik Vasa Čubrilović 1937. i 1944. javno zagovarao poništenje fizičke egzistencije alban-skog naroda na Kosovu fizičkim uklanjanjem, onemogućavanjem radanja itd. Sve je to školski primer posticanja na genocid. Čubrilović se za to 1937. zalagao u službi velikosrpskog, monarchijskog nacionalizma, a 1944. u službi budućeg ministarstva u vlasti Jugoslavije, da bi postao ugledan član Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU). Taj je njegov prijedlog za genocid prošao bez ikakva odgovora. Zašto se nije odgovorilo na upozorenja 'Mladine' na te stvarne genocidne pozive? A, kao što znamo, genocid je najteži zločin, koji nikad ne zastarijeva".

Reči rektora su zaista teške, optužujuće.

Ali, ako je Horvat "samo" ekonomista, pa nije, možda, kako ga napadaju, kompetentan za davanje ocena za situaciju na Kosovu, Šeparović je, govoreći o genocidu, u svom elementu, jer on je pored toga što je profesor Pravnog fakulteta i: "predstojnik Zavoda za

⁷⁰ Branko Horvat, nav. delo, str. 52.

⁷¹ Start, br. 526, 18. mart 1989, str. 17.

krivične znanosti, kriminologiju Pravnog fakulteta, potpredsjednik Svjetskog viktimološkog društva, predsjednik Jugoslavenskog viktimološkog društva, ekspert UN za pitanja žrtava, te član-suradnik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti i član hrvatskog centra PEN kluba".

Novinar koji je intervjuisao Šeparovića naglašava da je intervju "brižljivo autoriziran"...

Interesantno, da ni Čubrilović ni iko drugi u Srbiji nije reagovao na ovu izjavu o "stvarnim genocidnim pozivima" prema "albanskom narodu na Kosovu".

Čak ni Vladimir Dedijer, predsednik odbora za istraživanje genocida na teritoriji Jugoslavije u XX veku, koji vrlo aktivno deluje u okviru Srpske akademije nauka i umetnosti u Beogradu...

II

Mišljenja i stavovi

Jame

Srpski pisci vrlo aktivno sudeluju u "rešavanju" kosovskog pitanja. Jedan od njihovih priloga tome je pismo koje su uputili Društvu slovenačkih pisaca, kojim prekidaju dalje veze s njima.

U tom, krajnje uvredljivom, pismu pominku, neobjašnjivo zašto baš Slovincima, "Jame u koje su Srbi ulazili, a nisu mogli da iz njih izadu", napominjući da to ne sme ni da se spominje pred Srbima, jer "u kući obešenog o užetu se ne govori".

To je bila reakcija na zbor u Cankarjevom domu.

Slovencima, nešto kasnije, nije ostao dužan ni patrijarh German:

"Nas je zbolela i boli nepravda činjena decenijama našem narodu na Kosovu i Metohiji. Zato nas je zbolelo i neosećanje i iskrivljavanje istine o toj našoj tragediji. Za pohvalu je saosećanje sa stradanjem svakog ljudskog bića, ali je u Cankarjevom domu teško bilo prepoznati takvu vrstu saosećanja, koja je vredala čitav jedan narod".⁷²

U istom intervjuu German se osvrnuo i na svoj govor u Jasenovcu:

"Reč koju sam rekao prilikom osvećenja naše crkve u velikomučeničkom Jasenovcu: 'Moramo da praštamo, ali ne smemo da zaboravimo', želi da naglasi istinu i potrebu hrišćanskog ljudskog praštanja za učinjeno nam zlo. Istovremeno smo hteli da naglasimo da se jedno takvo zlo ne sme zaboraviti, da se ne bi ponovilo. Ovaj nezaborav mi ne pretaćemo u osvetoljublje, nego u mučeništvo-ljublje, u pamćenje i poštovanje svojih mučenika i mučeničkih žrtava".

Tako optužuju pisci i patrijarh.

Da, bile su, na našu sramotu, i Jame i Jasenovac, i..., i.... Ali, istorija kaže da ni u jamama ni u Jasenovcu nisu stradali samo Srbi. Istorija kaže, naprimjer, da je procentualno, najviše žrtava bilo među muslimanskim stanovništvom Bosne. A zna se da su srpski četnici prelazili u Bosnu i tamo klali desetine i desetine (koliko zapravo?) nedužnih ljudi, žena, dece. Ili četnici popa Dujića u Hrvatskoj? Klali su i Hrvate i Srbe. U čije žrtve da ubrojimo te Srbe?

A šta ćemo sa onim Srbima i Srpskinjama iz same Srbije koje su poklali pripadnici "Jugoslovenske vojske u otadžbini", kako *književnik* Vuk Drašković nedavno javno pohvali četnike Draže Mihailovića, po njemu "prvog gerilca u Evropi"? Kuda, u čije velikomučenike i žrtve njih ubraju srpski književnici i patrijarh? Do danas o tome ćute. Kao da tih žrtava nije bilo. Da li ih je neko do danas prebrojao? A četnici su bili najverniji sledbenici crkvenih velikodostojnika u Srbiji, koji su još 1941. pozvali javnim proglašenjem

⁷² Politika, 28. april 1989.

srpski narod na saradnju sa "viteškim" pobediocem - Nemcima, i u borbu protiv "razbojnika" komunista i Jevreja. I to ponovili u poseti Vojnom zapovedniku Srbije jula 1941. godine. Zar misle da su svi to zaboravili?

Da li su srpski književnici i Crkva ikad rekli reč u pomen bar pravoslavnih sveštenika u Srbiji, koje su zaklali ti "jugoslovenski vojnici u otadžbini"? Je li iko napravio spisak?

Pa, ipak, poneki zapis ima. Naprimer, u slovenačkoj književnosti (!) ima zapis o smrti prote Jeremije Isakovića, koga su četnici zaklali avgusta 1943. u selu Banja kod Arandelovca:

"Tvoj otac... je ležao u sanduku dugačak, krut i stvaran. Tako stvaran i krut, da mu lice nije unakažavao ni odsećeni nos. Nabrojala sam pedeset četiri rane kad sam ga prala. Oštре, duboke..."

Desetine godina kasnije pisac sve to u sebi preživljjava ponovo:

"... Jeremija Isaković je... brojao rane na grudima, medu prstima mu se ljuljala duga brada prote, koju su mu četnici otkinuli zajedno s kožom. Dodavola... zašto nisi pobegao, pa imao si dosta mogućnosti. Ne, ... milije ti je bilo da iz crkve izbacuješ četničke simpatizere, da javno zabranjuješ ulaz u crkvu svakom četniku i članu njegove porodice, nisi htio da veruješ našim upozorenjima... da će te zaklati. Zašto si se razbesneo kad si video prikućan na crkvena vrata proglaš, da osuduju moju Tijanu na slovo Z (zaklati), da se 'komunističko seme zatre'? Zašto si taj proglaš javno pocepaio i pljunuo na ostatke... A zatim je došao onaj pun muke put u Smrt, kad su tvoji krići potresali Venčac i mogli da se čuju do Arandelovca. Tvoja žena Kosara... stajala je pred kućnim vratima i glasno odgovarala na tvoje krike: 'Ćuti pope, osvetiće te sinovi' ".⁷³

Nije nam poznato da je neko od srpskih književnika ostavio neki zapis o tome. Ni crkva ga ne spominje.

Ili onaj drugi pravoslavni sveštenik, koji je po kazivanju Jare Ribnikar, posle razgovora sa Titom koji su ona i njen muž organizovali, nabavio Titu dokumenta i odveo ga leta 1941. na partizansku teritoriju (kroz četničku zonu) do odreda Sretena Žujovića. Prvi put (od 1941.!) je to spomenuto u televizijskoj dvodelnoj drami "Odlazak ratnika, povratak maršala". I njega su četnici zaklali, tačnije, posle strahovitog mučenja ostavili teško ranjenog u snegu da umre. Bio je decembar 1941. Ime je promaklo u eteru, narod ne zna njegovo ime, niko mu ne odaje počast...

A srpski književnici i crkva isto tako čute...

Koliko ima takvih slučajeva? Ko će to da obelodani? Čija je to dužnost? Pa valjda prvo onih koji prebrojavaju mrtve Srbe! I sve prebacuju samo drugima!

⁷³ Ruža Vreg. Podeželska zdravница, Pomurska založba, Murska Sobota, 1984, str. 16, 83.

Ali, to su naše stare, "porodične", srpsko-hrvatske krvave svade, ili "bratske" srpsko-srpske ili hrvatsko-hrvatske.

A šta ćemo sa Albancima? Imaju li i oni pravo da pamte svoje Jame, iz kojih nisu mogli da izadu, a nisu ni oni u njih ušli dobrovoljno? Imaju li oni pravo na "nezaborav, pamćenje svojih mučenika i mučeničkih žrtava"? Ni pisci ni German ne proširuju to pravo na ostale, sem na Srbe...

Ali,

Dimitrije Tucović piše 22. oktobra 1913. ovo:

"Plotuni su poobarali žene koje su držale odojčad u naručju... Za dva sata potamanjeno je na 500 duša... Leševi su potrpani u kuće, a kuće zapaljene - da bi se zločinu prikrio trag".⁷⁴

Da, nema Jame u koje su bačene. Ali postoji "nezaborav" u sećanju Albanaca.

U istom broju, govoreći o zločinima srpske vojske prema albanskom stanovništvu on žigoše

"sistem istrebljenja jednoga celoga naroda" i kaže da će se to "pamtiti s kolena na koleno, kao što se pamte Vartolomejska noć, Sicilijansko večernje, Kišenjevo, i kao što će se pamtitи Demir-hisar i Doksat".⁷⁵

U knjizi "Srbija i Arbanija" on ostavlja za istoriju Jezivo svedočanstvo:

"Arbandska sela iz kojih su ljudi bili blagovremeno izbegli, behu pretvorena u zgarišta. To behu u isto vreme varvarski krematoriјumi u kojima je sagorelo stotinama živih žena i dece".⁷⁶

A u "Radničkim novinama" 12-13. novembra 1913. citira reči pobunjenog Riza-bega:

"Vaši vojnici pljačkaju i odgone stoku od koje jedino ovaj narod živi. A za svakog vašeg vojnika vi popalite po nekoliko sela i bacite u oganj i stavite pod nož sve u njemu živo, ne štedeći ni decu ni žene".⁷⁷

Njegove "Radničke novine" su 15. januara 1914. javno optužile srpske vlasti i vojsku:

"Pobjieno je 200-300 Arnauta, a njihove kuće zapaljene... na prostoru od Prizrena do Suve Reke..."

Pa opet Tucović:

"Mi smo izvršili pokušaj ubistva s predumišljajem nad čitavom jednom nacijom".⁷⁸

⁷⁴ Sabrana dela Dimitrija Tucovića, knj. 7, str. 159.

⁷⁵ Isto, str. 164.

⁷⁶ Isto, knj. 8, str. 102.

⁷⁷ Isto, knj. 7, str. 208.

⁷⁸ Isto, knj. 8, str. 171.

Dušan Popović u članku "Opet fijasko", govoreći o "radu srpske vojske u pobunjenim krajevima" kaže da se

"tamo pljačka, ara, pali, razorava, kolje, uništava sve u kluci", nazi-vajući to

"munjevit i besomučno uništavanje jedne nacije".⁷⁹

Pa onda Kosta Novaković:

"Pred Pekinom... zbog 6 poginulih komita... poubijano je nekoliko stotina Arnauta. Iako su ti vojnici poginuli za vreme borbe, ipak je svaki od tih 'vitezova' smatrao za dužnost da 'osveti' poginule druge i to na taj način što će poubijati i poklati što više Arnauta".⁸⁰

* * *

Pogrom se nastavio i u staroj Jugoslaviji:

"Režim kralja Aleksandra krajem 1920. ubacio je svoje trupe u Albaniju... Trupe koje su nadirale iz Jugoslavije činile su

strahovite zločine i samo u jednoj akciji spalile preko 90 albanskih sela".⁸¹

Članak "Još o užasima u Metohiji" optužuje:

"Ministar Ljuba Davidović pada na ideju srednjevekovnih krvoloka da žene, decu i rodbinu odmetnika uzima na odgovor. Danas u 'oslobodenoj' Jugoslaviji vlasnici ubijaju žene i decu za krivice njihovih očeva i muževa".⁸²

Iste novine 4. septembra 1920. u članku "Srpska invazija u Albaniju" saopštavaju:

"Napadač prodire... bombardujući varoši i sela, rušeći sve na što naide i terorizirajući populaciju. Sudeći po sistemskom istrebljenju Arnauta u krajevima koje je Srbija anektirala..."

Zatim 16. septembra 1920. u članku "Šta se radi po Albaniji" te novine razotkrivaju istinu:

"... Naša vojska počinila je što do sada нико ни помисlio nije... Za paljenje i rušenje sela kombinovano je jedno naročito odeljenje".

Pa onda 9. oktobra 1920. u članku "Pomor na granici Albanije" žigošu "naše trupe" koje su "ušle do u sredinu Albanije... paleći i rušeći kolibe sirotih Arnauta, ubijajući 'neposlušnu decu i žene ar-nautske'".

U broju od 6. oktobra iste godine, u članku "Ko su Arnauti" list donosi svedočanstvo učesnika u tom pohodu:

"Odmah smo preduzeli napad, ne štedevši nikoga i ništa. Zarobljenike smo odmah ubijali, stoku odvodili, sela palili, a na mnogo

⁷⁹ Borba, 16. oktobar 1913, str. 33-37.

⁸⁰ Borba, knj. 7, 1914, Četiri meseca u Srednjoj Albaniji.

⁸¹ Vladimir Dedijer, Jugoslavija od Versaja do Pariza, Beograd, 1947, str. 25.

⁸² Radničke novine, 25. jul 1920.

mesta ni žene ni deca nisu štedena. Oni su begali ispred nas... dok smo mi zapalili i ostavili da sagore do zemlje oko 90 sela".

"Radničke novine" dodaju:

"Eto, to su reči jednog oficira, potvrđene od drugog poštenog oficira...".

Novine "Vreme" 16. jula 1924. javljaju sa Kosova:

"U osmočasovnoj borbi poginulo je 12 naših vojnika i 300 kačaka."

Pa onda 17. jula iste godine:

"Juče rano u zoru pre 4 časa vojska i žandarmerija opkolile su sela Galicu, Zubovce, Mekušnicu i Ljubovce.... Rasplamtelia se borba u sva četiri sela... pravi rat. Vojnici su sve tešnjim obručem stezali opkoljena sela".

I na kraju rezultat akcije:

"Sela oko kojih je vodena borba pretstavljala su samo gomile srušenog kamena, između kojih su virile polomljene grede i po koji krvavi leš..."

Itd...

A onda je došla nova, naša sadašnja, Jugoslavija.

I - jedno verodostojno svedočenje potpuno obaveštenog učesnika u stvaranju nove države. Aleksandar Ranković na Osnivačkom kongresu KP Srbije (8-12. maj 1945.):

"Jedan Šiptar ubio je našeg druga borca... Naši drugovi rukovodaci... hteli su da streljaju 40 Šiptara za jednog ubijenog borca. Izabile su bune... možda nekoliko bombi. A naši rukovodaci otvorili su vatru i ubili 300 Šiptara".⁸³

I još jedno njegovo saopštenje:

"... Neki Šiptari iz tog transporta (su) smešteni u prostorijama, gde je ranije bio... magacin... I tu se ugušilo 130 ljudi".

Nameće se pitanje: jesu li ovo sveukupne žrtve srpskog terora prema Albancima? Svuda se ovde govori samo o nekoliko stotina ubijenih. A kad bi se sabrale i desetine i samo pojedinačni slučajevi ubistava?

I kuda, u koje Jame da smestimo te Albance (i žene i decu), pobijene od 1912. pa do 1966., pa 1981., pa sve do danas, do 1989.?

Koliko oni imaju svojih "jadovna," "golubnjača"? Koliko albanskih majki ne zna gde su im deca sahranjena, tj. u koje su zajedničke Jame pobacana?

⁸³ Osnivački kongres KP Srbije, str. 157-158.

Jer, naprimer, ne verujemo da je 1944-45. na Kosovu bilo vremena (i želje) da se obaveste roditelji da su im sinovi "poginuli" tu i tu, da dodu, odnesu ih i sahrane. Nisu se onda kopali pojedinačni grobovi, nisu se mrtvi stavljali u mrtvačke sanduke, nisu im porodice obeležavale grobove. To su bili neprijatelji, kontrarevolucionari, separatisti, iridentisti...

Nismo naišli na podatak da je neki zvanični predstavnik Srpske pravoslavne crkve, od 1912. do danas, uložio protest zbog genocida koji se vrši prema albanskom stanovništvu. Niti izrazio "saosećanje sa stradanjem svakog ljudskog bića", na šta apeluje German.

Istini za volju, recimo i to da je papa Jovan Pavle II izrazio žaljenje zbog bola koji je ove, 1989. godine, zadesio mnoge porodice u Jugoslaviji. To su uradili i katolički biskupi Jugoslavije na svojoj konferenciji.

Srpski pisci i vrh Srpske pravoslavne crkve čute o tome. Ali inače ne čute...

Zar, zaista, nije krajnje vreme da svi mi u Jugoslaviji sami prebrojimo i obeležimo one jame u koje smo druge gurnuli, da jedni drugima iskreno pogledamo u oči, postidimo se i zgrozimo sami nad sobom. A mladima da kažemo: "Oprostite što vam ostavljamo ovu ljagu. Ali, deco, takvi smo bili....

U Srbiji ima dosta sveta koji misli suprotno

Dimitrije Tucović je davno tražio istragu i "zbog uniženog ugleda srpskog naroda".⁸⁴

Dušan Popović je zavatio:

"Treba spasavati i ugled srpskog naroda pred kulturnim i demokratskim evropskim svetom... Treba dokazati da u Srbiji ima dosta sveta koji misli suprotno..."⁸⁵

Listajući danas novine i časopise van teritorije SR Srbije nailazimo na pisma, u kojima "obični" gradani iz te republike izražavaju svoje misli i osećanja, koja ne mogu da objave u "svojoj" štampi, jer "misle suprotno".

Naprimer, jedan Beograđanin piše u "Danasu" (21. III 1989.):

"Pobijediti ili ubediti"

"Završena je još jedna kosovska 'epizoda'... Oni koji su 'pobedili', nisu ubedili. Samim tim i 'pobeda' je... prividna. Vanrednim merama se ne dira u uzroke..."

Ja jesam Srbin, ali mi je sasvim jasno da nema lakih i brzih

⁸⁴ Sabrana dela Dimitrija Tucovića, knj. 7, str. 164.

⁸⁵ Borba, 16. februar 1914, Jedna nova knjiga.

rešenja, naročito onda ako se ona traže na liniji pritisaka, čistki i hajki, nacionalne euforije, nevidenog propagandnog presinga, nametanja isključivih stavova i samo jedne nacionalne istine...

A posebno nema izlaza dok se nastoje po svaku cenu jednom narodu negirati ona prava koja se drugom dopuštaju (da bira i smenjuje svoje rukovodioce, da se samoorganizuje i izražava svoju volju, pravo na unutrašnje samoopredeljenje itd.).

Izlaz je jedino u tome da se... gradi politika integrisanja Kosova i albanske narodnosti u Jugoslaviju, a ne neminovno u Srbiju, ako to već, iz brojnih istorijskih i drugih razloga, ne odgovara raspoloženju tog naroda".

U "Danasu" (u istom broju) piše i jedna Beogradanka:

"Hajke"

"Ostavimo 'Politici' da u svoju... seriju tekstova hajki i mržnje protiv ličnosti i novina sa kojima se ne slaže, priloži još jedan... Ta serija će rasti sve dotle dok se bude hranila primitivnim hysteričnim radikalizmom tipa 'dajte nam oružje', 'ubićemo Vlasija', 'osudićemo i uhapsiti'... i sličnim zahtjevima i pretnjama... Ta provala netolerantnosti i mržnje... dobija sve veći zamah".

U istom časopisu (u broju od 2. maja 1989. godine) jedan građanin Beograda, koji za sebe kaže da je "pravoslavac i vernik" odgovara svešteniku dr. Gavriloviću na njegovo izlaganje o Makedonskoj pravoslavnoj crkvi i makedonskom narodu.

Pod naslovom

"Ljubav ili sila" on kaže:

"... Sa toliko mržnje... sa toliko nehrišćanske osnove polaziti, a zatragati se za bilo koju, pa i moju, Pravoslavnu crkvu, to zaista boli i takvog čoveka se stidim.

... Vi tvrdite da nikada SPC nije priznala Makedonsku... Sramota i greh koji je valjalo prečutati, a ne time se razmetati. Hoćemo li srpske kolonije i tako sejanje ljubavi - silom?

... Kraj koji ste u pismu sročili čak je - jeziv. Vi, duhovni oče, Makedonsku pravoslavnu crkvu i Vatikan proglašavate za 'dva zla'... Užas! Pa mi smo, gospodine doktore hrišćanske misli, svi braća po Hristu. Kuda vi to srljate?...

Zaboravljate da su čudni putevi gospodnji, da je Srpska crkva bila Katolička, da je posle podele 1054. priznavala taj isti, po vama prokleti Vatikan, da je papa krunisao srpske kraljeve, da je Filip Barbarosa pomoću Srba katolika osnovao Svetu rimsко carstvo u Solunu i omogućio Srbima pravu ekspanziju i tek nakon toga smo postali prava i jaka država. Zaboravljate da je Nemanja, otac Svetog Save, bio katolik, pre nego što ga je Sava pokrstio..."

U "Danasu" (24. I 1989.) opet neki Beogradanin pod naslovom

"Istina o Kosovu" piše:

"Pored opšte nerazvijenosti... budenja nacionalne svesti Albanaca, deo odgovora se može naći u bliskoj istoriji, odnosno u vreme 50-ih i 60-ih godina, koje se označavaju kao vreme tzv. deformacije organa bezbednosti na Kosovu... Još su kod ove naše narodnosti isuviše sveže i bolne slike nedela, koja su u to vreme činili pojedini pripadnici Službe državne bezbednosti. Neko je to svojevremeno nazvao dvljanje ljudi na vlasti. Dovoljno je pročitati zvanične izjave date u to vreme o mučenju i prebijanju, do smrti, nevinih ljudi, masovnim odvoženjima do zaledene Južne Morave i 'prigodnim' sibirskim ritualima zlostavljanja, kolektivnih batinjanja brojnih albanskih i muslimanskih sela, silovanja, ucenjivanja i pretnji... To je bio uzrok masovne seobe Albanaca i Muslimana ne u druge krajeve (mada se išlo i u Sarajevo i druge krajeve Bosne), već u inostranstvo, u Tursku, gde ih ima oko 500.000. Ljudi su išli glavom bez obzira, dajući imanja bud zašto ili ih ostavljajući, neki su sa sobom poveli i stoku, jer je to bilo sve što su imali. Nisu oni tada razmišljali i licitirali oko toga kakav će status imati u Turskoj, jer u pitanju je bio opstanak. Danas se ova masovna seoba ili prečutkuje ili se o njoj govori kao o posledici nekakvog islamskog fundamentalizma ili panislamizma. Ne kažem da takvih pojedinaca nije bilo, ali su to ipak usamljeni slučajevi.

Čini se da je ovaj period naše poratne istorije prilično zatamnen, a da se upravo u njemu krije ključ rešenja kosovske drame. Naime, ove događaje je potrebno danas javno osuditi i rasvetliti... U suprotnom kosovski problem će se samo odlagati za neka druga vremena što je za nas pogubno..."

Taj Beogradanin je ovo pisao, proročki, pre uvođenja vanrednih mera...

Posle "sjedinjenja Srbije" jedna Beogradanka u istom listu (11. april 1989.) očajava:

"Mašta"

"Bio je 28. III. Svečano su usvojeni amandmani na Ustav SR Srbije. Radio Beograd emituje direktni prenos svečane sednice SR Srbije iz Sava centra. Danas i juče na uzburkanom Kosovu dogadaju nam se mrtvaci. Radio Beograd ažurno obaveštava o broju ranjenih i poginulih... između blokova lake muzike. Narod izlazi na ulice da prigodnim kulturno-umetničkim programom proslavi usvajanje amandmana... Užasnuta sam. Ne znam da li je to samo plod nešto razvijenije mašte..."

Ovde "Danas" prekida pismo. Šta je još pisala ta užasnuta žena?

Jedan otac iz Mladenovca u tom časopisu od 4. IV 1989. vapi:

"Evropa nas čeka"

"Pokušavam da najkonciznije formulishem svoje misli, sav očaj i gnev što me obuzima u ovom 'istorijskom trenutku' sveobuhvatnog i opštenarodnog ispiranja mozga. Moje osećanje nacionalne pripadnosti i 'poželjne' identifikacije sa već metastaziranom homogeniza-

cijom isuviše je zakržljalo da bi vaskrslo na mitovima prošlosti i mirisu tamjana.

Nemam nimalo sluha za muziku tenkova, čeličnih ptica, demokratiju jednoumlja, horskog mišljenja, 'patriotskih' parola koje pozivaju na oružje, llnč.

Čemu da učim svoje dete?... Zar to, da smo pripadnici 'izabranog' naroda, čije su žrtve jedine vredne pomena, čije su zasluge nemerljive, koji je jedini pozvan da deli lekcije iz patriotizma, usurpirajući, na neograničeno vreme, kredite svoje prošlosti.

Pitam se dokle ćemo da živimo i iživljavamo tu prošlost ili smo se već odrekli budućnosti?

Evropa nas ne čeka; uzalud nam uteha da se car Dušan služio viljuškom i nožem pre gospode sa britanskog dvora. Uostalom, ni današnja Grčka nije ni slična onoj staroj.

Preti nam zlokobni mrak svakolike izolacije, ekonomске, kulturne, civilizacijske.

... Smetaju nam 'tudi' jezici, 'tude' ideje, 'tuda' roba...

Postali smo divovi u sopstvenim očima: najlepši, najpošteniji, najhrabriji, najdostojanstveniji, naj..., naj..

Nije važno što nismo sigurni šta to beše pluralizam, mi unapred znamo da je to opasna uvozna ujdurma iz 'nenarodnih režima', koju ćemo nemilosrdno razbiti 'na vreme', kao kad Mujo razbijee pretis-lonac dok se nije izmetnuo u lokomotivu i postao 'opasan'.

... Narod nije mačji kašalj. Svaki vožd koji iole drži do sebe mora imati petlju da unapred garantuje ishod javne rasprave o ustavnim promenama, hapšenje osoba na koje je njegov narod kivan i slične 'sitnice'. Jer, narod je sila, narod je moć...".

U ljubljanskom "Delu" (8. IV 1989.) jedna Beograđanka izražava svoje zaprepaštenje:

"Prikazujući svečanu sednicu Skupštine Srbije, na kojoj je... proglašen Ustav, snimatelj se... zadržao na dvema srpskim pesničkim jama - Desanki Maksimović i Miri Alečković koje... oduševljeno aplaudiraju.

'Politika' je... donela i Desankinu izjavu: 'Mislim da sam ovog dana bila najsrećnija otkad pamtim...'.

Šta je rekla Mira... ne znamo.

Tog dana na ulicama kosovskih gradova ležala je već ubijena i ranjena mladost. Ubili su je i ranili organi bezbednosti moje, naše, Desankine, Mirine Jugoslavije, znalo se to...

A davno, uoči rata, Mira Alečković bila je učenica... Desanka Maksimović njena nastavnica književnosti... Povodom pogibije nekolici ne omladinaca u demonstracija na ulicama Beograda Mira Alečković je napisala pesmu, u kojoj govori o 'svelim ljljanima'. Policija

se zainteresovala za nju. Spasla ju je Desanka Maksimović... rukovodilac literarne sekcije, koja je potvrdila, svesno i pošteno lažući, da je Mira pesmu napisala još ranije, a ne povodom ovog dogadaja... Desanka je posle, za vreme rata, napisala i 'Krvavu bajku' o streljanju učenika kragujevačke gimnazije od strane nemачkog okupatora i srpske žandarmerije. Ali danas je akademik Desanka Maksimović i jedan od dva recenzenta... knjige... Slobodana Miloševića. Ta recenzija je... oda Slobi Srbinu. Da li će ući u njena sabrana dela?

Mrtva i ranjena mladost Kosova, makar po mišljenju - verovatno - tih pesnikinja i zavedena, kao ni bol njihovih nesrećnih majki, nisu se dotakli struna njihovog srca, njihovog uma. Ali na obaraču onih koji su ih pokosili bio je i moj, i naš zajednički, i Desankin i Mirin prst. Prst svih nas Nealbanaca u... Jugoslaviji.

Još jedan pesnik se oduševio. Oskar Davičo je izjavio: 'Svi smo srećni, jer je Srbija došla do sebe'.

Davno, jedan njegov stric, kao pripadnik srpske vojske, izvršio je samoubistvo, jer nije htio i nije mogao da izvrši naredenje - da vrši zločine prema albanskom stanovništvu.

Ovo sam saznala od samog Daviča... A na skupu kulturnih radnika... (posle zbora u Cankarjevom domu) rekao je, revoltiran da 'Srbi na Kosovu nikad nisu postupali kao esesovci'... I tražio je smenu - Smolea!

Dimitrije Tucović je 22. oktobra 1913. pisao:

'Kada sam saznao za ove poslednje podvige srpske vojne i gradanske vlasti u novim krajevima, pomislio sam: Zar je zločinačka komitska psihologija ovladala celom vlasničkom hijerarhijom; od prvog ministra do poslednjeg žandarma, a ti, Srbijo, kuda ćeš s njima i gde ćeš se zaustaviti?'

Nije bio pesnik..."

Čovek koji će uništiti Srbiju

U štampi van teritorije SR Srbije javljaju se i neki srpski naučnici, ma da retki, nažalost.

U ljubljanskom "Delu" (25. mart 1989.) sociolog dr. Neca Jovanov kaže u intervjuu, između ostaloga:

"Ljudi, koji se zbog svoje nesposobnosti nisu mogli dokazati, sada mogu, ulagajući se vlasti, da se popnu visoko. Kažem vam, da sa takozvanim intelektualcima, koji se skupljaju oko užeg partiskog rukovodstva Srbije, ne bih na javnom mestu ni kafu popio. Mislim na Dušana Mitevića, Žiku Minovića, Voju Mićevića, Savu Kržavca, Vladimira Štambuka i njima slične."

Ne razumem da se bezumlju priključio i deo ljudi koji nisu ni socijalno ugroženi niti je iko sumnjaо u njihove naučne sposobnosti.

Ovamo spadaju, na primer, Mihailo Marković i Ljuba Tadić. To me iskreno brine. Ti ljudi čak upotrebljavaju istu terminologiju kao vladajuća birokratija. Mislim da se radi o novom sukobu na levici, koji može da bude čak tragičniji od onog sukoba na levici uoči i na početku rata.

... Znamo da tamo, gde je vlast sjedinjena u jednoj osobi, ne može se govoriti o demokratiji. Sada u Srbiji važi princip monolitnog jedinstva: Svi se morate ponašati jednako, a ja sam model... Dogada se da šef srpske partije pred milionom ljudi i pred našim i stranim tv kamerama kaže: Zatvorićemo! I to šef partije koji se čak javno zauzima za pravnu državu! To mu se nije omaklo. On misli da to može da kaže. U pravnoj državi bi to mogao da kaže samo šef policije ili šef države, a nikako ne šef partije.

Kad je pao Ivan Stambolić, Dušan Čkrebić je rekao da je Srbija umorna od lidera. I upravo tada je dobila takvog vodu kao nikada pre. Čoveka, koji će uništiti Srbiju i potpuno je izolovati....

... Međutim, kosovski problem nije počeo godine 1981. Tada takođe nije bilo nikakve kontrarevolucije, ta pre nje nije bilo revolucije. Godine 1981. trebalo je da bude finale, da Kosovo postane republika. Koreni tog zahteva su u Bujanskoj konferenciji i u Titovom obećanju, da će se to dogoditi".

Zašto ćute?

Sa druge strane okeana oglasio se dr. Bogdan Denić, profesor sociologije na Njujork Siti Univerzitetu, koji u "Vjesnikovoj" Panorami subotom (25. III 1981.) kaže, između ostalog i ovo:

"Nemoguće je smatrati jednu narodnost ravnopravnom, ako vodeći političari njene republike nužno uvek dodavaju pridjev 'pošteni' onoj (valjda manjini) te narodnosti, koja je ipak lojalna Jugoslaviji i socijalizmu. Zašto se, naprimjer, ne govorи o 'poštenim' Hrvatima, Slovincima, Crnogorcima, a da i ne govorим о мојим Srbima, nego samo о 'poštenim' Albancima? Da li je uopšte moguće govoriti dalje o demokratizaciji u situaciji, gde postoji vanredno stanje uglavnom protiv jedne narodnosti? Koliko je meni jasno, Šolević sa svojom zaverom koja javno preti rušenjem vlada dvaju republika i pritiskom na treću, jest na slobodi. Vlasi, koji podržava Ustav i ovu Jugoslaviju kakva je, u istražnom je zatvoru. Pod takvim okolnostima stvarno je nemoguće poštenom Jugoslovenu, Srbinu koji je ostao socijalista i demokrata, da tvrdi da u njegovoj zemlji postoji neka pravna država i demokratizacija. Zato je teško biti 'pošten' jugoslovenski univerzitski profesor koji se danas bavi publicistikom o društvenim i političkim pitanjima van Jugoslavije. Verovatno je to još teže u Jugoslaviji. Za vreme Nedlićevog kvizlinškog režima, pod fašističkom okupacijom, profesor Durić sa Beogradskog univerziteta odbio je da potpiše izjavu protiv komunista i Jevreja. Rekao je da ne uči studente da sviraju diple, nego da ih uči etici i moralnoj filozofiji. U to vreme takav gest je zahtevao izuzetnu hrabrost. Me-

tim, smrt i logori ne prete danas mojim beogradskim kolegama. Zašto čute? Je li moguće da se danas baš niko ne protivi divljanju populističkog nacionalizma u Srbiji? Da baš niko, ni jedan jedini moj kolega, ne smatra da se treba javno distancirati od jedne političke garniture kojoj ne smetaju parole što zovu na bratoubilački rat. Zar niko ne uči nove generacije o moralnoj hrabrosti i principima političke filozofije koji idu dalje od nacije i plemena?

Parole kao 'dajte nam oružje' (protiv koga?), 'ubićemo Vlasija', 'smrt Albancima' (valjda samo nepoštenima) i pretnje masovnim demonstracijama u Ljubljani, Bosni, Hrvatskoj dovode ovu zemlju do ruba katastrofe. Te parole čuju se na poluzvaničnim masovnim skupovima gde govore potpuno zvanični predstavnici srpske države i komunističke partije i niko od njih ne protestuje. Ako su ti skupovi dokaz demokratije, zašto nema nikakve otvorene diskusije, čak i s pogrešnim, eto tako naivnim stavovima kao što je moj, u dnevnoj štampi? Ta kominternovska monolitnost beogradske štampe još je jedan ubedljiv razlog zašto je teško biti ubedljiv jugoslovenski socijalista na onim bezbrojnim tribinama na koje sam pozvan kao neki autoritet da govorim o jugoslovenskoj sadašnjici".

Pametni Kučan i Greganović

Oglasila su se, kritički, i dva legendarna komandanta Narodno-oslobodilačkog rata - Koča Popović i Peko Dapčević.

U knjizi Aleksandra Nenadovića "Razgovori s Kočom" (Zagreb, Globus, 1988.) Koča razmišlja:

"Mislim da ćemo (u pogledu kosovske situacije) ostati u začaranom krugu... Srbija ne može biti jedina identifikacija nacionalnog i političkog odredenja za Albance sa Kosova. Njima mora biti otvorena jugoslovenska opcija... Polazim od uverenja da bi isključiva identifikacija sa Srbijom, ako bi se bezuslovno nametala, stvarala od Albanaca, u neku ruku, gradane drugog reda."

Ako bi se Jugoslavija kao demokratska federacija oslobodila nacionalizama, koji su je doveli na ivicu sloma, onda nikome, pa ni Srbiji, ne bi morala da smeta jugoslovenska opcija za albanski život s Kosova.

U oligarhijski izdeljenoj, nedemokratskog Jugoslaviji, on ne može da nade takvo mesto za sebe; u njoj je on objektivno 'bačen' na Srbiju, uteran u sukob sa Srbima i Srbijom koja već i demografsku ekspanziju (za koju ne verujem da je 'namerna', 'planirana') alban-ske manjine doživljuje kao nasrtaj na svoje istorijske i druge legitimne interese.

... Bojim se da lideri koji to stanje dramatizuju za svoje potrebe, uprkos načelnom izjašnjavanju za pravnu državu, priželjkuju... da upotrebe silu umesto da prihvate demokratizaciju koja podrazumeva odbacivanje nacionalizma i svih oblika nasilja.

... Kad nacionalizam svuda buja, kad se, recimo, srpski nacionali-

zam prihvata i forsira, onda i albanski neminovno dobija krila. Nema izlaza".

Na velikom zboru sarajevske omladine pročitana je poruka Koće Popovića:

"... Rođen sam u Beogradu, doživeo pogibiju mnoštva predivnih mladih saboraca svih naših nacionalnosti. Ovde, širom BiH, Crne Gore i Srbije, na Kosovu, u Hrvatskoj i Sloveniji. Zašto bi mi bila dalja i manje draga zemlja u kojoj se ginulo od one u kojoj sam se rodio?

Nad bezimenim grobovima svugde raste ista trava i isto prkosno poljsko cveće". (Borba, 6. april 1989.).

Tu poruku pročitao je Peko Dapčević, koji je u svom govoru rekao i ovo:

"Moramo stići i to koracima od sto milja ono što smo propustili... Oprostite mojoj generaciji za poslednjih 25 godina! Stupite u 21. vek sa socijalizmom o kome govore pametni Kučan i Greganović... Neka se drugi vas boje!

... Danas smo u obruču nacionalizma. Njega moramo probiti. Neka začute političari koji govore 'država će biti takva i takva ili je neće biti'. Jugoslavija je nastala od Trubara, Štrosmajera, Delčeva, Markovića (Svetozara)..."

I Koča i Peko navukli su na sebe gnev u Srbiji. Čak i od strane Saveza boraca...

Noseći mošti vladara i svetaca

Medutim, kosovsku kolonizaciju 1912-1941. poneko, čak od naučnika, i danas doživljava kao neizvršen istorijski zadatak:

"Na oko 60.000 doseljenika sveo se viševekovni srpski romančarski san o obnovi nekadašnje srpske slave i veličine" (Milan Kovačević, Teorija, br. 3-4., 1987, "Kosovski procentni račun").

Jer, nastavlja isti autor:

"Kosovo je tamo gde žive Srbi i ne može im se oteti ni pod pretpostavkom da nijedan Srbin više ne živi na Kosovu.

U svojoj dijaspori Srbi su čuvali Kosovo tako, što su ga svuda nosili sa sobom: noseći mošti vladara i svetaca, čuvajući nacionalne i verske relikvije, stavljajući Kosovo u priču i pesmu i neprestano maštajući o svom povratku. I danas se mogu čuti mišljenja obeshrabrenih da Gračanicu, Dečane, Patrijaršiju, Bogorodicu Ljevišku treba kamen po kamen preneti u bezbedne krajeve".

Valjda kao Abu Simbel u Egiptu, koji je, da bi se sačuvalo to remekdelenje stare egipatske umetnosti, kamen po kamen premešten

više, zbog podizanja brane na hidrocentrali na Nilu. Samo, ti srpski srednjevekovni spomenici su stigli do nas sačuvani, preživeli su Turke, koji ih nisu srušili (a imali su 500 godina vremena za to), nisu ih srušili ni kosovski Albanci, čak ni 1915-1918. ni 1941-1944., kad nije bilo srpske vlasti. Uzgred, jedna albanska porodica vekovima čuva Dečane po cenu svog života...

Ali, Kovačević ipak priznaje nešto:

"U periodu 1941-1945. (valjda 1941-1944?) proterani su svi (da li baš svi?) Srbi kolonisti i mnoštvo Srba starosedelaca, ali su, kad se sve uzme u obzir, zločini Albanaca nad srpskim životom bili manji nego zločini izvršeni u drugim krajevima Jugoslavije gde su Srbi bili u manjinama".

Ni tada Albanci nisu srušili srpske istorijske spomenike. Pa šta im danas preti, da ih treba preseljavati? Ili se ta briga narodu servira da ga zaokupi, umesto brige kako da prehrani decu.

* * *

U istom broju časopisa "Teorija" još jedan dušebrižnik govori o "večnom" narodnom duhu vezanom za Kosovo. Na simpozijumu "Tradicija i savremenost", održanom u Švedskoj kraljevskoj akademiji u Stokholmu 29. novembra 1987. godine, književnik Dobrica Čosić "upoznaje" strance sa kosovskom problematikom:

"S tom ideologijom, prožetom srpskim nacionalnim mitovima i moralom hrišćanske eshatologije i narodne epike, koja je utemeljena na Kosovskom porazu i srpskim junacima koji u narodnom duhu i duši ne prestaju da vojuju protiv islamskog polumeseca, a za 'krst časni i slobodu zlatnu', dakle s tom duhovnom energijom koja postaje generična tradicija Srba, dizaće se ustanci i voditi oslobođilački ratovi tokom čitavog devetnaestog veka i sve do konca prvog i drugog svetskog rata".

Eto, tako je bivši srpski partizan otkrio 1987. Švedanima čak i to da su se Srbi sve "do konca drugog svetskog rata" borili protiv "islamskog polumeseca, a za krst časni i slobodu zlatnu". Koliko je nama poznato, partizanski odred ni Dobrice Čosića nije se borio za to, nego je čak pucao na one Srbe koji su to stavili kao svoje znamenje i cilj... Napomenimo, da, koliko znamo, Dobrica Čosić za vreme rata nije vojevao nigde drugde, sem na teritoriji Srbije. Protiv koga li se to borio tada? I za šta?

III

1966. godina

IV plenum CK SKJ (Brionski)

VI plenum CK SK Srbije

VII plenum PK SK Kosova i Metohije

Deformacije i zloupotrebe u radu Službe državne bezbednosti

"U vrijeme radikalnijih zahvata u smislu razgradivanja centralističkog sistema pojavili su se i odlučniji otpori birokratskih snaga u SKJ. Izbio je oštar sukob u vrhovima SKJ i SFRJ, s raspletom na sjednici CK SKJ (tzv. Brionski plenum 1966.), kada je Aleksandar Ranković, jedan od sekretara CK SKJ, osuden kao nosilac otpora razvijanju samoupravnih socijalističkih odnosa i pobornik očuvanja centralističko-etatističkog sistema. Odlučeno je da se pristupi reorganizaciji Službe državne sigurnosti i da se njezin rad stavi pod punu društvenu kontrolu".⁸⁶

"Na Brionskom plenumu CK SKJ, u junu 1966. Rankovićeva djelatnost u periodu poslije VIII kongresa (1964.) osudena je kao anti-partijska. Zbog zloupotrebe svojih pozicija u Službi državne bezbjednosti i općeg suprotstavljanja razvitku sistema neposredne demokracije, Ranković je kao jedan od glavnih predstavnika etatističko-birokratskih elemenata u državnom i partijskom aparatu lišen svih državnih i partijskih funkcija, a na sjednici CK SK Srbije u septembru 1966. isključen iz SKJ".⁸⁷

Posle Brionskog plenuma CK SKJ održan je, prvo, Šesti plenum CK SK Srbije (14-15. IX 1966.), a mesec dana kasnije Sedmi plenum PK SK Kosova i Metohije, koji su raspravljali o "deformacijama u radu Službe državne bezbednosti".

Zaposlen tek svaki 17-ti Albanac

Sliku o stanju na Kosovu šezdesetih godina možemo da stvorimo na osnovu sledećih podataka:

"Od 1.250.000 stanovnika Pokrajine u 1966. u društvenom sektoru bilo je zaposleno oko 90.000 radnika ili 8,3 od ukupnog broja stanovnika, što je bila najniža stopa zaposlenosti u zemlji..."

... U pitanju je bilo pre svega zapošljavanje i kadrovska zastupljenost Albanaca, zatim pitanje upotrebe albanskog jezika, ali i pitanje promene statusa i uloge Pokrajine u okviru federalivne strukture Jugoslavije.

Sredinom 60-tih godina u Pokrajini je bio zaposlen tek svaki 17-ti Albanac, svaki sedmi Turčin, svaki četvrti Srbin, svaki treći Crnogorac itd. U isto vreme zastupljenost Albanaca u organima u Pokrajini - s obzirom na sastav stanovništva nije bila odgovarajuća, a zastupljenost Albanaca u organima Republike i Pokrajine - bila je tada skoro simbolična. U nekim službama, kao što je Služba državne bezbednosti, diplomatičke, Armija, bilo je takođe veoma malo Albanaca.

⁸⁶ Opća enciklopedija, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1981, tom 7, str. 309.

⁸⁷ Isto, 1980, t. 6, str. 754.

Za ostvarivanje istinske nacionalne ravnopravnosti u višenacionalnoj sredini kao što je Pokrajina, ravnopravna upotreba jezika je jedno od najvažnijih pitanja. U to vreme, bez obzira na sastav stanovništva, u javnom komuniciranju je ipak preovladavao srpsko-hrvatski jezik. Osim toga sve se češće isticao zahtev za pravom isticanja nacionalnih simbola Albanaca (zastava).⁸⁸

Takvo je, eto, bilo stanje više od dvadeset godina posle oslobođenja i priključenja Srbiji...

"Deformacije u radu Službe državne bezbednosti", kako se to zvanično naziva, upotpuniće nam sliku stanja u Pokrajini i položaja Albanaca.

Živ primer hegemonističkih tendencija u Srbiji

Na sednici Komisije za reorganizaciju Službe državne bezbednosti Srbije, održanoj pre Šestog plenuma CK Srbije, "konstatovano je da je ozbiljnih deformacija i grubih zloupotreba položaja bilo naročito u radu službe na Kosovu i Metohiji, a posebno u pogledu odnosa prema narodnostima i poštovanja njihovih ustavom zajamčenih prava".⁸⁹

O diskusiji na Šestom proširenom plenumu CK SK Srbije, 14. i 15. septembra 1966., ima i ovo:

"Dušan Petrović Šane rekao je da je grupa oko A. Rankovića i određenih ljudi iz UDB-e, a naročito njihov odnos prema nacionalnim manjinama 'živ primer hegemonističkih tendencija koje su pokušavale da ožive u Srbiji'.⁹⁰

Izlaganja mnogih učesnika tog plenuma osvetljavaju stanje, koje je vladalo na Kosovu do tada. Prelistavajući "Politiku" iz tih dana saznajemo neke detalje.

U broju od 19. septembra 1966. čitamo sledeće.

Veli Deva, sekretar PK SK Srbije za Kosovo i Metohiju:

"Sve naše ocene govore o tome da je u najvišim rukovodstvima UDB-e od saveznih do opštine godinama gajeno duboko nepoverenje prema nacionalnim manjinama u našoj zemlji, a kad se radi o našoj Pokrajini posebno prema Šiptarima".

Veli Deva zatim navodi udžbenik za školu UDB-e:

"Taj citat na strani sedam tačka tri pod naslovom 'Nacionalne manjine u našoj zemlji' glasi:

Kod njih je nacionalni momenat jak pa su kao takvi često spremni da rade za obaveštajnu službu matične zemlje'..."

⁸⁸ Radošin Rajović, nav. delo, str. 286-287.

⁸⁹ Politika, 8. septembar 1966.

⁹⁰ Miloš Mišović, Ko je tražio republiku, Kosovo 1945-1985, Narodna knjiga, Beograd, 1987, prvo izdanje, str. 67.

To je udžbenik koji je štampan 1957. godine kod nas i koji se upotrebljava. Ovu teoretsku postavku o nacionalnim manjinama proširivali su do apsurda predavači na časovima, koji su o tome držali čitava predavanja.

(...)

U Pokrajini je praćen veliki broj građana i članova SK. Bilo je oko 100.000 dosjeva, od toga samo po liniji UDB-e preko 50.000. Od 1960. je uspostavljeno preko 900 dosjeva za političke ljude sa sela, pa preko članova Pokrajinskog komiteta, članova CK Srbije i CK Jugoslavije, pa do svih vrsta poslanika, od pokrajinskih do sa-veznih.

... Posebne mere su preduzimane prema inteligenciji iz redova Šiptara... U najtežem položaju bili su nastavnici šiptarskog jezika, književnosti i istorije. Oni su veoma često pozivani u UDB-u i go-voreno im je šta ne treba da predaju u programu, naročito kad se radi o tom i tom književniku, o tom i tom istorijskom dogadaju, mada je to bilo predviđeno u programu koji je odobrio Savet za prosvetu i kulturu SR Srbije.

U jednom našem gradu krupno pitanje je postalo predavanje o jednom književniku, pesniku iz Albanije, koji spada u socijalne pisce i koji pomalo liči na Petra Kočića, Ivana Cankara, Vasu Pelagića. Međutim, u tom mestu i u toj školi on je postao predmet UDB-e i nije bilo dozvoljeno da se o njemu predaje u tim školama.

Sve je to ostavilo svoje posledice. Bilo je i raznih insceniranih procesa.

Poseban problem za nas predstavljaju zloupotrebe izvršene nad građanima, koje predstavljaju krivična dela, a vršene su naročito u 1956. godini, a to se povlači sve do 1963. godine".

Kolj Široka

"Prvo što mislim da kažem je što su srpski komunisti i kakve stavove imali prema Šiptarima. Ja se izvinjavam što moram da idem malo dublje u prošlost..."

Ja se divim komunistima koji su se nalazili u Prizrenu i drugim mestima Kosova i Metohije posle prvog svetskog rata - Šiptarima, Srbinima i Crnogorcima. Divim se stavovima komunista Srba, koji nisu bili meštani, nisu bili iz tog kraja, a imali su prema manjincima Šiptarima, Turcima tako kristalne, lepe, čiste stavove da se prosto čovek zadivi. S druge strane sada kod nekih Srba komunista i kod nekih, kako da kažem, ličnosti, koji nisu imali sreću ni u životu a ni u politici, doprinosili su da se u tom kraju pojave razne devijacije, kao na primer šovinizam".

Mihailo Švabić

"Čovek mora da se stidi što se sve to dogadalo pored nas, pored naših organa, a da se nije ni dovoljno znalo o svemu tome, niti su preduzimane mere da se takve pojave i akcije spreče. Mi moramo

od svega ne samo da se ogradimo, već da učinimo sve, da se krivci pozovu na odgovornost, kako se više nikada ništa slično ne bi moglo dogoditi, jer to je težak udarac i po SK i po srpski narod".

Dušan Sekić

"Ja mislim, drugovi, da je ovo problem koji nije dovoljno izdiskutovan ovde. Iskreno govoreći, poslednjih godina svi smo učesnici, čuli smo, doživeli, videli razne stvari. Sve u svemu kada se sumira, čudne su se stvari mogle kod nas u republičkom rukovodstvu dogadati. Mi nismo tu bili energični. Veliki broj nas slušali smo razne nacionalističke, centralističke istupe, koje uopšte komunisti ne mogu tako da iznose: kako smo se mi borili počev od 1914., pa i 1941., pa bismo se borili ponovo ako bi bilo nešto, kako jedino mi nemamo republiku, kako smo razjedinjeni, kako su nam dve autonomije ubaćene u republiku da ne budemo jedinstveni, kako srpski narod mora imati jedinstveno rukovodstvo i t.d. Ja to nisam jedini slušao. Čovek se čudio, misli - šala je. Međutim niko to ne kritikuje, ne pokreće, svi čutimo, a voz ide.

... Vade se argumenti kako je to protiv nas, kako se favorizuju druge republike itd. Nismo to razbijali, nismo tu bili dosledni i odlučni da se takve stvari prekinu.

... Ja mislim da je to veliko zlo za Srbiju. To nas vuče nazad. Čim se nešto u nekoj republici pravi, odmah se pita - šta je kod nas, daj podatke, dokaze, propadosmo, zaostadosmo itd.".

Ali Šukrija

"Ja bih spomenuo jednu karakterističnu akciju, po našoj oceni. To je akcija prikupljanja oružja na Kosovu i Metohiji u periodu 1955. do 1956. godine otprilike.

...Nije postojala odluka nijednog foruma SK o pokretanju jedne takve akcije, tu su akciju započeli organi u unutrašnjim poslovima, stihljeno je produžena i dobila je na odgovarajući način i saglasnost SK.

...Možda grešim, ali nigde u Jugoslaviji nije sprovedena jedna takva akcija. Drugo, toliko oružja, koliko je tada prikupljeno, sada legalno sa odobrenjem organa unutrašnjih poslova isto tako poseduju gradani... Čak ga poseduju ljudi, koji su direktno neprijateljski orijentirani prema socijalizmu.

...Dešavalo se da čovek bude izabran za predsednika opštine i kada je on Šiptar, ne može biti i predsednik narodne odbrane, jer to UDB-a ne da, a član je i komiteta SK, a kada se postavi za predsednika drugi čovek, Srbin, odmah se dobija saglasnost, a ponovo kada dode Šiptar, onda nema saglasnosti. Jedan mi je rekao da je mislio da li da izvrši samoubistvo, jer nije mogao da izdrži da mu niko ne kaže zbog čega ga smenjuju, zbog čega ga pomeraju, zbog čega ga kažnjavaju.

Drugi komunista kaže: ja nisam znao kako da dokažem svoju lojal-

nost, i prosto mi je došlo da uzmem kantu benzina i da se kao oni budisti zapalim i na taj način dokažem da sam odan Partiji i socijalizmu!".

"Zabrinutost" za budućnost Srbije i "sladak život"

"Politika" daje i neke izvode iz Zaključaka Šeste sednice CK SK Srbije:

"(II) Grupaško-frakcionaške snage u Srbiji sve više su tražile podršku u nesavladivom unitarizmu, nacionalizmu i centralizmu. Koristeći se time razni birokratski klasnonepriateljski kao i malogradanski elementi pokušavali su pojačanom aktivnošću da šire nevericu u nacionalnu politiku SK i 'zabrinutost' za budućnost Srbije i Jugoslavije.

Ovakvim tendencijama pogodovao je tehnokratizam i investiciona grandomanija jednog dela rukovodećih ljudi u Srbiji, koji su nastojali da očuvaju svoje pozicije, zaklanjajući se tobožnjom potrebotom da se zaštite 'nacionalni' interesi Srbije, da se 'ojača' njen uticaj, nanoseći time štetu stvarnim interesima radnih ljudi Srbije.

Sprovodeći odluke Četvrte sednice CK SKJ, komunisti Srbije su se sukobili i sa takvim nacionalističkim otporima, sa pokušajima da se značajne odluke Četvrte sednice CK SKJ ospore i da se one kritikuju sa nacionalističkih pozicija. To se izražavalo u 'strahovanjima' za srpsku naciju i njene interese, za 'srpsko' predstavnilištvo i 'sudbinu srpskih kadrova'.

Diskriminacije i bezakonja, koja su činili delovi Službe državne bezbednosti, naročito prema šiptarskoj narodnosti, predstavljaju drastičan vid šovinističke prakse...".

Pročitavši ovo, čovek još jednom u nedoumici, proverava datum tog broja novina i uveri se da je zaista pisano pre ravno 23 godine...

• • •

Pozivajući se na Tanjug, "Politika" je 22. septembra 1966. donela članak pod naslovom

Sudovi i javno tužilaštvo na Kosmetu bili su pod uticajem organa državne bezbednosti

"Nijedan javni tužilac ili zamenik nisu uspeli da zauzmu ovo radno mesto ako bi se suprotstavili nekom od pripadnika Službe državne bezbednosti na dotičnom području. To je dovelo do osiromašenja tužilaštva u kadru šiptarske narodnosti.

Mnogi su za vreme suđenja izjavljivali da su u toku istrage bili tučeni, ali takve izjave ni u jednom slučaju nisu proveravane, jer ljudi iz zatvora nisu mogli da to i dokažu. Navodi se takođe da u slučajevima kada su tužilaštvo ili sudovi utvrdili da je neko od organa bezbednosti kriv, istraga je opet poveravana Službi državne bezbednosti i na optuženičku klupu je dolazio, kako kaže javni

tužilac Marko Matović, 'samo onaj koji je nekome smetao ili pao u nemilost'.

Više puta ovo tužilaštvo je konstatovalo da se preko sudije za prekršaje veliki broj gradana kažnjava zatvorom ili novčano, a ne preduzimaju se nikakve druge mere za sprečavanje prekršaja. Naime, pojedini organi bezbednosti, kad nisu mogli da ostvare svoje ciljeve preko tužilaštva i redovnih sudova, isli su preko sudije za prekršaje".

Sliku atmosfere u to vreme dopunjuje i članak u istom listu od 26. septembra 1966. pod naslovom

Složen zadatak komisija i komunista

"... Ono najglavnije je poznato - zloupotrebe Službe bezbednosti na Kosovu i Metohiji teže su nego u bilo kom drugom kraju naše zemlje. To se može konstatovati i bez završetka rada oformljenih komisija, bez konačnih cifara o ubistvima i samoubistvima gradana, o nepravednim sumnjičenjima i hapšenjima. A zadatak ovih komisija nimalo nije lak, pogotovo što se najčešće radi o postupcima starim više godina, o čemu ima malo ili nimalo dokumenata, što su mnoge stvari svršavane u četiri oka ili između četiri zida, noću, bez svedoka..."

... U svojstvu saradnika ili doušnika često su se pojavljivali najgori i najmanje cenjeni ljudi u svojim sredinama, kojima je, uz sve ostalo, stalo da se seje mržnja...

... Bilo je dovoljno da neko bude Šiptar, uz to i intelektualac, pa da bude okružen neprestanom sumnjom, praćenjem i prисluški-
vaniem. Gotovo u svakome ko je živeo ili se školovao u Albaniji gledan je potencijalni albanski špijun. Ali ni oni koji su učili školu u Beogradu ili Zagrebu nisu uživali veće poverenje.

... Akcija prikupljanja oružja, na primer, koja je bila neposredni povod mnogim zlodelima, izvedena je uz saglasnost, pa i uz posrednu pomoć političkih foruma. Znalo se i za to da izvesni ljudi iz ove Službe zalaze u radne organizacije, organizuju u njima svoje mreže dostavljača i postaju uticajniji i od direktora i organa samoupravljanja. U Prištini, recimo, rukovodilac Službe bezbednosti nalazio se i na čelu kadrovske komisije Opštinskog komiteta, gde svakako nije dospeo samo svojom voljom.

... Veliki broj političkih i privrednih rukovodilaca zauzeo je takve položaje, zahvaljujući "dobrom mišljenju" Službe bezbednosti, a u nekim slučajevima radilo se i o direktnoj saradnji.

... Neki opštinski komiteti u pravom smislu reči, pali su na prvom ispitu razračunavanja sa deformacijama u Službi bezbednosti. U Prizrenu, na primer, komitet je naložio osnovnim organizacijama da ne diskutuju o "slatkom životu" Službe bezbednosti, jer je na saštanku ovog foruma načelnik Sekretarijata za unutrašnje poslove javno zapretio da će on, u tom slučaju, javno progovoriti o "toj strani slobodnog vremena još nekoliko opštinskih rukovodilaca".

Ubijen, a zatim bačen u bunar

Sledeći članci iz tadašnje štampe bacaju više svetlosti na pojedine slučajeve "deformacija":

"Politika" - 23. septembar 1966.

Osvetljava se pozadina postupaka pojedinih službenika bezbednosti

"U Prizrenu organe ove službe optužuju za 8 ubistava, u Đakovici čak za 19, u Vučitrnu za 6. Neuporedivo je veći broj građana koji su tučeni, maltretirani ili bezrazložno zatvarani.

U Prizrenu je jedan mladić odveden u zatvor sa radnog mesta iz fabrike samo zato, što se prethodne večeri u bioskopu posvadao s nekim iz službe bezbednosti. U ovom istom gradu službenik bezbednosti tukao je jednog nastavnika na očigled svog sina, učenika tog nastavnika.

(...)

Ima, međutim, primera da neki opštinski komiteti, kao u Dragašu i Kačaniku, ne pokazuju dovoljno smelosti u otkrivanju deformacija službe bezbednosti. Ima indicija da je tome uzrok to, što su se i ovi forumi solidarisali, javno ili prečutno, s nekim od postupaka ove službe.

(...)

Na nekoliko sastanaka u ovoj komuni čuli su se zahtevi da se službeniku bezbednosti Krsti Krstiću, kome se stavljuju na dušu mnoga ubistva i mučenja građana, sudi baš u Istoku.

Opštinski komitet u Klini ne pokazuje da je dovoljno informisan o svemu šta se dešava u osnovnim organizacijama. U Vučitrnu, gde su građani izbegavali da odlaze na svadbe i veselja, jer bi posle toga bili ispitivani u službi bezbednosti o tome koje su pesme pevali, stiglo je na adrese pojedinaca i osam pisama iz Zapadne Njemačke sa četničkom sadržinom i pozivima: 'Braćo Srbi, držite se' i slično".

28. septembar 1966.

S plenuma opštinskog komiteta SK u Vučitrnu

"... Predlog da iz svojih redova isključi Desimira Jovića, komandira stanice milicije u Vučitrnu.

Komisija je utvrdila da Jović ništa nije preuzeo da spreči batinanje građana u stanici, na čijem čelu je stajao. To nije učinio ni kad je bio prinudjen da traži lekarsku pomoć za one koji su na taj način bili ozledeni.

Njegovom zameniku Martinoviću se stavljuju na teret teška dela kao što su nemilosrdno batinanje nedužnih ljudi, grub odnos prema strankama i raspirivanje nacionalne mržnje".

21. septembar 1966. - "Borba"

*Aktivnost organizacija SK na Kosovu i Metohiji
Proširena sednica Opštinskog komiteta Đakovice*

"Iz izjava i zapisnika koji su nam dostavljeni, kaže se u izveštaju Opštinskog komiteta, koji je podneo Vojo Popović, vidi se da je dobar broj nevinih gradana stradao zbog ovakvog rada Službe bezbednosti. Neki su ubijani, a nad nekim je primenjivan metod zverskog mučenja da bi se iznudila priznanja. Pojedini pripadnici UDB-e... bili su izgubili svako osećanje ljudskog odnosa prema građanima. Brojni su primeri ljudi koji su iskusili metode njihovih mučenja. Prema podacima koje sada imamo 19 gradana u našoj komuni je likvidirano. Tako su četiri učitelja organi UDB-e preko jednog svog saradnika navukli na begstvo za Albaniju, a zatim im postavili zasedu, koja ih je poubijala. Tri građanina su ubijena na samoj granici, dva u zatvoru, dok su druga dva, da ne bi podnosili mučenja kojima su bili izloženi, izvršili samoubistvo. Pored ovih streljana su tri člana SK... Nije poznato šta se desilo sa još tri 'nestala' lica za kojima se još uvek traga, ma da postoje indicije da su i oni likvidirani. Ubijen je i predsednik Saveza omladine u selu Ereću, a zatim bačen u bunar sa motivacijom da je izvršio samoubistvo".

U razgovoru sa Titom februara 1967. Veli Deva je, kao član delegacije Pokrajinskog komiteta Kosova i Metohije izneo ovaj slučaj:

"Organi SUP-a pozvali su nekog učitelja. Pošto nije priznao krivicu, bio je podvrgnut tuči i na kraju podlegao. Njegov leš stavili su u gvozdeni sanduk i, predajući ga porodici, kazali da je umro od zarazne bolesti, pa da zbog toga ne smeju da otvaraju sanduk. Mobilisali su i lekara da to potvrdi, a u stvari, učitelj je umro od tuče".⁹¹

Ali, Svetozar Bogdanović, ondašnji član OK SK Kosova i Metohije i načelnik SUP-a u Prištini, a od 1966. penzioner, kome autor knjige u kojoj je gornji citat, daje, kao i njegovim ondašnjim kolegama, široku mogućnost da danas iznose "svoju" istinu, demantuje sve to i kaže:

"Pre svega zakonska je obaveza da se leš posle obdukcije stavi u limeni, a ne - gvozdeni sanduk".⁹²

Pošto je ovo već jak dokaz, jer ipak jedno je gvozdeni, a drugo limeni sanduk, bivši supovac nastavlja:

"... Pomenuti učitelj bio je uhapšen zbog aktivnog učešća u ilegalnoj zavereničkoj organizaciji 'Revolucionarni pokret za ujedinjenje Šiptara', na čijem čelu se nalazio Adem Demaći, kome je uhapšeni učitelj bio bliski saradnik, a u organizaciji je bilo okupljeno oko 300

⁹¹ Ljiljana Bulatović, Prizrenski proces, Književna zajednica, Novi Sad, 1988, str. 128.
⁹² Isto.

Ijudi. Otkrili smo i onemogućili njihovo delovanje 1964. godine. Pošto je umro dok je bio pod istragom, sačinjen je obdukcioni nalaz, kojim je konstatovana smrt od srčanog udara.

Kasnije je utvrđeno da je taj čovek... bio otpušten iz JNA... zbog srčane mane. Sud je savesno i dugo saslušavao kao svedoke lekara koji je obavio obdukciju i istražnog sudiju, koji je rukovodio obdukcijom. Obojica su dosledno ostala pri svojoj prvoj tvrdnji da je smrt nastupila od srčane kapi. Napomenjući samo da je istražni sudija bio po narodnosti Albanac...".

Interesantno, Bogdanović ne objašnjava da li su ga stavili u taj, zakonom propisan, limeni sanduk. Da li je porodica videla leš? Da li su ga što je jedino ovde važno, tukli, pa tako "pod istragom umro". I zar je važno, za smrt, za šta je bio optužen?

Uopšte, svi ondašnji pripadnici UDB-e govore u navedenoj knjizi tako. Navodimo ovo radi ilustracije današnje klime u Srbiji...

Tražena imena pretplatnika na "Rilindju"

"Politika" - 21. septembar 1966.

"Prema onom što se čulo na sastancima opštinskih komiteta u Višnici, Prištini i još nekim mestima pojedini organi državne bezbednosti osuduju se i za slučajeve ubistva".

Međutim, bilo je opasno uopšte i čitati štampu na albanskom jeziku. Članak nastavlja:

"... U Prištini... sumnjalo se na sve što je napisano na albanskom jeziku. Sumnjalo se čak i na one, koji su čitali knjigu sekretara CK SKJ Veljka Vlahovića 'Današnja Albanija' koju je... 'Rilindja' izdala na šiptarskom jeziku. Jedan operativac UDB-e iz Kosovske Mitrovice naredio je prodavcu da zapiše imena svakog ko kupi ovu knjigu, a ako neko kupi dva primerka da njegovo ime podvuče crvenom olovkom. Od prodavca novina tražena su i imena lica koja su pretplaćena na 'Rilindju' i u redakciji ovog lista organizovana je prislušna služba.

Na Pravno-ekonomskom fakultetu... pojedinim studentima nije dozvoljavano da odgovaraju na svom maternjem jeziku ni u onim slučajevima kad je profesor bio Šiptar ili znao jezik ove nacionalnosti".

"Godine 1962. jedan radnik Šiptar ustao je na sindikalnoj konferenciji u Prištini i tražio da se izabere, pošto je to bila godišnja skupština, i jedan zapisničar koji bi vodio zapisnik na šiptarskom jeziku. Tu su bila prisutna dva službenika UDB-e. Jedan od njih ustaje i kaže da je taj... neprijatelj. Ovaj odgovara da je član saveza komunista i da traži nešto što je normalno... Ova dva službenika zgrabe tog radnika... pozovu 'maricu' i sprovede ga u SUP. Tamo ga tuku do iznemoglosti. Član pokrajinskog komiteta, koji je radio u

SUP-u, rekao je da tako više ne postupaju i to je sve ono što je on preduzeo. No, ipak, spasio je ovog čoveka... Inače bi ga ubili".⁹³

Horvat u svojoj knjizi kaže i ovo:

"Nije samo policija krenula stranputicom. I kulturnom razvoju Albanaca postavljane su zapreke. Ukida se tek otvoreni Albanološki institut, prestaje s radom Ansambl narodnih igara i pesama, napada se albanski folklor, radi se na stvaranju posebnog pravopisa i književnog jezika za jugoslavenske Albance kako bi se razlikovali od onih u Albaniji. Gimnazija u Dakovici prestaje s radom. Dolazi do prebjegavanja u Albaniju radi školovanja na maternjem jeziku.

U međuvremenu došlo je do poslednjeg velikog iseljavanja. Od 1953. - kad je zaključen Balkanski pakt i aktiviran predratni ugovor s Turskom - pa do 1966. iseljeno je u Tursku 231.000 osoba. Među njima je... bilo 80% Albanaca, Albanci su morali prethodno proći kroz ponižavajuću proceduru da se izjasne kao Turci".⁹⁴

Na plenumu PK Kosova Uka Gaši je u diskusiji rekao:

"... Stotine Šiptara su pozivani u UDB-u da bi se pretnjom i pritiskom naterivali da se izjasne kao da su Turci". ("Politika", 13. oktobar 1966.)

Veli Deva je 1967. rekao:

"Bilo je niz primera insinuacija i podmetanja propagandnog materijala. Nabavi se propagandni materijal, ubaci se u torbu nekog omladinca i omladinke i onda se taj poziva na saslušavanje i proveravanje".⁹⁵

Svaka akcija traži određene žrtve

U jednoj od specijalnih izjava (13. IX 1966.) koje su radnici UDB-e po nalogu davali komisiji kaže se:

"Postupajući po nalogu dajem sledeću izjavu:

1. Akcija prikupljanja oružja.

... Metodi za prikupljanje oružja bili su pozivanje gradana u stanice milicije, ispostave, a u udaljenim mestima u mesne kancelarije... Drugi metod bilo je pretresanje stana i drugih prostorija ekonomskih zgrada, stogova sena i slično... Oružje se prikupljalo u najvećem broju slučajeva putem pretresanja.

... Posle mesec i po dana do dva od početka akcije pošto je ova postala zbog masovnosti politički problem, u vezi sa ovim pitanjem svi načelnici sekretarijata, a među njima bio sam i ja, pozvani su na sastanak u Oblasni komitet. Ovim sastankom rukovodio je sekretar Oblasnog komiteta drug Đoko Pajković...

⁹³ Isto, str. 132.

⁹⁴ Branko Horvat, nav. delo, str. 65-66.

⁹⁵ Ljiljana Bulatović, nav. delo, str. 133.

U izveštaju i diskusiji iznet je i podatak da su neki službenici u ovoj akciji zloupotrebili svoja ovlašćenja i pretukli su nekoliko građana koji su usled toga umrli".

Čitalac sad očekuje da će da čuje malo više o tome, koliko je to građana umrlo, koliko je radnika UDB-e kažnjeno i sl. Međutim, ništa od toga. Izveštaj nastavlja pričanje:

"Metodom fizičke sile, kako je onda diskutovano na ovom sastanku, primenjivan je samo (!) prema onim građanima koju su odbijali da predaju oružje".

Videli smo da je sastanak sazvao *partijski sekretar*, da to nije bio rutinski sastanak operativaca UDB-e. Ali, razlike nema. Jer:

"Na kraju diskusije zaključeno je, a zaključke je davao sekretar komiteta, da sa akcijom treba produžiti, pošto je dotadašnji rad pokazao da ima mnogo prikrivenog oružja. Drug Pajković (sekretar Oblasnog komiteta Kosova) je izričito rekao, da akciju treba nastaviti... U vezi sa primenom fizičke sile, zbog čega je bilo nekoliko smrtnih slučajeva, skrenuo je pažnju na to da se s tim metodama prestane, a za ove nemile slučajeve rekao je, da svaka akcija traži i odredene žrtve. (!) Nije tom prilikom zaključeno da se protiv pojedinača koji su u akciji prikupljanja oružja prekoračili ovlašćenja preduzmu bilo kakve mere, sem da se povuku sa poslova prikupljanja oružja na svoja redovna radna mesta. Posle ovog sastanka Oblasni komitet je uputio pismo svim sreskim i opštinskim komitetima i zahtevao od njih da se partijske organizacije upute na to, da organima unutrašnjih poslova pruže punu pomoć u ovoj akciji".⁹⁶

Nigde, videli smo, nema ni broja ubijenih, a kamoli njihovih imena. Nema ih ni u novinskim izveštajima ni u zvaničnim aktima. Da li se uopšte zna koliko je ljudi tada ubijeno? I zašto do danas to nije saopšteno? Akcija prikupljanja oružja sprovedena je pre više od trideset godina... Šta to znači "nekoliko smrtnih slučajeva"? Imaju li porodice tih žrtava pravo na ljudski odnos? Pitanje izvire iz pitanja. A nedostatak odgovora izaziva užas. Pogotovo kad se pročitaju ovi redovi:

"U duhu stavova i zaključaka IV plenuma CK SKJ... preduzeto je niz mera u cilju saniranja stanja u Službi državne bezbednosti..."

... da se odmah pristupi smenjivanju starešina organa unutrašnjih poslova u sedam... opština, kao i četiri funkcionera u Pokrajinskom sekretarijatu...

Jedan broj službenika koji su se kompromitovali... udaljen je sa dužnosti.

Protiv četiri (!) radnika... pokrenut je krivični postupak...

Neki radnici Državne bezbednosti... biće predloženi za penzionsanje".

⁹⁶ Isto, str. 176-179.

Pa onda izraz krajnje humanosti za svoje kadrove:

"Skupštinama opština je takođe preporučeno da se založe na zapošljavanju radnika i rešavanju drugih pitanja. Nekim radnicima će putem zamene ili dodele (!) stana biti omogućeno da se nastane u mestu u koje žele".

Čitalac ostaje bez reči. Zgranut. Jer, od onda je prošlo više od dvadeset godina, tačnije, evo 23 godine, a ništa se nije izmenilo. Opet se ne zna, kao ni 1981. ni 1989., ni broj ubijenih, ni ko je naredio da se puca i da li je neko pozvan na odgovornost. Možda je za nagradu dobio opet stan, po želji...

U diskusiji na Sedmom plenumu PK Kosova oktobra 1966. Radivoje Glavić je rekao:

"... U novoj situaciji bi trebalo redovnim merama socijalne zaštite pomoći ljudima čije je zdravlje narušeno u akciji prikupljanja oružja 1956. godine". ("Politika", 13. X 1966.)

Šta se krije iza reči "zdravlje narušeno"? Nema u dokumentima podataka koliko su ljudi ostali invalidi, u kom stepenu, šta je za njih uradeno, je li usvojen neki zakonski akt o tome, jesu li dobili službu (ako su lakši invalidi), jesu li dobili stan, penziju, pravo na zdravstvenu zaštitu itd. Nigde se to ne spominje, sem u ovoj jednoj jedinoj rečenici, koja samo postavlja pitanje.

Cilj akcije odmazda i ulivanje straha

U izveštaju Komisije za utvrđivanje deformacija i zloupotreba Službe državne bezbednosti, koja je 3. novembra 1966. dostavljena predsedniku Skupštine Pokrajine konstatiše se:

"Bez obzira na motive sa kojima se pravdala akcija za prikupljanje oružja, nasilje koje je vršeno nad stanovnišvom, metodi i mere koje su primenjivane, predstavljaju najgrublje kršenje elementarnih gradanskih i ustavnih prava kao i najteže povrede ličnosti, dostonstva, osećanja čovečnosti i humanosti. Pripadnicima Službe državne bezbednosti i Službe milicije bile su odrešene ruke u pogledu izbora metoda i sredstava u razračunavanju sa nedužnim građanima. Počev od psovki, šamaranja, batinanja, teranja kroz vodu u zimskim danima, držanje u hladnim prostorijama do fizičkog osakaćenja, pa čak i usmrćivanje - bili su metodi i mere tokom sprovodenja akcije, što upravo upućuje na zaključak da je cilj iste bio odmazda i ulivanje straha kod građana. Naročito su karakteristična neka sela po masovnosti primene drastičnih mera... gde skoro nije bilo kuće, a da neko od punoletnih muškaraca nije podvrgnut batinanju. U ovim mestima je bio najveći broj povreda pa i usmrćivanja građana, a stradali su i članovi porodica. Na primer na terenu Srbice jedan seljak nije rekao ni posle tuče da ima pušku, pa su doveli ženu i u njenom prisutstvu ga tukli i pučali preko njega uvis. Potrešena ovakvim prizorom, žena je poludela i nakon tri nedelje umrla".

Oni koji su tako, koristeći odrešene ruke, vršili torturu, mislili su i na svoj džep:

"Akcija je bila propraćena i drugim prljavim postupcima, kao što je sticanje materijalne koristi putem preprodaje oduzetog oružja drugim gradanima od kojih je takođe traženo da ga predaju, tako da je bilo slučajeva da se jedna puška preprodavala više puta".⁹⁷

Banketi i gozbe

Nije preprodaja oružja bila jedini izvor sticanja sredstava za "sladak život". U izveštaju Komisije ima i ovo:

"Zloupotrebe službenog položaja u cilju sticanja materijalne koristi od strane pojedinih funkcionera i drugih pripadnika Službe unutrašnjih poslova su takođe veoma brojne i po svojim razmerama velike. Zloupotrebe ove vrste se naročito ogledaju u nezakonitom trošenju fondova za specijalne namene, otudivanje i prisvajanje zaplenjene švercovane robe... kupovini po nižim cenama i mimo licitacije... u raznim privilegijama i nedozvoljenim povlasticama kod nabavke gradevinskih materijala za izgradnju privatnih kuća, u prodavanju oružja i sl. Ilustracije radi navodimo samo neke primere:

U SUP-u Prizren je bila praksa da se prodajom robe zaplenjene od švercera plaćaju razni banketi i gozbe... Opštinska državna komisija je u ovom Sekretarijatu našla izvesnu sumu novca, koji je pripadao takozvanom 'crnom fondu', zatim neproknjiženih raznih satova, zlatnika, nakita od zlata i druge robe u vrednosti od oko 8.000.000 starih dinara".

8.000.000! Za ono vreme astronomska cifra! I niko nije odgovarao. A i zašto bi? Pa niko nije odgovarao ni za ubistva gradana!

U izveštaju Komisije se nastavlja:

"U protivpravnom prisvajanju imovine, kako društvene tako i privatne, naročito su niski postupci bivšeg načelnika (!) SUP-a Gnjilane Krstić Krsta, koji nije birao način i sredstva u tome, služeći se običnim oduzimanjem, utajom, pa čak i kradom".

Dimitrije Tucović je pisao da četnici u Đakovici prodaju "derdane, opljačkane od Arnauta". Šta se promenilo?

Komisija je dalje naišla i na ovo:

"U magacinu SUP-a u Đakovici nadeno je 52 komada čilima, koji su oduzeti od gradana. Na 43 čilima je izvezen albanski grb, a 9 je izradeno od crnog i crvenog prediva, što je bio jedini osnov oduzimanja. (Crveno-crno su boje albanske zastave.)

Dok su ostale gradane prijavljivali i rigorozno gonili za mnogo manje zloupotrebe, sebi su dozvoljavali da nekontrolisano i nekažnjeno ostvaruju znatne protivpravne imovinske koristi".

⁹⁷ Isto, str. 166-167.

Tucović je pisao o nekom "komandantu Tomi" koji je tako pljačkao Albance na Kosovu, da će ga, misli Tucović, pamtitи pokoljenja. Koliko pokoljenja Albanaca pamti teror, ubistva, pljačke koje vrše srpske vlasti?

Nisu radnici UDB-e na Kosovu samo ubijali i pljačkali, jer Komisija je konstatovala:

"Bilo je pojava zloupotreba položaja i u druge ciljeve, kao na primer: ucenjivanje žena koje su se javljale kao stranke, podmetanje propagandnog materijala sa neprijateljskom sadržinom učenicama sa ciljem da ih privole na intimne odnose, intervenciju u cilju zapošljavanja, dodeljivanja stipendija, davanje otkaza i drugo".⁹⁸

U ovom delu Izveštaja, gde se govori o materijalnim zloupotrebama, navode se tri grada - Prizren, Gnjilane, Đakovica.

U drugom jednom delu Izveštaja stoji:

"Razmotrene predstavke za ubistva, samoubistva i teške povrede odnose se mahom na područje Peći i Đakovice, ... Srbice i Prizrena, ... Vitine, Suve Reke, Uroševca, Gnjilana, Prištine, Podujeva, Orahovca i Kosovske Mitrovice."⁹⁹

Ubistva, samoubistva, teške povrede

Izveštaj Komisije navodi:

"Medu prijavama koje je primila Komisija, jedan broj je takve prirode u kojima gradani iznose zloupotrebe pojedinaca i Službe državne bezbednosti zbog kojih su izgubili živote bližnji ili daljni srodnici tih gradana - bilo da su ubijani, odnosno da su kasnije umrli od batina, bilo da su zbog maltretiranja od strane pojedinih organa bezbednosti, usled nepodnošljivosti svoga položaja, izvršili samoubistvo ili pak da su bili telesno ili zdravstveno onesposobljeni".¹⁰⁰

Hladni zapisnički stil. A čitalac iza njega vidi tragedije čitavih porodica i generacija. Koja je to već generacija Albanaca od prvog stupnja srpske vojske na teritoriju Kosova do danas, koja broji svoje mrtve? Koliko ima porodica, koje pamte ubistvo nekog svog - pradede, dede, oca, sina, brata, majke, sina, kćerke, babe?

Izveštaj nastavlja:

"Obradene pretstavke i prijave za ovu vrstu zloupotreba uperene su protiv više od 50 pojedinaca iz Službe bezbednosti koji bi mogli biti neposredni ili posredni kriveći za dotične smrtnе slučajeve, od kojih za neke nema dovoljno podataka, što znači, da bi u daljem

⁹⁸ Isto, str. 171-172.

⁹⁹ Isto, str. 168.

¹⁰⁰ Isto, str. 168-171.

postupku bilo nužno da se utvrđuje koji je pojedinac odgovoran za prijavljeni smrtni slučaj, odnosno ko bi mogao da dode u obzir za odgovornost".

Zar se ne zna gde je ko ubijen i ko je bio na službi? Znači nema zapisnika o načinu smrti, vremenu, mestu?

Zatim slede teškoće u utvrdavanju istine:

"... Nužno je prethodno ukazati na izvesne teškoće koje će se javljati kod utvrdavanja istine u pojedinim slučajevima... Tamo gde postoje zloupotrebe sa smrtnim posledicama, normalno je da su takvi pojedinci još tada nastojali da veštoto prikriju svoju nedozvoljenu delatnost, zatim je bilo i prinudnog uticaja na lica kojima je nešto bilo poznato o slučaju u smislu da nikome ne pričaju, a bilo je i prikrivanja drugih tragova. U većini prijavljenih smrtnih slučajeva svojevremeno nisu vršeni uvidaji i obdukcije leševa, a ukoliko su izvršeni, ovom prilikom se nije moglo oceniti da li su nadležni sudski organi u to vreme mogli da prepostavde da se može raditi o zločinu".

Podsetimo se navedenog ranije slučaja sa metalnim sandukom za lice umrlo od srca u toku istrage, pri čemu se tadašnji rukovodilac službe danas mirno poziva na lekara i istražnog sudiju, koji su, naravno, samo na osnovu "činjenica" i "bez ikakve prinude" konstatovali ono što on priča posle dvadeset i više godina.

Komisija nailazi i na druge teškoće:

"Dalje, od tih dogadaja je prošlo dosta vremena, pa je danas otežano izvođenje dokaza, naročito putem veštačenja. Neka lica su umrla posle više meseci od momenta tuče ili maltretiranja, pa je teško utvrditi da li između njihove smrti i tuče ima neposredne veze, naročito ako se žrtva svojevremeno nije obraćala lekaru ili ako njena rodbina danas ne raspolaže sa dokumentacijom o prirodi i istoriji bolesti".

Zaista, ne može to da se utvrdi, jer albanski seljak svakako nije sakupljao medicinsku dokumentaciju, a i gde bi i od koga bi? Ko ga je uputio na to i obezbedio mu tu mogućnost?

Komplikacije su iskrsavale i ovde:

"Posebno je teško utvrditi uzročnu vezu između maltretiranja pojedinih lica i samoubistava koje su ta lica posle toga izvršila, a naročito ako je samoubistvo usledilo van zatvora ili ustanove u kojoj je vršeno maltretiranje i izvršenja samoubistva. U nekim slučajevima su organi bezbednosti tvrdili da je neko lice pobeglo za Albaniju, a sada se u predstavkama ističe da to nije tačno, nego da je nestali gradanin ubijen od strane organa bezbednosti. U nekim takvim slučajevima nisu pronadeni leševi nestalih lica, a ima i drugih nejasnih okolnosti".

Mnogo je na Kosovu nejasnog, ali ne samo tamo. Nejasno je i gde su toliki sa Golog otoka, a i žena ratnog sekretara Centralnog

komiteta Hrvatske, člana CK KPJ Andrije Hebranga ne zna do danas kada joj je muž ubijen (zvanično, izvršio samoubistvo). Ima tri razna datuma... Pa ubijeni 1981., pa ove, 1989. godine. Čak se ne zna ni od kakvog metka su poginuli...

Liči ovo na one majke Argentine koje u povorkama godinama zah-tevaju da im kažu gde su im deca...

Užas i stid obuzima čoveka, gradanina SFRJ, kad čita ove redove:

"Ovom prilikom treba istaći i činjenicu da se svojevremeno praktično nije postavljalo pitanje krivične odgovornosti organa bezbednosti za tuče i ubistva građana. Od svih razmotrenih slučajeva koji su do sada prijavljeni komisiji, samo u dva slučaja su ranije izvedeni na sud 4 pripadnika Službe bezbednosti, od kojih je jedan bio osuden na 4 godine strogog zatvora za ubistva (!) putem tuče i maltretiranja, dok su u dva slučaja trojica osudena na simbolično uslovne kazne - takođe za ubistvo putem tuče radi iznudivanja iskaza na priznanje o nekom odbegлом licu. Interesantno je i to da su i ova osudena lica ostala i dalje u Službi državne bezbednosti, a pojedinci su dobili čak i odgovornije položaje u njoj. Viši rukovodioci Službe bezbednosti otvoreno su i na razne načine intervenisali da se ovakvi krivci ne gone krivično ili da se blaže kazne".

Jedna za drugom generacija albanske mladosti puni jugoslovenske zatvore, zbog strašnog greha - pišu parole "Kosovo - republika". I pada mrtva tražeći život slobodnog građanina. A za udbaše zatvori nisu predviđeni. Čak ni kad ubijaju mirne građane, bespomoćne pred zakonom.

Izveštaj nastavlja sa strahotama:

"Sumirajući podatke iz primljenih predstavki o ubistvima, samoubistvima i teškim povredama, proisteklo je da su pojedini pripadnici Službe bezbednosti ovom prilikom osumnjičeni i za više usmrćivanja građana na razne načine i pod raznim okolnostima".

Srpski pisci i Srpska pravoslavna crkva ovo ili ne znaju ili su zaboravili. Ili...

Komisija je naišla i na ovo:

"Od pojedinih organa državne bezbednosti bilo je sumnjivih ubistava građana pod različitim izgovorima i iz raznih pobuda, koja su izvedena na misteriozan način. Za neka lica su formirana dosjeva posle njihove likvidacije. Sa ovakvim dosjevima, u kojima se nalaze antidični podaci, trebalo je predstaviti likvidirana lica kao neprijateljske elemente. Na osnovu izveštaja saradnika, bez ikakvih provera takvih saradničkih izveštaja, da se bave neprijateljskom delatnošću, ističu se i neki slučajevi likvidacije građana".

Čudna je ovde i logika Komisije. Ispada da ako se neko, po njihovom shvatanju, bavi "neprijateljskom delatnošću", onda i nije

strašno ako ga UDB-a ubije. Istraga, sud, zakoni ne postoje u tim slučajevima.

UDB-a je sve organizovala:

"Od strane organa državne bezbednosti vršen je uticaj na lekare i zdravstvene ustanove da ne izdaju uverenja o povredama građana prilikom batinanja i slično;

- Vršen je uticaj na pojedine organe i ustanove da ne primaju žalbe građana u vezi sa nezakonitim postupcima pojedinih službenika državne bezbednosti prema njima, a vršena je i pretinja prema onima koji su pokušavali da se žale;

- Jedan broj službenika SUP-a koji je davao otpor metodama i merama koje su primenjivane tokom akcije za prikupljanje oružja, uziman je na disciplinsku odgovornost, premeštan, penzionisan, pa čak i otpuštan;

- Nakon okončanja akcije pismeno su pohvaljene sve stanice milićije sa područja tadanjeg sreza Peć i dobar broj stanica iz drugih srezova, a od strane Republičkog sekretarijata unutrašnjih poslova novčano je nagraden veći broj milicionara".¹⁰¹

"Radničke novine" su pre više od sedamdeset godina pisale:

"Arnauti su potpali pod tudu vlast grubom silom, pravom jačega nametnutu. Oni su postali bespravna raja. Njihovi životi i imanja su... stavljeni na milost i nemilost žandarma Kraljevine Srbije. Mogu li se onda ti ljudi osećati zadovoljni u Srbiji? Je li čudno njihovo nezadovoljstvo?"

A u to isto vreme socijaldemokrata Dušan Popović im je odao priznanje i divljenje:

"Albanski narod pokazuje jednu žilavost, izdržljivost i sposobnost, koja čoveka zaprepašćuje".

Kosta Novaković, posle četiri meseca, koja je proveo kao okupator u Albaniji, gledao je zabrinuto u budućnost:

"Mi smo ono Arnautima, što su nama bili Turci. Pitanje je vremena kada će se zaboraviti naša dela; pitanje je naše državne politike da li će se moći ubrzati taj zaborav. Nama sada Turci nisu tako mrski kao prede, ali je prošlo 500 godina dok je istorijska nepravda popravljena. Treba težiti da ne bude potrebno toliko vremena Arnautima da nas zaborave kao neprijatelje".

Od onda kad je on to napisao, prošlo je 75 godina... A vreme potrebno za zaborav samo onog što je činila srpska vojska onda, kad je on s njom bio tamo nije se skratilo ni za mesec dana... Samo se iz dana u dan povećava...

¹⁰¹ Isto, str. 167.

Saradnička mreža

"Komisija je uvidom u dokumentaciju utvrdila da je Služba državne bezbednosti organizovala prisluškivanje izvesnog broja privatnih telefona i nekoliko kućnih telefonskih centrala preduzeća i ustanova iz Prištine... Posebnu zloupotrebu tehničkih sredstava i službe za prisluškivanje čini totalno prisluškivanje 8 kućnih centrala, među kojima centrale: Novinsko-izdavačkog preduzeća 'Rilindja', Filozofskog fakulteta i Zavoda za izdavanje udžbenika.

... Kod snimanja razgovora nije bilo nikakvog izbora, tako da su snimani čak i najintimniji porodični razgovori... Među prisluškivanim nalazio se jedan broj istaknutih kulturnoprosvetnih radnika..."

Služba operativne tehnike Pokrajinskog sekretarijata unutrašnjih poslova vršila je nedozvoljenu masovnu cenzuru pisama i drugih pošiljki koje su pristizale iz inostranstva, kao i onih koje su slane od strane naših građana u inostranstvo.

U radu Službe državne bezbednosti bila je praksa da se do svih obaveštenja i podataka dolazi preko saradničke mreže. Takva mreža je postojala u svim mestima - po selima, u reonima i ulicama u gradovima, zdravstvenim i drugim ustanovama. Dakle, postojala je totalna pokrivenost terena i objekata ugradivanjem i angažovanjem saradnika i 'mreže', kako se to stručno objašnjavalo od strane organa državne bezbednosti."

A izbor saradnika se vršio među "poštenim" Albancima i "poštenim" Srbima, čak i balistima i četnicima:

"Ako se učini jedan opšti osvrt na ličnosti koje je služba angažovala za saradnike, dolazi se do zaključka da se među njima nalazi veći broj onih koji su se svojim postupcima kompromitovali kod naroda, koji su u prošlosti bili u naoružanim balističkim i četničkim formacijama... jataci bandi, slabih moralnih kvaliteta, osudljvana lica zbog političkog i drugog kriminala i druga poročna lica koja su sklona za svaku malverzaciju i intrigu. Ovakvi kompromitovani ljudi bili su naoružani i kao lični prijatelji ili saradnici stalno su se kretali u društvu sa nekim službenicima državne bezbednosti po kafanama, na raznim pijankama, na svadbama i slično... Jasno je da je ovaj sloj ljudi, tretiran od strane građana kao ološ, remetio spokojstvo i bio veliki teret poštenim građanima.

Orientacija pripadnika državne bezbednosti na takve saradnike poticala je od najviših rukovodstava i funkcionera ove službe, a i u samim udžbenicima Više škole za unutrašnje poslove se naglašava da se za saradnike angažuju kompromitovana lica".

Da li se po tom udžbeniku još uči?

"Bilo je slučajeva da su pošteni ljudi na intervenciju pripadnika državne bezbednosti nezakonito otpuštani sa posla, a na njihova mesta su se zapošljavali ovakvi elementi, pod motivacijom 'to je naš čovek' i sl.

Organi bezbednosti su koristili ovakva lica za ispredanje raznih intriga protiv poštenih građana, pa čak i protiv članova SK, za lažne svedoke u krivičnom postupku ili za vrbovanje ljudi koji bi lažno svedočili itd. Preko pojedinih saradnika izvršavani su i teški zločini, kao što je ubijanje ljudi.

Treba istaći da su se skoro sve ocene Službe DB o stanju i prilikama na Kosovu i Metohiji i o celokupnom društvenom životu, upravo, zasnivali na podacima koje je pružala ta saradnička mreža".¹⁰²

Inteligencija je bila posebno na udaru:

"Suprotno stavovima i ocenama političkih foruma, Služba je okarakterisala veliki broj intelektualaca iz redova narodnosti kao neprijateljski raspoložene prema našoj zemlji, pa je prišla kontroli listova, časopisa i radio-stanice. Ona se mešala u nastavne planove i programe škola, davana ocene o idejnosti nastave, o stvaralaštvu u književnosti i drugim oblastima naučnog i kulturnog stvaralaštva".

Ovde treba nešto primetiti. UDB-a nije mogla da se meša u nastavne planove i programe škola tako da ih menja, jer oni su određivani od strane centralnog prosvetnog organa u republici, štampani i obavezni za sve nastavnike. Po zakonu, nastavnik koji ne radi po planu i programu, treba da odgovara.

Ali, odredeni, štampani i obavezni plan i program organi unutrašnjih poslova su menjali u praksi, zabranjujući da se predaje sve ono što je bilo propisano našim lepim zakonima, koje pokazujemo inostranstvu kao dokaz prava albanske narodnosti. Zabранe narančno nisu bile pismene. A kao dokaz da učenici uče o svojoj albanскоj istoriji, književnosti, kulturi, kao dokaz, naprimjer, inostranstvu o njihovim pravima, služi mrtvo slovo na papiru. Praksu znaju oni koji je osećaju na svojoj koži. I ne samo u prosveti...

¹⁰² Isto, str. 161-163.

Organj bezbednosti su koristili makedonski za vođenje nekoliko grupa poslednjih gradana, pa tako i protiv stanova SED, u svrhu uzbijanja u krvicnom postupku ili za ubijanje ljudi koji bi bili smodeni od preko pojedinih saradnika izveršenim u i isekljenim, kao što je ubijanje ljudi.

Treba istaći da su se skoro sve osobe Službe DB o stanju i priliku na Kosovu i Metohiji i o celokupnosti društvenom životu, započele zaninjavati na podacima koje je protala ta saradnička mreža.¹²³

Inteligencija je bila posebno na udaru:

"Suprotno slavovima i ocenama političkih foruma, Služba je okarakterisala veliki broj intelektualaca te redovni narodnosti kao neprijateljske raspoložene prema našoj zemlji, pa je prišla kontrolisava, časopisa i radio-stанице. Ona se metala u nastavne planove i programe škola, davaći ocene o idejnosti nastave, o slamskoštu i književnosti i drugim oblastima našeg i kulturnog stvaralaštva".

Ovde treba nudio primetiti, UDB-a nije mogla da se meta u nastavne planove i programne škola tako da ih menja, jer oni su određivani od strane centralnog просветног organa u republici, Štampani i obavezni za sve nastavnike. Po zakonu, nastavnik koji ne radi po planu i programu, treba da odgovara.

Ali, odrediti, Štampani i obavezni plan i programi organi unutrašnjih poslova su menjali u praktici, zabranjujući da se predaje sve ono što je bilo propisano našim lepim zakonom, koje pokazujemo inovatorima kao dobar pravni albanski narodnosti. Zabranu nečemo nisu bile posle, A kao dokaz da učenici uče o svojoj albanskoj istoriji, književnosti, kulturi, kao dobar, naprimjer, Inovatori o njihovim pravim, aliuti mrije slovo na papiru. Praksu znaju oni koji je uvedaju na svoju kožu, i ne samo u prosveti...

¹²³ Isto, str. 181-182.

Od 1966. do 1989. godine

Poredenja

Proveravanje moralno-političke podobnosti studenata

Prikazujući inostranstvu postojanje univerzitetske nastave na albanskom jeziku, zvanični organi Jugoslavije svesno zaklanjaju istinu, crnu i optužujuću, ali koja, zaista, nije zapisana ni u Zakonu o visokom školstvu ni u statutu Prištinskog univerziteta. Izgleda da važi pravilo - ako toga nema u zakonu, znači nema ni u praksi. Hartija je najvažnija i jedino je svedočanstvo naše demokratije i nacionalne ravnopravnosti. Je li? Pa čak i u našoj štampi istina optužuje. Naravno, ne "istina" u beogradskoj štampi.

Prorektor Prištinskog univerziteta rekao je novinarima "Mladine" i ovo:

"Još od kontrarevolucionarnih dogadaja 1981. godine pri upisu na Prištinski univerzitet proverava se moralno-politička podobnost studenata. Takva je odluka Pokrajinskog komiteta, a verifikacija kandidata se vrši prema izveštajima, koje dostavljaju opštinski komiteti.

Opštinski komiteti šalju dosijea s dopisom o tome, koji od studenata ili budućih studenata nije podoban za upis, jer je ispoljio nacionalističke težnje. Ove godine smo dobili 'signal' za oko 40 moralno-politički nepodobnih studenata, koji se zato nisu mogli upisati. Od 1981. do danas tako smo odbili 930 studenata, koji su inače ispunjavali uslove, ali su bili ocenjeni kao nepodobni i zato nisu mogli dobiti indeks."

Univerzitet je dobio i drugi zadatak, naravno opet na štetu studenata albanske narodnosti:

"Prošle godine smo imali i interventni, može se reći politički upis, kada smo naknadno upisali određeni broj Srba i Crnogoraca, pre svega zbog toga, da sprečimo iseljavanje".

Dešavalo se i ovo:

"Ranije je kao moralno-politički nepodoban mogao da se proglaši i student, koji je u porodici imao nekog ko je zašao u 'nacionalističke vode', na primer brata, majku, oca. A danas odbijamo samo one, koji su neposredno nepodobni".

Zaista, krupan korak u demokratizaciji i oblasti poštovanja ljudskih prava.

Prorektor, ipak, veruje u svetu budućnost:

"Nadam se da će ta klauzula, koja je jedinstvena u univerzitetskoj praksi u Jugoslaviji, a možda i šire, biti izbrisana..."

Prorektor je to govorio pre novembarskih dogadaja na Kosovu.

Novinari konstatuju:

"Malo ko zna da Prištinski univerzitet i dandanas radi u uslovima

vanrednog stanja".¹⁰³ A tek danas!

U to vreme vanredne mere još nisu bile zavedene...

Živi simbol "Srpske pravde"

Svoja mračna razmišljanja, takođe pre dogadaja novembra 1988. i marta 1989. godine izneo je i beogradski novinar Aleksandar Tijanić:

"Svest o tome da ne postoji niti će verovatno postojati srpska skupština ili srpski centralni komitet, koji bi pristao na varijantu Kosova kao republike i bojazan da bi sledeća kosovska administracija mogla biti postavljena uz pomoć 'srpskih bajoneta', učinilo je da se danas, na obe strane, bez dovoljno svesti o pravom značenju tih reči i odgovornosti za njih spominju: žrtve, rat, zastave, vatrica, odmazda, revanš, sokoli, druga kosovska bitka... u praksi postoje tri pravna sistema: oficijalni, koji slabo funkcioniše, tradicionalistički, jači nego ikad, i treći, sistem apsolutnog bezvlašća u kojem ne vrede ni jedan ni drugi... Tako su rođeni propisi kojih nema u drugim krajevima zemlje pa je na Kosovu... uvedena vrsta vanrednog pravnog stanja: tu su propisi o ograničavanju kretanja i slobode iseljavanja, zabrana prodaje imanja, zabrana useljavanja ljudi drugih nacionalnosti u srpska sela, škole i fakulteti namenjeni su samo 'pojedinim kadrovima', čuvaju se nacionalno čiste enklave, daju se prioriteti u zapošljavanju povratnika što predstavlja dodatni razlog za zategnutost između Albanaca i Slovena".¹⁰⁴

Horvat, pozivajući se na Tijanića kaže i ovo:

"Kad je nedavno u selu Batusima podignuta nova fabrika, na objavljeni natječaj u radni odnos nije primljen ni jedan jedini Albancac. Nije teško zamisliti narednu reakciju.

No ni na tome nije ostalo. Jesenje je srušena kuća Albancu koji se bez dozvole naselio u srpskom selu Batusima. Osmoro dece i žena ostali su u srušenoj kući nekoliko sedmica kao živi dokaz i simbol 'srpske pravde', ukrštene sa polpotovskim poimanjem vlasti'. U ovom je slučaju riječ o najnovijoj 'teoriji' kako samo etnički čista srpska sela zaustavljaju iseljavanje".¹⁰⁵

Da li je i ovo propisano zakonskim aktima, koje nudimo na uvid inostranstvu, i Evropskom parlamentu, kao dokaz neosnovanosti optužbi zbog njihove neobaveštenosti?

Još nešto. "Nekoliko sedmica" gledali su srpski stanovnici sela - muškarci, žene, njihova deca tu jadnu porodicu u srušenoj kući. Nisu, vidi se sprečili rušenje. Da li im se, bar, posle toga probudila savest? Jesu li toj porodici pritekli u pomoć, kao pojedinci, jesu li kao celina preduzeli kod nadležnih nešto? Nažalost, podataka o

¹⁰³ Mladina, 14. oktobar 1988, str. 4.

¹⁰⁴ Branko Horvat, str. 116.

¹⁰⁵ Isto, str. 122.

tome nema. Ostaje nam, jedino, da se užasnuti pitamo: koliko korača ima odlat do aparthejda? I da li ima i korak? I kad će neko da odgovara za tu rasističku indoktrinaciju srpske dece, čak? Ko će jednom u budućnosti moći (da li će uopšte moći) da iščupa iz tih, sada, mališana, koji su bili i svedoci i učesnici tog pogroma, ko će iščupati pogubni virus kancera šovinizma, čudovišne svesti o pri-padnosti nekoj višoj rasi?

Vlado Dapčević, daleko od zemlje vidi u intervjuu "Mladini" situaciju ovako:

"To što se dogada u Srbiji je čisto fašistički scenario i populistička politika. Svi govore o pravima onih Srba i Crnogoraca, koji su u ogromnoj većini kolonisti, koje je kolonizirala bivša, velikosrpska vlada s namerom da izmeni nacionalnu strukturu stanovništva. To su uradili tako, da su zemlju uzeli Albancima i dali je kolonistima.

Danas pak trube o kontrarevoluciji. To je obična izmišljotina. Jer Albanci na Kosovu se ne bore za restauraciju kapitalističkog Kosova, nego za nacionalnu ravnopravnost, samobitnost... I nema sile, koja bi sprečila albanski narod da ostvari svoju volju. Ako Milošević nastavi s takvom politikom pritiska, to će bez sumnje izazvati gradanski rat u Jugoslaviji. Takvu situaciju može da želi samo ludak, koji se igra sudbinom zemlje. Srbi ne mogu da se pomire s činjenicom, da su Albanci stvorili svoju inteligenciju, svoju nacionalnu svest i da ih više nije moguće vratiti na nivo od pre rata, kada je bilo koji Srbin mogao da ubije Albanca i za to uopšte nije odgovarao, u vreme, kad su ih Srbi pljačkali, uništavali i ponižavali na najstrašniji način...

Sudbina Jugoslavije je vezana za Kosovo. Najveći pomoćnik iredente je upravo Milošević sa svojim društvom i svojom politikom". (Mladina, 20. januar 1989., str. 61.)

Nehumani i antidemokratski postupci prema Šiptarima

Listajući materijale o zasedanjima partijskih foruma 1966. i kasnije, na kojima se govorilo o Kosovu, nailazimo na razne konstatacije.

U "Politici" (14. X 1966.), u izveštaju sa Plenuma PK SK Kosova čitamo:

"Komunisti i narod Srbije oštro osuduju nehumane i antidemokratske postupke prema Šiptarima". (Dušan Petrović-Šane)

Pa još jedna izjava:

Osvrćući se na "izvesna reagovanja da su sada Šiptari uzeli mnogo vlasti", Dušan Mugoša je rekao:

"Ako neko tako kaže, znači nije shvatio da su Šiptari ravnopravan narod".

Mihajlo Zvicer upozorava:

"... U izvesnim krugovima Srba i Crnogoraca ima malogradanskog odnosa prema kulturi Šiptara. To se mora raščišćavati i perom i naučnim radovima i ovakvim debatama".

Koliko je od onda napisano takvih naučnih radova?

Miloš Sekulović protestuje:

"... U Pokrajinskom komitetu je povodom ovog plenuma formirana jedna redakcionalna komisija, čiji je zadatak da novinarima sugerira o čemu mogu, a o čemu ne mogu da pišu iz diskusije... Sama praksa je pokazala da naša redakcijska komisija nema ovde šta da radi. Ja se ne slažem da se na ovakav način određuje novinarima šta mogu a šta ne mogu da objavljuju".

U uvodnom referatu je rečeno i ovo:

"... U dosadašnjim aktivnostima, iako je na to bilo ukazivano, borba protiv velikosrpskog šovinizma nije bila sasvim efikasna i dosledna". (Uvodničar misli na period od Brionskog plenuma do oktobra 1966.)

"Otpor prema ostvarenju nacionalne ravnopravnosti manifestuje se i kroz neshvatanje uvođenja dvojezične administracije... I u pogledu kulturnog nasledja Šiptara ima dosta nedoslednosti, što je dovelo do toga da je program nacionalne istorije u ovdašnjim školama vrlo siromašan. Sem toga veoma je malo učinjeno da se pripadnicima drugih nacionalnosti omogući upoznavanje sa istorijskim i kulturnim nasleđem šiptarskog naroda.

Još veće prepreke stajale su na putu ostvarenja prava turske narodnosti".

Luka Vlahović izražava zabrinutost:

"Pada u oči činjenica da su mlađi ljudi srpske nacionalnosti malo ili gotovo nikako obavešteni o dogadjajima i ličnostima iz šiptarske nacionalne istorije. Programi istorije u školama su takvi, da ne pružaju ova saznanja. Zašto udžbenici ne sadrže i neke podatke iz istorije drugih nacionalnosti kako bi daci sticali kompletna znanja. Postoji osim toga i rezervisanost prema kulturnoj baštini Šiptara. Isti je slučaj i sa književnim stvaralaštvom ove nacionalnosti. Šiptarski pisci se uglavnom prevode prilikom nekih godišnjica. To je, međutim, malo i na tome se ubuduće mora više raditi".

Mnogo je lepih reči bilo tada izgovorenog, neke su, valjda, bile i iskrene i dobronamerne. Mnogo je i članaka u novinama izlazilo u tom tonu. Kako bi bilo lepo i priyatno da je ovo, što sada čitamo, samo prošlost, dokumenat o jednom iako mračnom i sramnom, ipak prohujalom u nepovrat vremenu!

Ali...

Albanci Kosova su, ne opet, nego još uvek građani drugog, čak tre-

ćeg reda. Čemu je služila Komisija za ispitivanje "deformacije SDB"? Šta se promenilo?

Posle je došla 1968., pa 1981. sa novim mrtvima, pa 1988., pa 1989... Opet krv, prepuni zatvori, policijski režim... Ali to zaslužuje posebnu knjigu...

Apeli i njihovi potpisnici

Albanski intelektualci su opet izloženi pogromu. Jedan od razloga, ili izgovora, je apel koji je potpisalo 215 od njih, smatrajući da kao predstavnici svog naroda imaju ne samo pravo nego i dužnost da javno progovore u zaštitu njegovih gradanskih i ljudskih prava.

Srušila se na njih lavina besomučnih napada, uvreda, usledio je niz zahteva (da li samo zahteva), da se čak i krivično progone, da se udalje iz javnog života, da se hapse ili bar "izoluju".

Srpski pisci i većina drugih intelektualaca, kao ni duhovni oci srpskog naroda, kako sami sebe veličaju, zvanična Srpska pravoslavna crkva, opet mirno gledaju to sve...

Ćutanje i nereagovanje u ovakvim slučajevima znači saglasnost s onima koji ih progone.

Zar oni zaista smatraju da je progon opravdan?

Zar se ne sećaju, stideći se, ne tako davne prošlosti i onih apela i izjava lojalnosti, koje su u okupiranoj Srbiji 1941. uputili narodu veliki broj intelektualaca Beograda i posebno, i zajedno s njima, i Srpska pravoslavna crkva.

Pa da ih podsetimo!

"*Novo vreme*", organ kvislinških srpskih vlasti pod okupacijom, objavilo je 9. jula 1941.

Saopštenje Svetog Arhijerejskog Sinoda Srpske Pravoslavne Crkve

"Sveta Srpska pravoslavna crkva, koja se nikad nije odvajala od sudbine svojega naroda i u ovim vremenima snosi s njim njegovu tešku sudbinu, koja mu je donela mnoge patnje..."

U brizi za sudbinu srpskog naroda i u uverenju da će Sveta Srpska pravoslavna crkva u svojim eparhijama i dalje moći bez smetnje vršiti svoju božanstvenu misiju i da će njena stećena, i zakonima priznata prava, zajedno s njenim tradicijama, i dalje biti poštovana i čuvana, Sveti Arhijerejski Sinod će lojalno izvršavati zakone i naredbe okupatorskih i zemaljskih vlasti i uticaće preko svojih organa na potpuno održavaje reda, mira i pokornosti.

Sveti Arhijerejski Sinod smatra za potrebno da pozove sav blagocestveni narod da se naročito u ovim burnim vremenima čuva svih onih struja koje se dižu protiv vere, Svetе Crkve i svega duhovnog života i koje mogu izazvati pometnju i da ostane veran

svojoj Svetoj pravoslavnoj crkvi, koja je večna i koja ga je kroz vekove čuvala".

Sveti Sinod se odazvao pozivu, koji je narodu preko beogradskog radia uputio 26. maja krvolok Milan Aćimović, tada komesar za unutrašnju upravu u Srbiji:

"... da se pravilno opredelimo... kako bi sutra u novom evropskom poretku koji se stvara pod okriljem moćnog Nemačkog Rajha, zauzeli ono mesto koje nam prema našoj snazi i vrednosti pripada".

Medutim, narod nije u celini bio baš pokoran, o čemu svedoče i upozorenja, izlepljena po ulicama Beograda i objavljuvana danima u novinama u kojima Krajskomandatura preti:

"Stanovništву Beograda!

Od strane nemačke oružane sile sve češće su žalbe da civilno stanovništvo u odnosu sa nemačkim oficirima i vojnicima ne pokazuje njima dužnu pažnju i poštovanje. Naročito se sve više primećuje da jedan veliki deo stanovništva u pešačkom saobraćaju ne pokazuje nimalo sklonosti da su ukloni, nego često na drzak način preprečava put. Krajskomandatura upozorava stanovništvo... da će se ubuduće postupati sa svom strogošću".

Članovi Svetog Sinoda nisu spadali, vidi se, u taj "veliki deo stanovništva", koji se ne sklanja Nemcima.

Nije im se steglo srce ni kad su čitali objave o streljanju (13, 16, 10, 28...) "funkcionera komunističkog pokreta i Jevreja".

Jer, "Novo vreme" je 10. jula 1941. godine na prvoj strani krupnim slovima objavilo:

Poseta srpskih arhijereja Glavnom vojnog zapovedniku Srbije Crkvenim velikodostojnicima obećane su sve moguće povlastice u vršenju njihove duhovne dužnosti

Ispod tih naslova objavljene su dve slike. Pod jednom piše:

"Nemačka straža odaje počast srpskim arhijerejima kada izlaze sa glavnim vojnim zapovednikom u Srbiji, generalom g. fon Šrederom i državnim savetnikom g. dr. Turnerom". (Uzgred, taj Turner se posle hvalio kako je očistio Beograd i Niš od Jevreja.)

Druga slika predstavlja Šredera u njegovom kabinetu u razgovoru sa četiri arhijereja.

A u popratnom tekstu se kaže:

"Na ulasku u zgradu Narodne skupštine arhijereje su sa nekoliko reči pozdravili načelnik upravnog štaba Glavnog vojnog zapovednika... i jedno izaslanstvo oficira. Potom su arhijereji uvedeni kod Glavnog vojnog zapovednika sa kojim su vodili razgovor u nazužem krugu, koji je trajao skoro pola sata."

Glavni vojni zapovednik naglasio je da su Nemci ovaj rat vodili, doduše, kao protivnici, ali ne kao neprijatelji Srba i da se on nada da će, s obzirom na ovakav stav Nemaca, crkva sa svoje strane doprineti da zemlja, koja je pretrpela teška iskušenja, dode do sredenih i mirnih prilika.

Arhijerej su sa zahvalnošću odali priznanje dosadašnjem radu Glavnog zapovednika na obnovi zemlje i ponovili su svoju izjavu lojalnosti, danu već jučerašnjom odlukom Svetog Sinoda.

Potom je general fon Šreder lično ispratio svoje goste do njihovih automobila, pri čemu je straža pred zgradom Narodne skupštine, gde se nalaze službene prostorije Glavnog zapovednika, odala počast".

Eto, to kaže, i u slici prikazuje, istorija...

To kaže za istoriju izjava Svetog Sinoda i časnih arhijereja.

A njihov potpis stoji još na jednom sličnom dokumentu tog vremena u Srbiji.

Evo i njega!

13. avgusta 1941. "Novo vreme" na prvoj strani donosi pod krupnim masnim naslovom ovaj

Apel srpskom narodu

"Srpski narod doživljava teške dane. U ovim sudbonosnim časovima, dužnost je svakog Srbina, svakog pravog rodoljuba, da svim svojim snagama pomogne da se u zemlji sačuvaju mir i red, jer je samo tako moguće da se uspešno izvrši veliko delo nacionalne obnove otadžbine i našem napačenom narodu obezbedi bolja budućnost.

U trenutku kada ogromna većina našeg naroda jasno uvida da je to jedini put našeg nacionalnog spasenja, šaka tudinskih plaćenika i sabotera po naredbama zločinačkog boljševizma svojom bezumnom akcijom dovodi u pitanje sve napore na sredivanje naših prilika i namerno pokušava da u zemlji izazove požar uništenja i istrebljenja, u varljivoj nadji da će time nešto pomoći svojim gospodarima.

Razbojničke bande, sastavljene od komunista i odbeglih robijaša, koji su se odmetnuli od vlasti, upropaćuju narodnu imovinu, ubijaju i pljačkaju naše sugrađane i ugrožavaju živote nevinih žena i dece.

Ovim svojim nedelima ti zločinci dovode u pitanje opstanak celokupnog našeg stanovništva, cele srpske nacije.

Svaki trezven i pametan Srbin, svaki dobromerni sin ove zemlje koji misli svojom glavom shvata opasnosti koje nam prete. Njegova su strahovanja opravdana kada se imaju na umu opasnosti kojima je jedna pobedena zemlja izložena kada su u njoj pomuti mir. Njegovo je gnušanje izazvano naročito kada se na ponudu pobednika za lojalnu saradnju, odgovara pucanjem iz zasede. Ovakav mučki i

nedostojan način borbe ne odgovara viteškom duhu našeg naroda i baca tešku ljagu na ceo srpski narod".

Da ne bude zabune. Ti "razbojnici, zlikovci" nisu pripadnici "Jugoslovenske vojske u otadžbini" pod komandom "prvog gerilca u Evropi" Draže Mihailovića, kako nas uči sada književnik Vuk Drašković. Oni su "trezveni i pametni" Srbi, ne bacaju "ljagu na srpski narod". O njima piše tih dana "Novo vreme":

"Udruženi s nacionalnim četnicima srpski oružani odredi (misli se na Aćimovićeve) nastavili su akciju koja ima za cilj da spase srpski narod". (16. septembar 1941.)

Apel nastavlja:

"Naš narod nije komunista, niti ima ma kakve veze sa ovim medunarodnim rušiocima najsvetijih tekovina evropske kulture. Zbog toga ne smemo više skrštenih ruku gledati kako nas na naše oči guraju u ponor.

Ne smemo dopustiti da usled njihovih zločina i ovaj deo naše zemlje, ovo ostrvo spasenja celokupnog srpskog naroda, bude ugroženo, a naš narod desetkovani i prognan iz svojih domova.

Kucnuo je poslednji čas da se prenemo i ustanemo u odbranu svoga opstanka.

Dužnost je svakog pravog srpskog rodoljuba da svima silama nastane da se onemoguće paklene namere komunističkih zločinaca.

Zato pozivamo celokupan srpski narod da odlučno u svakoj prilici i svima sredstvima pomogne našoj vlasti u borbi protiv ovih zlotvora srpskog naroda i njegove budućnosti".

A onda sledi, kroz tri broja novina, spisak potpisnika tog Apela. Ima ih mnogo preko sto... Intelektualaca!

Prva tri potpisnika su:

Episkop niški dr. Jovan; *episkop* zvorničko-tuzlanski Nektarije; *episkop* budimljanski Valerijan, vikar Nj. Sv. Patrijarha; pa onda potpisi i Milana Aćimovića i Dimitrija Ljotića.

Pa, čovek ne veruje svojim očima, između ostalih i ovi potpisi:

Dr. Jovan Radonjić, senator i član Srpske kraljevske akademije; *dr. Aleksandar Belić*, pretdsednik Srpske kraljevske akademije nauka; *inž. Petar Micić*, rektor Univerziteta; *Toma Rosandić*, vajar i rektor Umetničke likovne akademije; *Petar Konjović*, rektor Muzičke akademije; *Veljko Petrović*, književnik i član Srpske kraljevske akademije; *Doka Jovanović*, vajar i član Srpske kraljevske akademije; *dr. Miloš Mosković*, prof. Više pedagoške škole; *dr. Ivan Arnovljević*, prof. Univerziteta; *Sima Pandurović*, književnik; *dr. Viktor Novak*, prof. Univerziteta; *dr. Miloš Trivunac*, dekan i prof. Univerziteta; *dr. Radivoje Kašanin*, *dr. Jovan Dordević*, profesor Univerziteta; *dr. Ivan Daja*, profesor Univerziteta; *dr. Miloje Milo-*

jević, profesor Mužičke akademije; Stevan Hristić, profesor Mužičke akademije; Mihailo Popović, protovjerej, Dušan Vasić, protovjerej; Milorad Mihailović, protovjerej; M. Krsmanović, protovjerej Itd., itd.

Možda se varamo, ali koliko smo upoznati, ovo je prvo objavljanje Apela i imena potpisnika posle rata...

Šta je bilo s njima? Ništa, nikakva diferencijacija, nikakvo pokajanje se nije tražilo, a još manje zatvor, izolacija, gubljenje službe, onemogućavanje naučnog rada.

Kao i članovi Sv. Sinoda, kao ovi episkopi i protovjereji, ostali su i oni živi i zdravi posle oslobođenja, nastavili svoje vrlo uspešne karijere, a neki nastavljaju i danas, sa samog naučnog vrha!

Zar se ni u jednom od danas živih još podpisnika ova dva apela ne pokrene savest pa da ustanu javno u odbranu albanskih intelektualaca, potpisnika "pamfleta", kako ga zvanično danas nazivaju pravoverni u Srbiji?

Šta misli dr. Jovan Dorđević, na primer? On je, pored ostalog i pravnik? Vrhunski!

Nisu, naravno, svi srpski intelektualci potpisali ovaj apel. Nisu svi bili "dobronamerni sinovi ove zemlje".

Bilo je čak i ovo, na šta podseća svoje kolege sa Beogradskog univerziteta dr. Bogdan Denić sa Njujork Siti univerziteta, pitajući ih zašto danas čute. Naime, profesor Durić, sa tadašnjeg Beogradskog univerziteta, odbijajući da potpiše taj apel, rekao je:

"Ja ne učim studente da sviraju diple, nego ih učim etici i moralnoj filozofiji".

A na drugom kraju zemlje, intelektualci - predstavnici "neslobodarskog, neborbenog, nejunačkog" slovenačkog naroda, koji nema "svetle oslobođilačke i ratničke tradicije", dve nedelje, svega, posle kapitulacije Jugoslavije sastali su se i osnovali Osvobodilnu frontu. Njihov apel i njihova delatnost bili su dijametralno suprotni apelima Svetog Sinoda i srpskih intelektualaca. Bilo je to već 27. aprila 1941. godine!

Istorische istine radi bilo je, mislimo, potrebno da se sve ovo navede. Oni koji znaju, da se podsete i zamisle, oni koji ne znaju, da budu obavešteni... Da bi bolje razumeli i današnje događaje i neke stavove.

Istorische istine radi dodajmo i jedno svedočanstvo sa Osnivačkog kongresa KP Srbije 8-12. maja 1945. Delegat Bogavac Velimir je rekao:

"Pitanje sveštenstva je vrlo važno, jer u ovom času sveštenstvo ništa ne radi. Kad smo pošli do jednog sveštenika, on je rekao da su dobili od Svetog Sinoda naredenje da ne smeju ništa raditi, niti da drže govore, nego treba da budu pasivni".

Toliko o raznim apelima.

Dve slike

Obišla je davno svet jedna slika i ostala u istoriji čovečanstva kao svetao primer ljudske savesti i osećanja ljubavi i poštovanja prema drugim narodima.

Vili Brant, aktivni borac protiv Hitlerovog čudovišnog rasističkog zločinačkog sistema kleći pred spomenikom palim Poljacima... i izaziva u onome ko gleda tu sliku poštovanje prema njemu, iako Brant nije ni kriv ni dužan ni za šta od onog što su nemačke horde učinile.

I druga slika obišla je svet. Ali je izazvala zaprepaštenje... Najblaže rečeno...

28. marta 1989. godine kosovske majke grcale su u suzama nad svojom ubijenom decom.

A u Sava-centru rukovodstvo SR Srbije (a s njima, nažalost, i predsednik SIV-a) razdragani, nasmejani slade se slavskim kolačem, na kome огромним slovima piše "Živila Srbija"...

I ta slika je ostala za istoriju. Niko više ne može to svedočanstvo da izbriše!

Brane separatiste a potiču iz redova srpske nacionalnosti

Na XIV sednici CK SK Srbije (29-30. maj 1968) kosovski partijski rukovodilac Katarina Patrnogić-Išma Cica je u svojoj diskusiji iznela svoje mišljenje o onome što su govorili Dobrica Čosić i Jovan Marjanović o položaju Srba na Kosovu. Mišović kaže o tome:

"Veoma oštrim tonom je sa Čosićem i Marjanovićem polemisala Katarina Patrnogić Išma, koja je njihove ocene o političkom stanju na Kosovu ocenila kao proizvoljne i lažne.

Osvrćući se na Čosićevu zabrinutost zbog iseljavanja Srba i Crnogoraca, Katarina Patrnogić je rekla da je to normalna pojava. Ona je navela da statistika pokazuje da se godišnje odseli iz Pokrajine oko 10 hiljada stanovnika, ali je od toga svega hiljadu Srba i Crnogoraca, a devet hiljada Šiptara. 'Prema tome, pitam druga Dobricu Čosića, šta to znači? Ovo što ja kažem istina je koja može da se proveri svakog momenta, a ovo što on kaže je laž'.¹⁰⁶

Mišović se u svojoj knjizi vraća na Cicu Patrnogić nekoliko puta:

¹⁰⁶ Miloš Mišović, nav. delo, str. 123.

"Inače poznato je, da je Katarina Patrnogić podržavala zahtev za republiku".¹⁰⁷ (Ovo je iz njene diskusije na prištinskom aktivu 1968. godine.)

Zatim opet o Cici:

"Drugarica Cica je rekla: kada se tiče zahteva za republiku od strane pojedinaca albanske narodnosti, ne može se takav stav okarakterisati kao nacionalistički".¹⁰⁸

Sredinom aprila 1971. godine, prilikom Titovog boravka na Kosovu, u toku njegovog razgovora sa političkim aktivom Pokrajine, Katarina Patrnogić Išma je rekla:

"Mislim da treba da kažem, bez ikakve bojazni da će pogrešiti, da neke diskusije na Trećoj konferenciji SK Srbije izazivaju zabunu kod poštenih ljudi i omogućavaju da se na političkoj sceni pojave oni koji su svojevremeno otpali, a sada hoće da se pokažu kao zaštitnici srpskog naroda".¹⁰⁹

Toliko o pokojnoj Cici Patrnogić.

19. marta 1986. godine na sednici Pokrajinskog komiteta SK Kosova tadašnji član Predsedništva PK Kosova *Svetislav Dolašević* je konstatovao:

"Suočeni smo sa destruktivnim i antisocijalističkim snagama koje u svom širem delovanju protiv našeg sistema smišljeno i zlonamerno pokušavaju da javnosti namestnu druge ocene i drugu politiku... Središnju liniju u lepezi tih snaga i tendencija čini srpski nacionalizam koji se u odnosu na Kosovo i posebno u odnosu na Albance ispoljava u formu revanšizma."

... U raznim publicističkim radovima, novinama i javnim istupanjima na kvazinaučan način pokušavaju se 'rasvetljavati' mnogi dogadaji iz bliže i dalje prošlosti Kosova, sa ciljem da se dokaže da sve što se tu dogadalo i radilo u posleratnom periodu, a i u toku NOB-a, ima 'kontinuitet kontrarevolucije'.

To se na promišljen i tendenciozan način vezuje za albansku narodnost i njen nacionalni identitet sa ciljem da se 'dokaže' da sve to objektivno ili neposredno u sebi sadrži klicu nacionalizma i revanšizma".¹¹⁰

Novembra 1981., prilikom usvajanja Platforme SKJ o Kosovu, član CK SKJ *Dušan Popović* je istakao:

"Oživela su stara i dobro poznata žarišta nacionalizma i u drugim sredinama, pri čemu su se javili i neki oblici revanšizma.

¹⁰⁷ Isto, str. 144.

¹⁰⁸ Isto, str. 156.

¹⁰⁹ Isto, str. 367.

¹¹⁰ Isto, str. 439.

Te pojave nisu proizvod spontanosti, nego dokaz oživljenog delovanja snaga velikosrpskog nacionalizma. Sve su češće izjave da su Aleksandar Ranković i Dobrica Čosić bili u pravu kada je reč o Kosovu... Nasuprot paroli albanskih nacionalista: Kosovo-republika, srpski nacionalisti ističu zahtev da se likvidiraju autonomne pokrajine. U oceni naše ukupne situacije moramo imati u vidu nasrtanje srpskog nacionalizma, preplitanja ostataka buržoaskog nacionalizma i nacionalizma koji izrasta na tlu etatističko-birokratskih odnosa".¹¹¹

Sam Miloš Mišović u svojoj knjizi ljudi se na neke Srbe i Crnogorce:

"Jasno je da se prikazana politika... ne bi mogla uspešno sprovoditi da dobar broj srpskih i crnogorskih političara sa Kosova nije 'hrabro' zatvorio oči pred neprijatnom stvarnošću. Istorija neće oprostiti tim ljudima koji su... godinama pružali bezrezervnu podršku politici, koja je Kosovo dovela do kontrarevolucionarnog prodora albanskih separatista 1981. i do današnje situacije".¹¹²

I ovde napada neke:

"... Kosovsko rukovodstvo, odnosno najveći deo njega, s nepojmljivom nervozom reaguje na svaku kritiku sadašnjeg stanja u Pokrajini, nastojeći da 'uzvratnim' udarcima ne samo učutka kritičare, već da uspostavi političku ravnotežu između albanskog i srpskog nacionalizma.

Istini za volju valja reći da to ne čine samo kosovski političari albanske narodnosti. U tome ih podržavaju i oni rukovodioci srpske i crnogorske nacionalnosti, koji se iz određenih razloga nikad nisu distancirali od politike koja se tamo dugo vodila".¹¹³

Borci sa Kosova koji žive u Beogradu na svom sastanku u jednoj tački svojih zaključaka sa sastanka kažu:

5.) "Zahtevamo da se kandidatura Ilije Vakića za člana SIV-a povuče. Ilija Vakić je pored Veli Deve bio najaktivniji u proterivanju partijskog aktivista iz redova Srba i Crnogoraca... u proterivanju više od tri stotine najodgovornijih ljudi iz rudnika Trepča. Ilija Vakić je već dvadeset godina desna ruka separatistima u svim kontrarevolucionarnim akcijama i obračuna sa kadrovima, a posebno sa borcima NOB na Kosovu. Da bi ironija bila veća, Ilija Vakić se planira za predsednika Komiteta SIV-a za pitanja boraca... iako nema moralnih i političkih kvaliteta za ovu funkciju. Ovaj zahtev dostaviti drugu Branku Mikuliću..."

Ljute se kosovski borci i na neke druge:

14.) "Zahtevamo veće angažovanje SKJ protiv onih pojedinaca koji pomažu i brane separatiste na Kosovu, a potiču iz redova srpske i crnogorske nacionalnosti, koji su im bili družina u zahtevu da

¹¹¹ Isto.

¹¹² Isto, str. 412.

¹¹³ Isto, str. 439.

Kosovo bude republika.¹¹⁴

I Mišović se ljuti - na kolege novinare ljubljanskog "Dnevnika" zbog članka "Vozovi nacionalizma" od 9. IV 1986.:

"Sekretar albanske ambasade posetio redakciju 'Dnevnika' i autora komentara počastio flašom albanskog konjaka, zahvalivši mu na taj način što je svojim komentarom pružio podršku velikoalbanskim tezama o Kosovu".¹¹⁵

Stanje visoke i selektivne represivnosti u dijelu Jugoslavije

Rektor Zagrebačkog sveučilišta dr. Zvonimir Šeparović izneo je u intervjuu zagrebačkom časopisu "Start" (18. III 1989.) između ostalog, neke svoje konstatacije i razmišljanja u vezi sa situacijom na Kosovu.

Start: Imate li još neki interes osim znanstvenog?

Šeparović: Znam da znanost nije value free, ali znanost ne treba da operira vrijednosnim sudovima, znanost treba da operira činjenicama.

(...) Ne radi se o zadovoljstvu, već o istini. Kao viktimolog, posebno mi teško padaju smrti nevinih (...). Bitno je upozoravati na ono što se dogodilo jučer da se ne bi ponovilo. A ne da nam prvi čovek jugoslavenskog pravosuda u svojim memoarima... može napisati da on uopće o tome nije znao. (Slučaj Hebrang).

Start: To baš i nije čudno u zemlji u kojoj partijski šef najavi hapšenje.

Šeparović: Da je krajnje neobično da partijski šef najavi hapšenje, koje se onda i dogodi, to je činjenica. Bio sam zapanjen tom izjavom, koja pokazuje da nismo učinili veliki korak prema pravnoj državi. To je, zapravo, nešto besprimjerno. No, svakom velikom pokretu potrebni su prije svega protivnici, pa zato i lider tog pokreta obećava glave protivnika.

Start: Takav Miloševićev postupak, kao i neki drugi, zapravo dovodi Albance u poziciju gradana drugog reda?

Šeparović: Činjenica je da se u podacima o kojima se brinu međunarodne organizacije vidi da su od 1981. godine na ovom osudene tisuće i tisuće ljudi na Kosovu. To drastično, represivno postupanje protiv jednog naroda, naroda u kojem ima vrlo mnogo mladih ljudi, od kojih su mnogi krivi samo zato što su svoju misao izrazili nekom parolom, tako široko primenjivane odredbe o verbalnom deliktu, koja je via fakta izvan Ustava, jer je i samo Predsjedništvo SFRJ obećalo slobodu optuženima zbog člana 133, 'zlonamernog i neistinitog prikazivanja političkih prilika', oštro postupanje prema

¹¹⁴ Spasoje Daković, Sukobi na Kosovu, Prilozi.

¹¹⁵ Miloš Mišović, nav. delo, str. 420.

albanskom narodu, koji je većinski na Kosovu, sa snažnom prisutnošću tzv. posebnih mera, pokazuje stanje visoke i selektivne represivnosti u tom dijelu Jugoslavije. Kao pravnik i viktimolog, moram se pitati je li to opravdano. Mislim da se moramo nadati da sudski i policijski organi ove posebne mjere neće tumačiti kao izvanredno stanje, kao ratno stanje, jer onda možemo govoriti i o prijekim sudovima, koji imaju posebna ovlaštenja. Ako bi sud sudio pod pritiskom izvanrednih mjera, on bi uistinu bio prijeki sud. To se ne smije dogoditi. Jer, uvodenje posebnih mjera ne znači redukciju funkcije pravosuda, koje mora biti nezavisno, objektivno, itd., i koje mora svima osigurati korekstan, zakonit postupak. Prema tome, ovi koji su sada zatvoreni, za mene su nevinji dok sud ne dokaže suprotno, u legalnom postupku.

Start: Ali sami kažete da nismo u pravnoj državi. Zašto očekivati sasvim korekstan postupak?

Šeparović: Ono što imamo na Kosovu jesu posljedni ostaci pravne države, ali mi svejedno moramo imati povjerenje u pravosudne organe. Zakon o krivičnom postupku još je na snazi. Ako ga se ne pridržavaju, treba ih pozvati na red. Zato Jugoslavenski forum za ljudska prava mora na Kosovo uputiti svoje promatrače. Jer postoji osnovana sumnja da bi se postupak protiv Vlasija mogao voditi krajnje represivno, pristrasno, neutemeljeno, s mogućim kršenjem osnovnih ljudskih prava. Jer što sada vrijedi rehabilitacija dahauških žrtava? Vrijedi nešto za njihove obitelji, ali same žrtve su već dugo mrtve, hladne, bijele. U ovom slučaju Jugoslavenski forum za ljudska prava treba nastupati krajnje energično. I zbog visoke politizacije, i zbog vehementnog nacionalizma većinskog naroda, koji je, osjetivši se ugrožen, sebi uzeo pravo da sudi. Ja sam otvoreno upozorio da je genocid na Kosovu postojao u nečijim glavama od onog trenutka, kad je akademik Vasa Čubrilović 1937. i 1944. javno zagovarao poništenje fizičke egzistencije albanskog naroda na Kosovu fizičkim uklanjanjem, onemogućavanjem radanja, itd...¹¹⁶ A, kao što znamo, genocid je najteži zločin, koji nikad ne zastarijeva.

Start: No, Srbi također, poslije 1981.. govore o genocidu. Ne radi li se tu o - za Jugoslaviju tako karakterističnom - prelakom potezanju teških riječi?

Šeparović: Genocid znači ubijanje, ometanje radanja, nasilno pre-seljavanje etničkih ili konfesionalnih grupa. Već sam naglašavao da neki pozivi, koji dolaze iz zabrinutosti zbog biološke eksplozije pučanstva u nerazvijenoj sredini kakva je Kosovo, da takvi jedno-nacionalni pozivi da se omete radanje tolikog broja Albanaca, u što se uključio i jedan moj kolega, pravnik iz ove republike, imaju u sebi nešto što ulazi u genocidni model mišljenja i ponašanja. Jer je neotudivo pravo svakog čoveka da odlučuje o svojoj obitelji - to je svjetski standard, odgovarao on našim prilikama ili ne. Isto tako,

¹¹⁶ Vidi fuznotu 68.

ne može se reći da Slovenci, Srbi ili Hrvati mogu imati djece koliko žele, a da Albanci to ne smiju. To je u krajnjoj liniji pitanje racionalnosti i zdravstvenog prosvjećivanja, ali ne pitanje represivne politike, pogotovo ne one koja se zasniva na nacionalnoj selektivnosti.

Start: Da li biste htjeli reći tko je, po vašem mišljenju, u neravno-pravnijem položaju na Kosovu?

Šeparović: ... No, nema nikakve sumnje da problem manjina u Jugoslaviji postoji. Problem manjina dovodi do žarišne tačke cijeli kosovski problem. Činjenica je da su Srbi i Crnogorci na Kosovu u manjini, činjenica je da je albanski narod manjinski u Jugoslaviji. I tu se javljaju problemi odnosa moći. Posebno je absurdno kada manjina vlada. Zamislimo sada Kosovo i što bi se ondje dogodilo ako ne dopustimo autonomiju Kosova, ako ne dopustimo Albancima da vladaju svojom sudbinom, u ovoj zemlji koju očito smatraju svojom. Mislim da je autonomost Kosova, u Ustavu iz 1974., bila u osnovi pravilna. Nije dobro kada nekoga proglašavaju nepodobnim zato što brani ustavni princip. Otkad je obrana ustavnog principa u pitanju ustrojstva države, ili u pitanju jezika, nešto što je zabranjeno ili kažnjivo? Dokle god se taj Ustav ne promijeni, dotle je njegova obrana ustavna, njegovo nasilno obaranje protuustavno, dok rasprave o Ustavu nisu protuustavne. Nema nikakve sumnje da je pitanje ustavnog uredenja Srbije pitanje koje Srbija sama mora rešiti. No, tu je problem albanskog stanovništva. Nema sumnje da je uistinu bilo nasilnog iseljavanja, silovanja, ali čini se da je bilo i manipuliranja podacima o takvim ekscesima. Pravosude SR Srbije izvršilo je jednu intervenciju s kojom se mnoge moje kolege ne slažu - mislim na odredbu o silovanju iz etničkih razloga. Ako se provodi etničko nasilje, onda je i silovanje samo oblik toga, onda je i ono politički delikt par excellence i treba ga tako tretirati. Ali, uvesti u zakon silovanje iz etničkih razloga - tako nešto ne postoji nigde u svetu".

Toleriranje antialbanskih tendencija zabrinjava

Vladimir Bakarić je 25. decembra 1981. dao intervju zagrebačkom "Vjesniku" u kome je govorio i o kosovskom pitanju.¹¹⁷

"Ako u Jugoslaviji ne može jedna narodnost postojati, onda je to pitanje istodobno: i može li uopće opstati Jugoslavija.

Razvilo se nepovjerenje... I ono još traje u narodu prema albanskoj narodnosti na Kosovu. Pitanje je bilo: što je to tamo, jesu li Albanci nacionalna manjina i da li su Srbi, odnosno Jugoslavija, okupirali dio Albanije ili su oni, obratno, narodnost, koja ima sva prava u Jugoslaviji, jednako kao što ih imaju Srbi ili Hrvati ili bilo tko drugi. Mi smo se odlučili za narodnost koja je punopravni sastavni dio Srbije i Jugoslavije.

¹¹⁷ Miloš Mišović, nav. delo, str. 443.

Narodnost zato što nemamo ambiciju da stvaramo dvije nacije od Albanaca ili da se stvori nešto, recimo, kao što su nastali Austrijanci od Nemaca. Nismo htjeli praviti ni podjele kao što su Sjeverna i Južna Koreja, ili ne znam kakvu, to više što je ta narodnost, koja ima puna prava u Jugoslaviji, trebala biti most za brisanje granica.

Ono što socijalizam ubuduće treba da doneše jeste brisanje granica i pravljenje bratskih odnosa između Srba i Albanaca, između Albanaca s jedne strane granice i Albanaca s druge strane granice. Ono što bismo mi morali osigurati jest taj pravac razvoja."

Na pitanje o porastu "dogmatsko-centralističkih i unitarističkih pritisaka i hegemonističkih tendencija" Bakarić je rekao:

"Da. Slažem se, pogotovu u tim, da tako kažem, prištapskim jedinicama kod različitih rukovodstava jak je unitaristički pritisak. Zatim, prisutan je revanšizam, koji nije vodio ničem dobrom i koji je otežavao i još danas otežava rješavanje principijelnih pitanja u odnosu Srbije i Jugoslavije prema Kosovu.

Toleriranje antialbanskih tendencija... zabrinjava sve nacije, jer ako se tako prema Kosovu postupa revanšistički i ne daje mu se pravo koje ima - a to je jedan od osnovnih principa Jugoslavije - onda je pitanje što će biti s drugim nacijama".

Reakcija se produžava

(Članak pod ovim naslovom napisao je Kosta Novaković, Tucovićev saborac, 27. marta 1924. godine.)

"Kakve su karakteristike današnjeg režima? Šta znači njegovo prodružavanje? Znači da će i dalje vladati jedna klika, koja sprovodi hegemoniju jedne nacije nad ostalima..."

Pitamo... hoće li da ukine teror... nad nesrpskim nacijama Jugoslavije i hoće li da reši nacionalno pitanje za koje ima jedan jedini izlaz. A taj izlaz je: da se svima nacijama i svima pokrajinama dade potpuna sloboda rešavanja o svojoj sudbini i opredeljenja hoće li zajedničku državu ili neće, kakvu zajedničku državu hoće, a kakvu neće. Budu li se postavljala ma kakva ograničenja pravu samoopredeljenja svih nacija u Jugoslaviji s tim će se negirati samo pravo i sprovoditi privilegije i hegemonija jedne nacije na račun drugih.

Nezavisna radnička partija stajala je i stajaće uvek na strani svih boraca za puno pravo nacionalnog samoopredeljenja. Ona će u tom ostati do kraja. Ona će se boriti i pomagati borbu za to pravo. Da li će doći uskoro do pobjede zavisi od toga, da li će oni koji su najviše zainteresovani u padu reakcionarnog i hegemonističkog režima... umeti da udruže svoje snage u jedinstvenom frontu za obaranje današnjeg režima".¹¹⁸

¹¹⁸ Borba, Marksistički časopis, knjiga II, br. 3. Beograd, mart 1924, str. 97.

Umesto zaključka

118 Humanistic Perspectives, Vol. 11, No. 1, 1998

Mogu li srpski komunisti
da se vinu
do nivoa
srpskih socijaldemokrata
Dimitrija Tucovića
Koste Novakovića
Dušana Popovića
i dr.¹¹⁹

¹¹⁹ Branko Horvat, nav. delo, str. 116.

Prilog 1

Predgovor Milovana Đilasa knjizi Dimitrija Tucovića "Srbija i Arbanija" (Beograd 1945.)

Ova knjiga Dimitrija Tucovića dokaz je da je Srbija u vijek imala ljudе i pokrete koji su znali da brane i odbrane njenu čast i njene stvarne interese od nazadnih vladajućih krugova, kad god su išli za tim da pokrenu narodne mase da služe njihovim interesima, bilo na štetu drugih naroda, bilo samog srpskog naroda. Tucovićeva knjiga je istorijsko svjedočanstvo neocjenjive važnosti, koje potvrđuje da savjest srpskog naroda nije bila umrla, čak ni u vrijeme kada su svi vladajući slojevi i sve partije, opijeni brzim i relativno lakim pobjedama nad Turskom, jednodušno odobravali zavojevačku politiku Pašićeve vlade i trovali narodne mase šovinizmom i mržnjom prema malom albanskom narodu, koji je tek stupio u borbu za stvaranje svoje nacionalne države. Tucovićeva knjiga je - u vrijeme kada su pјajanstvo od pobjede i zanos za osvajanjima, bili obuzeli čitavu vladajuću klasu, buržoaske partije i znatan dio sitnoburžoaskih partija - odigrala ogromnu ulogu, ako ne i toliko po tome što je pokrenula mase u borbu (ona je objavljena poslije povlačenja tzv. Primorskog kora iz Albanije), a ono po tome što je okupila najnaprednije ljudе, protiv prvih otvorenih pokušaja imperialističke politike Pašićeve vlade, što je, poničući iz radnog naroda, u ime čitavog naroda branila i obranila čast, slavu i slavnu prošlost ustaničke i slobodarske Srbije od svih koji su pokušali da tu čast i slavnu prošlost uprlijaju pred albanskim narodom i progresivnim čovječanstvom. Nije tu, najzad, presudno ni koliko je bila poznata i koliko je masa uspjela da pokrene, jer je to zavisilo od snage radničkog pokreta. Presudno je da se ona pojavila i da je izražavala, preko Tucovića kao vode proleterske i radne Srbije, stvarne težnje i stremljenja srpskog naroda koji ne samo da nije htio, nego se nije ni mirlo sa ugnjetavanjem drugih naroda u njegovo ime. Ona je pokazala svijetu da se srpski narod, a naročito njegov najnapredniji dio, ne slaže sa zavojevačkom politikom "svoje" vlade i "svoje" buržoazije. Proleterska, radna Srbija još nije imala ni snage ni uslova da povede čitav narod u borbu protiv te i takve politike, ali ona je, s punim pravom u ime naroda, u licu Dimitrija Tucovića i kroz ovo njegovo djelo, ustala protiv zavojevačkog pothoda, zalažući se za slobodu porobljenog naroda.

Utoliko je žalosnije što je ova knjiga danas skoro potpuno zaboravljena, naročito među mладим generacijama. Tome su doprinijeli mnogobrojni uzroci. Nikakvo čudo što su srpske buržoaske partije, radikalni, demokrati i drugi činili sve da ovo značajno i za nas znamenito djelo pokrije zaborav. (...) A nije čudo ni što komunisti, u uslovima teške ilegalne borbe, bez svojih izdavačkih preduzeća, iako su uvidali sav značaj ovog progonjenog i zabranjivanog djela, nijesu bili u mogućnosti da ga ponovno izdaju i da sa njim upoznaju šire slojeve i pokažu da je borba koju oni vode... ustvari nastavak... one borbe koju je vodio plemeniti i veliki sin srpskog naroda Dimitrije Tucović.

Ponovna pojava Tucovićeve knjige poslije više od trideset godina danas ima i poseban značaj. Ona učvršćuje bratstvo naroda Jugoslavije i albanskog naroda u borbi protiv imperijalizma, pokazujući da se ni u danima kada je soldateska po nalogu Pašićeve vlade i vojnih klika kasapila albanski narod i kopala jaz između njega i srpskog naroda, najnapredniji i najdalekovidniji ljudi Srbije nijesu pomirili sa tom i takvom politikom. Tucović je izraz onog slobodarskog i borbenog narodnog duha, koji ni tada, kao ni ranije - naročito od Prvog ustanka - nije nikad zaspao...

Tucovićeva knjiga nije bila slučajna pojava. Ona je nikla u borbi srpskog naroda za nacionalni opstanak, u vrijeme kada je čitav svijet bio obuhvaćen groznicom priprema imperijalističkog rata, a široke mase u Evropi, naročito sitne buržoazije, opijene i zapaljene šovinističkom propagandom. Tada su postojala dva puta kojima je mogao ići srpski narod: put, kojim ga je vodila buržoazija - osvajanje tudiših teritorija i porobljavanje drugih naroda uz podršku "priateljskih" imperijalističkih velesila, borba s drugim državama oko podjele plijena koji je otet Turskoj i - put koji je predlagao Tucović - bratstvo i jedinstvo balkanskih naroda (na osnovu pune ravnopravnosti) u borbi protiv imperijalističkih velesila i za njih vezanih "domaćih" imperijalističkih vlada. Razumije se, ljudi koji su mislili kao Tucović i koji su za srpsko-bugarski rat 1913. godine vidjeli "krivicu" i kod svoje vlade, a u izlasku Srbije na more imperijalističku politiku "svoje" buržoazije, bilo je pre malo i slabo su bili organizovani. Ali put za koji su se oni zalagali bio je jedino mogući i za narod jedino pravilni put. Samo tako bi se balkanski narodi mogli spasiti od medusobnog klanja za račun "domaćih" monarhija i buržoazija, "domaćih" imperijalista.

Gledajući na balkanske probleme tako, Tucović je, u stvari, istovremeno razvijao dalje ideje Svetozara Markovića iz njegovog znamenitog djela "Srbija na istoku", a posebno u pogledu odnosa s Albancima, nadovezivao se na misli i djela Marka Miljanova, velikog crnogorskog junaka i nepomirljivog borca protiv turskog feudalizma.

(...) Tucović (je) u ovoj knjizi, ustajući protiv zavojevačke politike "svoje" vlade i "svoje" buržoazije, uzimajući u zaštitu pravo albanskog naroda na samostalan državni razvitak, istupio časno i nedvosmisleno, braneći socijalizam i internacionalizam, braneći mali, zaostali narod od "svoje" buržoazije...

(...) On je bio jedini koji je na čelu najnaprednijeg dijela naroda u Srbiji podigao, u ime naroda, glas protiv pljačkaške, zavojevačke politike buržoaske (Pašićeve) vlade, a za slobodu albanskog naroda, za njegovo pravo za nesmetan razvitak, za bratstvo srpskog i albanskog naroda.

U samu zoru imperijalističke politike srpske buržoazije, Tucović je tu politiku dočekao vatrom. Iz čitavog pobjedničkog, šovinističkog pijanstva toga vremena, on se uzdigao kao budna savjest naroda.

(...) Ova knjiga Dimitrija Tucovića potvrđuje to bolje od ičega i u tome je, sem ostalog, njen veliki značaj, i zato je volimo i njome se ponosimo.

Prilog 2

*Dr. Rodolf Arčibald Rajs¹²⁰**Kratak biografski pregled*

1875.

Roden kraj Hauzaha u južnonemackoj pokrajini Baden u veleposedničkoj porodici.

1893.

Dolazi u Lozanu, studira hemiju i stiče doktorat prirodnih nauka. Postaje asistent.

1899.

Prve naučne publikacije.

1902.

Stiče zavičajnost Lozane i švajcarsko državljanstvo.

1906.

Izabran za vanrednog profesora kriminalistike Univerziteta u Lozani.

1908 do 1918.

Osniva, velikim delom sopstvenim sredstvima, univerzitetski institut za kriminalistiku i ubrzo stiče svetsku reputaciju. Prima na usavršavanje stručnjake iz celog sveta, među njima i iz Srbije. Objavljuje niz zapaženih knjiga i mnogobrojne manje radove.

1914.

Početak svetskog rata... Stiže mu poziv srpske vlade da kao neutralni islednik utvrdi nedela koja su austrougarske trupe počinile nad vojnicima i stanovništvom Srbije. Krajem septembra već je u Nišu.

1914. do 1918.

S kratkim prekidima je na srpskim frontovima. U Lozanu se vraća da bi dovršio izveštaj o ratnim zločinima invazionista i da bi organizovao pomoć za srpske izbeglice i siročad. Drži predavanja o Srbiji i njenoj borbi u Švajcarskoj, Francuskoj i Engleskoj i lansira svoju parolu da pred zločinom ne sme da postoji neutralnost. Krajem 1915. učestvuje u odstupanju u Albaniju. Tada više nije neutralni posmatrač, već dobrovoljac srpske vojske. Nastavlja istraživanja o prekršajima trupa Centralnih sila i Bugarske protiv međunarodnih konvencija... Prvog novembra 1918. ulazi među prvima u tek oslobođeni Beograd.

1918. do 1929.

Daje ostavku na svoj profesorski položaj u Lozani i stalno se nastanjuje u Beogradu. U prvo vreme odgovorni političari koriste njegov ugled i iskustvo. Prati jugoslovensku delegaciju na Mirovnu konferenciju, organizuje jedno novo odeljenje Ministarstva spoljnih

¹²⁰ Zdenko Levental: Švajcarac na Kajmakčalanu, Prosveta Beograd 1984, str. 177-8.

poslova, a u Ministarstvu unutrašnjih dela nastoji da modernizuje policiju i školovanje stručnih kadrova. (Treba naglasiti da je bio deklarisani protivnik političke policije kao sredstva za suzbijanje slobode mišljenja.) Zbog sve nesnosnijih intriga prisiljen je da se povuče iz javnih službi i na kraju je još samo honorarni savetnik Narodne banke.

Razočaran je ne samo svojom ličnom sudbinom nego, pre svega, karijerizmom i korupcijom koji su zavladali u zemlji.

1929.

Osmog avgusta naglo umire za vreme svade s jednim bivšim ministrom, korupcionašem. Priredena mu je veličanstvena državna sahrana... Dosledno, prema njegovoj poslednjoj želji, srce mu je u urni preneseno na Kajmakčalan i postavljeno kraj pomen-kosturnice.

"Čujte, Srbi!" / "Ecoutez, Serbes!"

"Iz tog vremena, iz godine 1928. potiče i njegov neobjavljeni politički testament 'Čujte, Srbi' bez kojeg bi sve ono što se s Rajsom i Raju dogodilo posle rata ostalo nedovoljno objašnjeno. Taj prevashodno autentičan i iskren dokument o jednom čoveku koji je doživeo slom svojih idealističkih očekivanja, oistar je obračun ne samo sa nekim pojavama na političkoj i socijalnoj sceni mlađe kraljevine, nego i Rajsova lična, nemilosrdna optužba zbog nepravdi koje su njemu samom nanesene. Paradoksalno je što je on bio zamišljen kao hitan alarm u poslednjem momentu, kao poziv na razmišljanje i akciju, ali je njegov autor-tužilac želeo da se taj apel objavi tek posle njegove smrti. Sasvim shvatljivi obziri radi zaštite samog sebe bili su jači od želje da se postigne neposredno dejstvo u javnosti."

"Čujte, Srbi!" (Prema francuskom tekstu "Ecoutez, Serbes!" otkucanom mašinom)

Bio sam uz vas u vašim najtežim danima. Delio sam s vama patnje, i, da bih to mogao, žrtvovao sam život koji je bio više nego divan, i zaista uspešnu karijeru koja je obećavala još lepu budućnost. Za voleo sam vas, jer sam na delu video ljudi iz vašeg naroda u samoj borbi i u kritičnim časovima u kojima se otkriva istinski karakter jednog naroda. Ja sam vas zavoleo i kroz žrtve koje sam podnosio za vas, jer se čovek snažnije veže za ljude i stvari, ako ta povezanost staje žrtava.

Ali video sam i vaše nedostatke koji su se strahovito zaošttrili posle rata. Ako im nećete naći leka neke od vaših mana biće za vaš narod smrtonosne. Ja ne bih bio vaš prijatelj, kad vam ne bih doviknuo 'čuvajte se!' i kad vam pored vrlina, koje su stvarne i lepe, ne bih ukazao i na vaše rdave strane... Pravi prijatelj nije onaj koji laska, već onaj koji kazuje istinu, svu istinu. Ovo... međutim neće biti u vašim rukama za mog života. Naći ćete ga tek kasnije, među mojim hartijama i moći ćete da uradite s njim šta vam je drago. Ili ćete ga

pročitati, razmisliti o njegovoj sadržini i koristiti se njime ili ćete ga zanemariti... Ovo je poslednja usluga koju mogu da vam učinim.

Vaš narod

Pri nabrajanju vaših pozitivnih osobina neću govoriti o onima u vašem narodu koje nazivate "inteligencijom". Njome ću se pozabaviti tek u poglavljiju posvećenom porocima. Sreća je što se vaš narod, u većini, sastoji od seljaka, a ne od inteligencije.

... Da vidimo prvo vaše pozitivne osobine.

Vaš narod je hrabar i njegova srčanost dostiže stepen herojstva...

Vaš narod je patriotski...

Vaš narod je gostoljubiv.

Vaš narod zna šta je milosrde i ponekad pokazuje da zna šta je samilost... Vaš narod je ponosan, ali ne i ohol... Vaš narod je intelligentan... Vi shvataate brzo i tačno... S takvom inteligencijom i prirodnim bogatstvima zemlje trebalo bi da vam pripadne jedno od prvih mesta u Evropi, ali vaši nedostaci, a pogotovo mane vaše takozvane "inteligencije" sprečavaju vas da zauzmete to mesto.

Da vidimo sada koje su negativne crte vašeg naroda.

Vi niste velike radiše. Odlažete za sutra ili čak prekosutra ono što bi trebalo da se uradi danas. Često se dešava da to uopšte ne bude uradeno. Koliko ste od te svoje slabosti pretrpeli kao pojedinci i, što je još gore, koliko je od te lenosti stradala vaša država! I vaš seljak zbog nedovoljnog radnog poleta gubi dobar deo onoga što bi moglo da mu pruži tako plodno tlo. Ne primenjuje moderne metode... i "tradicija" mu služi kao izvinjenje što tako postupa...

... Tačno je da se stari duh još zadržao na selu, ali u gradovima caruje novac. Milioner koji je u toku rata mešao pesak sa brašnom namenjenim vojsci koja se borila i ginula za vašu slobodu, i koji je zato sudski kažnen, danas je još bogatiji i svemoćniji, a vi mu laskate. A sa mnom, koji sam nekad bio imućan, ali sam sa svojom budućnošću žrtvovao i imetak, vaši upravljači postupaju kao s nepoželjnim gostom, jer sam zbog vas postao skorojević-siromah! Kad bih još uvek posedovao ranije bogatstvo, oni bi pred mnom skidali kape...

... Još jedna osobina koja je tako nestala, jeste blagodarnost. Ona je danas našla utočišta samo kod vaših skromnih ljudi. ... Kod vas je uopšte zavladala zastrašujuća nezahvalnost...

Šta ste uradili za ratne invalide? Od svih zemalja koje su učestvovali u ratu vaša je zemlja najgore postupila... A vernim prijateljima iz ratnih dana dali ste umesto blagodarnosti udarač nogom... Zato Srbija, koja nije imala mnogo prijatelja u velikoj oluj, sada ih uopšte nema ili sasvim malo...

Zavist od strane onih koji sebe smatraju "inteligencijom" ne ispoljava se samo u odnosu na strance, nego i na sunarodnike,

"Društvo" ne dopušta svom članu da se izdigne iznad proseka. Ono nastoji svim sredstvima da prepreči put svakom ko ima smelost da pokuša da napusti njegove redove. Ako nema mogućnosti da ga u tome spreči, ono će ga progoniti intrigama čak i klevetama. Zbog toga je prava inteligencija obeshrabrena i napušta borbu. Zato su najvažnija mesta u upravi i drugde zaposednuta mediokritetima, čak i ništavilima. Ljubomora ipak nije mana celog srpskog naroda, ona je porok degenerisanog dela stanovništva. Ta ljubomora praćena je i začudujućom površnošću... Vidi se samo blistava površina, ne gleda se na sadržinu.

Da se ne bi zaostalo za najcivilizovanim zemljama kupuju se za skup novac bilo kakvi naučni uredaji, ali nedostaje znanje kako da se oni koriste, pa su zato zbog nedovoljne brige osudeni na propadanje. Tako, na primer, Ministarstvo unutrašnjih poslova ima "Tehnički servis" koji sam u svoje vreme osnovao, zamišljajući da će ga malo-pomalo tako opremiti da bude od velike koristi. Pošto više nisam mogao podnosići razna maltretiranja od strane službenika i šefova tog Ministarstva, napustio sam ga, a moje mesto je zauzeo jedan neintelligentan i gramziv čovek, koji je od obrazovanja imao samo dva-tri razreda gimnazije i podoficirsku školu. On je potrošio velike pare da bi u Parizu i drugde pokupovao odlične instrumente i aparate, ali kojima ne ume da se služi, pa im čak ne zna ni pravu namenu. (Rajs zatim opisuje kako je taj funkcioner sve te skupe uredaje stavio u vitrine, gde predstavljaju neku vrstu izložbe, ali se na inostranim kongresima njima hvalio, dok mu Ministarstvo i dalje svake godine odobrava kredite za takve detinjarije.)

Površno je i obrazovanje većine pravnika... Vama je svejedno da li kandidat za neku dužnost u sudstvu ili policiji raspolaze kvalifikacijama potrebnim za to mesto... dovoljno je da ima diplomu i pravu političku boju...

... Vaša "inteligencija", od malog službenika sa diplomom ili bez nje, pa sve do ministra, podmitljiva je...

Njih su u ovome podražavali svi funkcioneri, od najviših do najnižih. Predstavnici stranih industrija i trgovine, koji dolaze k vama da uspostave poslovne veze ili da ulože svoj kapital u vaša preduzeća, upoznati su s ovakvim stanjem i prisiljeni su da ponude mito koje se redovno prima... Treba li još podsetiti na to da se često dešava da vagoni s nekom robom dugo čekaju da budu otpremljeni, sve dok se ne pokrenu sa izvesnim brojem novčanica?... Ako se kod sitnih službenika za ovakvo ponašanje još može kao opravdanje naći olakšavajuća okolnost da su slabo plaćeni... za vaše ministre i političare nema izvinjenja...

Inteligencija

(...)

Već pre rata moralni nivo inteligencije se sve više srozavao. Kad je izbio rat, prva joj je briga bila da se skloni na sigurno mesto. Bilo je, doduše, mnogobrojnih izuzetaka, ali u većini slučajeva, oni koji

su pretendovali da su duhovni vode nacije, nisu bili tamo gde im je bilo mesto...: na čelu nacije, prvi u podnošenju žrtava. Kad im ne bi polazilo za rukom da se izvuku i da ne služe u armiji, borili su se rukama i nogama kako bi se sklonili negde u pozadini ili otišli u neku komisiju u inostranstvu. Mnogo, suviše mnogo akademski obrazovanih "intelektualaca" nalazilo se u "rovovima" Ženeve, Pariza, Londona... Da bi našli opravdanje za takvo svoje ponašanje, oni su tvrdili da će Srbiji posle rata njeni intelektualci biti potrebni za obnovu izgradnje i da su se zato sklonili na sigurno mesto...

Mnogi imućni ljudi sledili su žalostan primer "inteligencije". Ako se nisu sami sklanjali, činili su to sa svojim sinovima koji su već bili stasali za nošenje oružja. Koliko se tih snažnih mladih ljudi guralo na univerzitetima Švajcarske, Francuske i Engleske, kad je trebalo da se sa svojim vršnjacima bore u rogovima. Najčuveniji zabušant te buduće "inteligencije" bio je Pašićev sin Rade, koji je već tada bio prava sramota za svoj narod i koji je to ostao i posle rata. Zar ne bi bilo lepše, čak i radi uspomene na svog oca, da je taj sin najčuvenijeg srpskog državnika, umesto sudskog dosjeća, zaslužio jednostavan natpis na kamenu: 'Rade Pašić, pao na polju časti'?

Već sam spomenuo da je bilo i mnogo izuzetaka od tog pravila... Ali oni intelektualci... koji su se našli u redovima branilaca domovine, nisu sebe smatrali pripadnicima inteligencije, već prosto srpskim rodoljubima. Ohola "inteligencija" blistala je za vreme rata svojim kukavičlukom, dok su neki od njih čak i koristili nesreću svog naroda da bi se obogatili.

U drugim zemljama, prijateljskim i protivničkim, intelektualci su se u punoj meri žrtvovali na bojnom polju... Vi ćete mi uzvratiti da su vaši intelektualci vodili brigu o deci i omladini u izbeglištvu i da su se bavili propagandom. Lepa legitimacija! Vaši univerzitetlije su i u izbeglištvu dobijali lepe plate... Univerzitetski velikani samo su šetali od jedne školske svečanosti do druge, da bi rečima slavili herojske žrtve vaših ratnika...

... Kao predstavnici Srbije bili su tamo maženi, odlikovani. Nije li smešno, čak pomalo i skandalozno, videti krst Legije časti na prsim zarušanskih profesora "za njihove zasluge". ... Vrativši se svojim kućama posle pobjede, za koju nisu imali zasluga, oni su tražili da dodu na najodgovornija mesta... "Inteligencija"... se dala na posao i spletkarila je... Nastala je besramna trka za važnim i unosnim položajima. "Inteligencija" je uspela u svojim namerama, pogubnim za vašu zemlju...

Vaša inteligencija srnula je u partijsku politiku bez svake mere. Koliki je samo broj univerzitetskih profesora i drugih intelektualaca koji na svim izborima postavljaju svoju kandidaturu?...

"Inteligencija", poput svih amoralnih bića, obožava silu i u njenim ekstremnim oblicima...

Vratimo se "inteligenciji", koja se je razdor u narodu, umesto da ga ujedinjuje... Čuvajte se, dok ne bude prekasno! Umesto da se pri-

hvati pozitivnog stvaralaštva, ona deluje negativno; umesto da gradi, ona ruši. Ako dopusti da se tako nastavi, vaša zemlja je izgubljena... A sada je red da kažem neku reč o političarima.

Političari

Mnogi medu njima pripadaju "inteligenciji", pa za njih u celosti važi ono što sam upravo o ovima rekao... (Rajs naglašava da su se u ratovima Srbi borili pod zajedničkim vodama, dok su se u mirno doba zauzimali za interesе raznih šefova; manje za neku odredenu ideju, a više za neku ličnost. Samo bi ih opasnost spolja opet naterala na slogu. Prema tome vaš narod je veliki ljubitelj političkih, zapravo, partijskih prepirkli... Dok su već pre rata vaši političari, deformisani partijskim mentalitetom, videli jedino ono što su oni smatrali da je dobro za narod, u vaš novi parlament prodrli su ljudi koji su gledali samo na svoju ličnu dobit i eksplatisali političke strasti. Već početkom ovog veka vaša Skupština nije bila odraz narodne volje. Kad je 1914. buknuo svetski sukob, vaši mladi poslanici, umesto da posluže kao primer patriotskog požrtvovanja... hitno su, na predlog Velizara Jankovića, poslanika-prostiera, koji je i sam bio rezervni oficir, izglasali zakon po kojem su bili oslobođeni vojne obaveze. Skupština je tako postala skup ratnih zabušanata... Malo je bilo poslanika koji su se pobunili protiv ove mere koju su, s pravom, smatrali da sramoti Srbiju. Medu onima koji su se ipak pridružili redovima boraca bili su Alekса Žuјović i Dragović. Ni jedan ni drugi nisu pripadali "inteligenciji".

A kakvu su ulogu za vreme rata odigrale ove skupštinske kukavice? Što je rat duže trajao, oni su se sve više vraćali svojim partijskim zadeticama. Prvo u Nišu, kasnije na Krfu, pružili su svetu žalosnu sliku politikanata koji su se tukli oko ministarskih fotelja, dok je njihova domovina krvarila. Bio sam u martu 1918. na Krfu i tri nedelje posmatrao te političare kako se nemilosrdno bore za vlast, izazivajući jednu krizu vlade za drugom. Gadio sam se i stideo toga u ime srpskoga, koje je na bojnom polju blistalo bez lage. Ovi neobični skupštini-zabušanti smatrali su da Krf nije dovoljno udoban - možda ni dovoljno siguran - za tako važne ličnosti kao što su oni, pa su preduzimali sve kako bi se Skupština preselila u Kan (Cannes). Tamo bi oni sa lepom platom koju su primali mogli da žive još udobnije. Skupština je zaista bila potpuno beskorisna, u najmanju ruku posle odstupanja u Albaniju, pošto je cela Srbija bila pod neprijateljskom okupacijom. Ako se, ipak, zbog prestiža želelo da ona po svaku cenu i dalje postoji, njeno mesto nije bilo na Krfu, nego u oslobođenom Bitolju. Ja se nisam ustezao da u martu 1918. to kažem vašim političarima. 'Ali Bitolj je pod neprijateljskom vatrom, i Skupština bi bila bombardovana!' primetili su oni. 'Pa šta bi to smetalo?' odvratio sam, 'vaši su ratnici tamo uprkos bombardovanju. Naravno, bilo bi loma. Možda bi čak neki od vas izgubili život, kao što to biva s vašim vojnicima. Ali gubitak ne bi bio veći nego kad pogine vojnik. Naprotiv, život beskorisnog poslanika je danas manje vredan od života najobičnijeg vojnika'. Jasno je da im se takav jezik, jezik istine, nije dopao. Zato se i ministar Velizar

Janković, koji je bio deset godina mlađi od mene, neprijatno iznadio kad sam izjavio da bi njemu, mlađom čoveku, bilo mesto u rogovima, a ne u salonima hotela 'Velika Britanija' na Krfu.

A vaši partijski političari koji su izbegli u Ženevu, Pariz, Nicu, London i drugde! Oni od rata i nesreće svoje zemlje nisu ništa naučili, nego su nastavili svoje partijske prepirke... Kad sam se posle Albanije, a pre polaska na Solunski front, danonoćno za vas borio, ni mene nisu mimošle njihove intrige i kukavičluk. U stvari, ja u početku ništa nisam znao o vašim partijskim obračunima. Prihvatio sam poziv da pomognem vašem narodu, koji mi je uputila vlada kojom je u početku rata predsedovao Pašić. To je političarima-zabušantima, pripadnicima stranaka koje su bile protiv Pašića, bilo dovoljno da me proglaše za "radikala", protiv koga treba da se bore najpodlijim oružjem. Oni su to uradili, pa su me, iako sam dao sve za vaš narod, na monstruozan način optužili kod saveznika kao špajuna, koji je u službi Centralnih sila. Na sreću, saveznici su bili nepokolebljivo na mojoj strani. Oni su mi predali taj dokumenat, da bih ga čuvao kao dokaz zlobe i nezahvalnosti. Bilo mi je teško, veoma teško, kad sam konstatovao da su pripadnici vašeg naroda, za koji sam se žrtvovao, bili sposobni da učine tako sramno delo... Progutao sam tu gorku pilulu, čutao i nastavio da radim za vašu stvar, jer ste bili braća mojih divnih drugova sa fronta. Sada znate ko mi je zadao najveći bol u mom životu i takode znate da je ovaj udarac bio delo vaših partijskih politikanata.

Ovi isti političari su preko svake mere iskoristili - ja ne kažem izmisli - čuvenu aferu "Crne ruke" na Solunskom frontu. Ta afera nije bila tako strašna i ja danas više ne verujem u tobožnji atentat koji se spremao protiv princa-regenta Aleksandra. Danas sam ubeden da je taj atentat *od početka do kraja bio izmišljotina vaših političara...*

(...) Posle rata... postati ministar značilo je najbržim putem doći do bogatstva! Od završetka rata do danas video sam najmanje pedeset ministara i svi, sem nekoliko izuzetaka, postali su imućni... Na ministra su se ugledali mnogi viši i niži funkcioneri. Kada se javno mnjenje sve više uzbudivalo zbog korupcije. Skupština je formirala istražne komisije, ali njihov rad nikad nije urođio stvarnim rezultatima, jer se vukovi medusobno ne proždiru...

Tako su političari iskvarili vašu zemlju... Politika se u sve meša, pa neko zaposlenje, bilo veliko ili malo, ne dobija najkvalifikovaniji kandidat, nego onaj koji ima odgovarajuće političke veze... Posledice tih zloupotreba su za vašu zemlju porazne. Vaši službenici su najvećim delom nesposobni. Često uopšte nisu kadri da obave zadatke koje to mesto zahteva...

Ja vrlo dobro poznajem vašu policiju, ja sam, na svoju nesreću, neko vreme s njom saradivao. Vaši političari postavljali su u njoj i ljudi koji su pre toga bili sudski kažnjeni zbog krađe i drugih dela. Neki policijski, naročito u Južnoj Srbiji (Makedoniji) pljačkali su

narod i ucenjivali ga. Ja sam ih prijavio vlastima, ali - pošto su bili partijski ljudi - oni nisu bili kažnjeni, a mene su zbog toga tako napali da sam bio prisiljen da dam ostavku. Među vašim policijskim imama svakako i dobrih ljudi, čak dobrih i sposobnih, ali se njihov glas ne čuje... Tamo vladaju partijci, često vrlo nepošteni. To je porazno, jer kvari i vaš narod koji, kao i drugde, sledi primer onih koji su na vrhu.

Vaši političari, koji najvećim delom nisu ništa učinili za vašu zemlju, ne trpe one koji imaju zasluge, jer ovi za njih predstavljaju živu optužbu. Zato nastoje da ih svuda uklone i gde god mogu ponize pred javnošću...

Zahvaljujući svom izvanrednom prirodnom bogatstvu, svojoj vitalnosti i otpornosti, pa i moralnim osobinama... Kraljevina SHS trebalo bi da bude danas ako ne među prvima u Evropi, onda bar na istočnom delu kontinenta. Usled borbe partija za prevlast ona je danas među najslabijima...

... Među vašim političarima koje sam poznavao bilo je onih koji su bili nesrebični patrioci... Oni zaslužuju da budu zabeleženi kao veliki državnici. Najbolji primer je Nikola Pašić, za koga rado priznajem da je mnogo zadužio vašu zemlju... No on je to činio jer su se njegovi sopstveni interesi slagali sa interesima zemlje. Da su oni bili suprotni, on bi svoju visoku inteligenciju - koja se velikim delom sastojala iz lukavosti i spontane intuicije - koristio protiv vas. Pogledajte: taj sin običnih i siromašnih seljaka ostavlja za sobom bogatstvo koje je sigurno jedno od najvećih u zemlji. Međutim, čovek koji se posvećuje isključivo javnim poslovima, a Pašić je celog života bio samo političar, i koji gleda samo opšte interese, ne može da se obogati. Naprotiv, on čak mora da žrtvuje i ono što već poseduje. Boriti se za jednu ideju, jedan ideal - to košta. Ja to znam iz sopstvenog iskustva. Vaša me je odbrana stajala svega onoga što sam imao: imetka, položaja, budućnosti...

Još nešto: zaista velikom čoveku zgadilo bi se društvo pokvarenjaka. A Pašićeva okolina? Sve su to ljudi osrednjeg duha, ali pokvareni. Profiteri i aferaši, kojima je dozvolio da se obogaćuju, pod uslovom da služe njegovim ciljevima. Pašić je bio neverovatno slab prema svom nedostojnom sinu. Za vreme rata vrhunski državnik kakav je bio Pašić, poznavajući pokvarenost svog potomka, koji je zabušavao izgovarajući se da je bolestan, iako to nije bio - trebalo je da tom sinu kaže: "Tvoje je mesto među onima koji svojim grudima brane zemlju koja mi je poverila da se staram o njenom dobru. Kažeš da si bio bolestan? Čak i kad bi bio na smrti trebalo bi da si među braniocima svoje zemlje. Idi i izvrši svoju dužnost! Ako to ne učiniš, više ne želim da te vidim!" Umesto da mu to kaže, Pašić je svom sinu dopustio da lumpyuje po Parizu i da na Krfu svojom limuzinom pregazi srpske junake koji su jedva uspeli da se spasu iz smrtonosnih albanskih planina.

Pašić je bio realista, koji je smatrao da su svi ljudi onakvi kakav je bio on sam. Tako je, na primer, kad mu je jedan naš zajednički

prijatelj prebacio što je sa mnom rdavo postupio, odgovorio: 'Ma šta bi htio daj čovek? Triput sam mu ponudio novac, ali on je odbio'. U tom odgovoru sadržan je sav mentalitet državnika, koji mi je 1917. govorio: 'Vi nas ne možete napustiti. Potrebni ste nam. Znam da vas to staje velikih žrtava. Žrtvujte sve. Nećete zažaliti. Posle rata neće postojati ništa što bismo odbili da za vas učinimo'. Ali kad su me intrige i prljavštine zabušanata u Ministarstvu unutrašnjih dela prisilile da podnesem ostavku i na taj način izgubim svoj skromni hleb, Pašić je odbio da me primi...

Stari Pašić služio je za primer vašim sadašnjim stranačkim političarima koje je on učinio ljudima bez skrupula, profiterima koji su svoju zemlju često smatrali samo kravom muzarom. On je zacrtao i sistem zasnovan na nezahvalnosti, koji vam je naneo i koji vam i sada nanosi toliko štete. U stvari, vaši državnici i političari ne znaju šta je zahvalnost, jedna od najzanosnijih narodnih vrlina. Zato vi danas u svetu gotovo i nemate prijatelja. Vi ste ih za vreme rata, posebno u početku, imali mnogo - medu njima i one najuticajnije. No vaše Ministarstvo spoljnih poslova, vaša "Žuta kuća", kojem je pripadala dužnost da neguju te veze, za ta prijateljstva, kad se mislilo da su postala suvišnim nije imala ništa drugo osim udarac nogom. Usled toga mnogi su izgubili interesovanje za Kraljevinu SHS... i priklonili se vašim protivnicima...

(...)

Zaključci

Iskreno sam rekao što sam kod vas video i šta je opasno za budućnost vaše zemlje. Nisam rekao sve, zadovoljio sam se time, da vam govorim o onome što je najštetnije. Verujte, bio sam i sam često pogoden i možda više nego vi osetio opasnost koja vam preti. Zašto? Naprosto zato, što možda s više idealizma nego vi volim vašu zemlju, od koje ne očekujem ništa, i jer sam joj žrtvovao sve ono što čovek može da žrtvuje... U kritičnim časovima istupao sam kao vaš jamac. *Želim sada da se ne kaže kako sam to učinio za jedan narod koji to ne zасlužује.*

Da mi se ne bi moglo zameriti zbog svega, požurite da ponovno steknete svoje istinske vrline i odstranite s vašeg tela ružne mladežu na koje sam vam ukazao na ovim stranicama, koje ćete čitati tek posle moje smrti..."

Beograd, 1. juna 1928. R. A. Rajs.

Literatura

- Bogosavljević Aleksa, O Arnautima, Niš 1897.
- Borba, polumesečni časopis srpske socijalne demokratije, Beograd, 1913-1914, 1920.
- Borba, list politički, ekonomski i književni, Beograd 1912.
- Borba, Beograd, 1966.
- Bulatović Ljiljana, Prizrenski proces, Književna zajednica Novog Sada, 1988.
- Danas, 1988, 1989.
- Dedijer Vladimir, Jugoslavija od Versaja do Pariza, Beograd, 1947.
- Dedijer Vladimir, Novi prilozi za biografiju J. Broza Tita, 1981.
- Delo, 1989.
- Daković Spasoje, Sukobi na Kosovu, Beograd, drugo izdanje, 1986.
- Horvat Branko, Kosovsko pitanje, Zagreb, Globus, 1988.
- Mišović Miloš, Ko je tražio republiku, Kosovo 1945-1985, Narodna knjiga, Beograd, prvo izdanje, 1987.
- Mladina, 1988, 1989.
- Novaković Kosta, Četiri meseca u Srednjoj Albaniji, Borba, knj. 7, 1914.
- Novaković Kosta, Reakcija se produžava, Borba, knj. II, br. 3, mart 1924, Beograd.
- Novo vreme, Beograd, 1941.
- Obradović Milovan, Agrarni odnosi na Kosovu 1944-1953, Priština, 1979.
- Opća enciklopedija, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1981.
- Osnivački kongres KP Srbije, Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije, Beograd, 1972.
- Politika, 1966.
- Radničke novine, Beograd, 1912-1914.
- Rajović Radošin, Autonomija Kosova, Ekonomika, Beograd, 1985.
- Službeni list DFJ, 14/1945, 56/1945.
- Start, 18. mart 1989.
- Tucović Dimitrije, Sabrana dela, Beograd 1980.
- Vreg Ruža, Podeželska zdravnica, Pomurska založba, Murska Sobota, 1984.

Srbija i Albanci

Knjiga treća

Časopis za kritiko znanosti

128 (izredna številka) 1989

Izdajata

Univerzitetni konferenci Zveze socialistične
mladine Slovenije Maribor in Ljubljana

Izdajateljski svet

Dr. Andrej Kirn (predsednik), Vika Potočnik,
Marjan Pungartnik, Branko Gregorčič,
Ciril Baškovič, Igor Bavčar, Srečo Kirn,
Igor Omerza, Leo Šešerko

Uredništvo

Igor Bavčar, Srečo Kirn, Milan Balažič,
Andrej Klemenc, Bojan Korsika,
Bogomir Kovač, Lev Kreft, Mitja Maruško,
Igor Omerza, Janez Janša, Leo Šešerko,
Samo Škrbec, Peter Wieser, Siniša Zarić,
Vekoslav Grmič

Glavni urednik

Bojan Korsika

Odgovorni urednik

Igor Bavčar

Sekretar uredništva

Tonči Kuzmanić

Naslov uredništva

Beethovenova 9, Ljubljana, tel. (061) 210-332

Tehnična ureditev

Peter Žebre

Računalniško oblikovanje teksta

DO Mikro Ada, sektor za namizno založništvo

Mestni trg 13/I, Ljubljana

Tisk

ČGP Delo

Po mnenju RS za prosveto in kulturo št. 421-1/74
z dne 14. 3. 1974 je revija oproščena
tenetljnega davka od prometa proizvodov.

**časopis
z
kritiko
znanosti**